

e-Kafeneto na klounite

Иван Давидков

КАФЕНЕТО НА КЛОУНИТЕ

есета, етюди, наблюдения и дневник 1989 г.

Издателство „Нов Златорог“
София, 1995 г.

ПРОСТРАНСТВА

Когато куфарът е вече в ръката ти, а билетът за път – в джоба, отворената врата на вагона, на самолета или на корабната каюта става за теб тайно пространство – само от една стъпка, – което трябва да прекрачиш и да тръгнеш (първо с мислите си) към онова, което мътно се мярка в съзнанието ти, получило образ от прочетени книги, от филми и туристически албуми или от разкази на приятели, обхождали вече тия земи, към които ти се отправяш.

Предстоят ти изненади. Това, което ще видиш, ще се изправя до твоята предишна представа за него – и често ще откриваш, че то е много по-дребно на ръст... Големите градове те срещат с безразличие. Ти си очаквал да ги видиш празнични, каквито са на цветните туристически картички, а в тях се носи гълчавата на най-обикновени човешки делници. Ето, парижките музеи се отварят пред тебе като вратите на Сезам и ти вървиш сред нечетните им съкровища, но после, излязъл под есенния дъжд, виждаш в градинките зъзнеци в своите мокри якета негри-емигранти, които ти предлагат африкански дървени скулптурки – още по-черни върху розовите им длани. Или, в друг кът на света, съзерцаваш белите арабски дворци с фасади, сътворени сякаш от най-изящни дантели, а нощем се залутваш из бедняшките покрайнини и гледаш край кофите за боклук двубоя на просяците и плъховете – картина, която може да се види само в някой от кръговете на ада. Или край тих гръцки залив отпиваш глътка вино, розово като залеза над кипарисите, а пред тебе, край корабите, се люлеят изгнили щайги и портокалови кори.

След време, когато си вече у дома, тия картини помръкват, защото други впечатления ги посипват със своя прах. Но неочаквано изгромоляване на влак по железен мост, плясък на корабно витло или свистене на самолетна перка събужда у теб най-напред ритъма на забравеното пътуване. Неговите тласъци – различни, но дълбоко съхранени в душата – раждат картини, чиито багри са поизбледнели в спомена, но са обгърнати от онай тиха печал, която съпровожда всяко повторно пътуване на човека към вече изгубеното.

И ти отново гледаш, но с други очи, онова, което вече ти бе поднесла реалността. Разбираш, че градът, с който разговаряш мислено тая вечер, е само твой, защото чертите му са озарени от късната ти обич. И кипарисите край гръцкото пристанище са само твои: слушаш как си говорят, без да крият тайните си от тебе, тайни, които пред другите пътници биха замълчали, може би.

Така усещането за изгубените пространства става нова реалност – по-вглъбена и по-богата – защото тя се е превърнала в пространство на душата.

28 септември 1989

СЪБАРЯНЕТО НА ВОДЕНИЦИТЕ

В долината на Огоста имаше много воденици. Горе, в планинските дерета, където реката беше малка, бърза и пенлива, имаше воденици само с по един мелничен камък. Те се губеха между пепеляви от паспал елаци и с кречеталата си се опитваха да надвикат шума на улеите. В тия воденици планинците мелеха баберки от кукуруз – за ярма на добитъка – и много рядко воденичарят протягаше ръка към заскриптелия камък, за да усети в шепата си мекотата на пшеничено брашно.

В нашето землище реката беше друга – разлята, бавна, с приплясване в глъбините на подмолите, с дълбоки вировете и с вълни, които обливаха коремите на биволите и конете, поели към другия бряг. Тук имаше три воденици, но те не бяха построени над самата река, която по време на наводненията скубеше дървета и отвлечаше мостовите, а покривите на водениците хвърляха сянка върху огледалата на една ленива вада, която прекосяваше селото и отново се вливаше в Огоста при каменната кариера.

Аз различавах всяка от тия воденици предимно по звуците, които я обгръщаха. Най-горната, която беше по-стара от другите, ехтеше с разпенени улеи и подвикваше с кречеталата си като човек, който недочува. Другата скриптеше бавно с воденичните си камъни, сякаш разказваше някаква дълга-предълга история и само сегиз-тогиз прекъсваше разказа си, за да се прозине сънливо – тогава изскърцваше вратата и влизаха мливари с чували на гръб. Третата воденица се губеше под клоните на големи върби, но аз лесно я откривах по мелодиите ѝ. Водата тук също буйно блискаше в улеите и воденичните камъни със скриптене мятаха белите пламъчета на смляното брашно, но други звуци поклащаха облепените с паспал паяжини под табана. Това бяха мелодиите на кречеталата. Воденичарят обичаше всяко воденично колело да пее със свой глас и беше издялал четирите кречетала от различно дърво. Мурата се обаждаше с глас на планина, където се надпяват птици; яворът тънко звънтеше, сякаш някой докосваше струни на цигулка; леската нижеше глухи, протяжни звуци, като че ли в предпролетна нощ се обаждаша сънени жаби, а дъбът се отзоваваше с нарастващ тътен, сякаш в отсрещната кория се задаваше буря.

Когато се заговори, че в долината на Огоста ще се строи язовир, първата работа на ония, които трябваше да разрушават селото, беше да сринат водениците – тия стари караджейки, отдавна изживели времето си. Никой вече не идваше тук да разпегне конете и превит под чувала с люлеещи се крачки да поеме към вратата на воденицата. Самуните лежаха в хлебарниците – приплеснати, еднакви като войници, които знаят да изричат само: „Тъй верно!“ Това беше хляб, в който не можеше да се усети нито дъх на мушката, какъвто съм усещал в хляба на мама, нито кисел аромат на квас от хмел, нито ухание на лятно разсъмване, в което се долавя далечното цъфтене на ръжта. „Може би оттук – мислех си аз – започваше оформянето на човешката чувствителност. Всеки от нас ставаше различен по вкус, по усещане. Душата се изграждаше от светлини и сенки, от звуци и полутонове, които я правеха неповторима. Такъв човек не рядко мислеше по-различно от другите и това го правеше неприятен във времето на конфекцията и на еднаквите убеждения, които можеха да се пакетират, както късовете месо – отгоре розови, а отдолу с притулени от месаря кокали или парчета хлъзгава сланина.“

Събарянето на водениците беше за мен знак, че се изменяше лицето не само на хляба. Изменяхме се и ние, губехме своите черти и заприличвахме на есенно поле в мъглата, когато всички дървета са размити от влагата и изглеждат еднакви.

И аз тъгувах за конете, които спираха пред водениците и дъвчеха юздите си, докато стопаните им разговаряха с воденичарите. Тия мили, горди спътници на моето детство изчезнаха от нашия свят.

Винаги ме бе възхищавала тяхната горда стойка, чувството им за достойнство, предаността им. Човекът, сдружен с коня, бе уверен в пътя, който го чакаше, и когато

се наместваше на седлото, усещаше, че се слива с ритъма на това изящно тяло, че става частица от вечното движение и от вечната далнина.

Сега край сринатите мелници, обрасли с коприва, минаваха селяни, запрегнали в каручките си мулета. Те идваха да нагледат своите бедни владения с криви арнаутски чушки и с наядени от зайците зелки. Мулетата докосваха с бърни лилавите цветове на тръните, после дълго дъвчеха и помахваха опашки. Както е било от древни векове до сега, човекът разговаряше с животното. Но какво можеше да му каже дребното, покорно муле, което бе примирено с всичко?

Затова тъгувах за конете.

И за изчезналите мелодии на съборените воденици тъгувах. Мнозина навярно не бяха забелязали тяхното изчезване, както не забелязваха пеенето на птиците или говора на ябълките преди да разцъфнат.

И си мислех колко тиха и глуха стана долината, преди да дойде язовирната вода. Ако кажех: „Добър ден!“ дали щяха да ми отговорят със скриптенето на каручките, в които бяха запрегнати облепените със зелени мухи библейски мулета?... Безкрайно радостен щях да бъда, ако можех да чуя сега мелодиите на воденичните кречетала. Но ме обгръщаше мълчание, както в ония дни, когато панаирът в съседното градче прибираще палатките на бирариите и музикантите. Вземи под мишница флигорните и басовете си, изчезваха в прахоляка на делника така, както изчезваха невъзвратимите мигове на нашия живот.

17 септември 1989

ЦИГАНСКИТЕ ПЕТЛЕТА

Сега из крайречните върбалаци рядко се мяркат тия пъстри, качулати птици, които ни съпровождаха лете, когато отивахме да се къпем във вирове на Огоста. Те летяха високо над нас, на тласъци, подхвърляни от вятъра и крещяха, както крещят предусетилите беда сойки. Мислехме, че се плашат от нас, а после откривахме, че са зърнали в тревата подивяла котка и предупреждават птиците, че скоро голишарчетата ще изчезнат от гнездата им. Ние се събличахме, разхвърляли набързо дрехите си по пясъка и навлизахме във вира, чиято посвятваща ципа се късаше пред нозете ни, скрила под топлинката си хлада на дълбоката вода, а циганските петлети отлитаха към другия бряг, където пасяха коне на катунари и се виждаше чергило, пред което седеше циганин и калайдисваше голяма тава. Циганските петлети се извиваха над него, преди да кацнат, и пъстротата на крилете им се разпалваше в средата на бакърения съд. После те изчезваха, навярно ненамерили край катуна нищо за храна, и тогава изпод чергилото се показваха две дъщери на калайджията. Те имаха жълти, широко скроени поли, които се размятваха от движенията им, червени елечета и сини гердани. Липсваха им само разкошните качулки на циганските петлети, за да си помисля, че пред очите ми е станало чудо – птиците са се превърнали в стройни, мургави красавици. Момичетата говореха нещо с баща си, но той не ги слушаше. Увлечен в работата си, въртеше калайдисаната тава и в нея ту се хлъзваше отразен баир, ту се виждаше глава на кон – наведен, той сякаш пиеше светлина от шаващия в ръцете на майстора съд

Тоя кон изпръхтяваше. Циганските петлети изведнъж излитаха (те били зад катуна) и накацваха по върбите над вира. Сега те бяха съвсем близо до мен и аз, притаен във водата, можех спокойно да ги съзерцавам. Слънцето огряваше перата им и те ослепително светеха.

Знаех, че през нощта ще сънувам циганските петлети. Винаги ми се случваше така, когато бях наблюдавал нещо много хубаво. „Само дано не дойдат в съня ми циганките – мислех си аз. – Лоша вест е това, на болест е. А птиците ще ме вдигнат към небето, ще ми стане леко и ведро на душата и ще виждам вирове, цъфнали под мен от отразените пера ...”

17 януари 1990

ВРАБЧЕ ЗА КОЛЕДА

Някога в моя роден край имаше такъв обичай: на Коледа, след дългите пости, във всеки дом улавяха врабче, опичаха го на въглените, и след като всеки вземеше по късче от него, като причастие, сядаше на празничната трапеза.

Подготовката за лова на врабчетата започваше още преди Бъдни вечер. Ние, децата, обикаляхме край хамбарите, където се събираха наежените от студа, изгладнели птички и обмисляхме къде да сложим своите капани. Приближихме ли до техните ята, врабчетата шумно излитаха и изчезваха в небето. Но ние бяхме уверени, че пак ще се върнат, поръсвахме зрънца, за да ги примамим, и притулвахме сред сламата своите капани: две прикрепени една върху друга турски керемиди, замазани от страни с глина. Горната керемиди бе подпряна с тънко чаталче, което оставаше отвор – колкото да влезе врабчето. От капана до нашия дом се проточваше връвчица и аз си спомням как, седнал до прозореца, с насълзени от взиране очи, очаквах всеки миг да зърна приближаващото се към капана врабче. И ето, най-после то се показваше. Правеше кръг, оглеждаше се и кацваше до моята клопка, като ситно подскачаше на тънките си крачета. После клъвваше няколко зрънца в сламата и надникваше да види какво има между подпрените с чаталчето турски керемиди. Аз не изчаках да се мушне вътре и дръпвах нетърпеливо връвта. Горната керемиди падаше, но не захлупваше жертвата си, а врабчето излиташе спокойно в небесата и не се връщаше вече.

Решавах, че тук усилията ми ще бъдат напразни и тръгнах да търся друго свърталище на врабчетата. Зад нашата плевня имаше висока купа слама. Върхът ѝ беше затрупан от сняг, който, разтопяван през слънчевите зимни дни, беше обгърнал цялата купа с ледени висулки. Дядо идваше привечер тук да скубе слама за биволите. Целият долен край на купата беше издълбан и аз знаех, че в нейните златисти пещери се събират да прекарват нощта врабчетата от нашия двор. Когато дядо изчезваше в обора, заклатил на гръб върбовия кош със сламата, аз се скривах зад един храст и чаках да долетят врабчетата. Мръкнеше ли, те се спускаха на рояци, но не кацаха по снега, за да огледат купата и да си потърсят по-удобно място, а направо се забиваха в нея, сякаш някой ги изстрелваше. „Сега врабчето, което търся, едва ли ще ми се изплъзне!“ – казвах си аз и тръгнах към златеещата се купчина. Мушвах се в издълбаните от дядо пещери, ала нищо не напипвах там – сивите врабчета навярно се бяха свреели чак в сърцевината на купата. Но изведнъж усещах с дланта си шаване, усещах мекота на перца и след миг виждах между пръстите си две черни оченца, които ме гледаха уплашено. Отначало неудържимо се радвах, че врабчето най-сетне е в ръцете ми, но после ме обземаше жал за това беззащитно същество и ми се искаше да отворя дланта си и да го пусна на воля. Ала празникът искаше своята жертва и аз, покорен на тоя езически обичай, поемах към къщи и птичето сърчице гъделичкаше с уплашения си пулс дланта ми.

На сутринта, току-що разсънен, много ми се искаше да чуя от мама, че врабчето е избягало (тя отворила вратата и чула само изсвистяването на крилцата му), но виждах врабчето в една чиния до масата. Опечено на въглените, то беше станало дребно като орех, с черни, овъглени крилца, с опушена шийка, тънка като графита на моя молив. Обличах празничните си дрехи и хапвах късче от него. Месото беше жилаво, горчеше и миришеше на пушек. През прозореца виждах разпилените по стъпалата перца на врабчето. Те приличаха на сиви снежинки, които вятърът се мъчеше до понесе, но те само леко помръдваха, слепени от леда.

А в съседните и в по-далечните дворове се чуваха писъците на натъркаляните в снега прасета. Това бяха първите дрезгави акорди на коледната симфония, в която се вмесваха крясъци на свраки, закръжили над алените хармани сред преспите, където кучетата дърпаха одраната, димяща кожа на свинята и стопанката заканително размахваше вършина над тях.

18 януари 1990

ТЪМНА ФИГУРА ДО СТЕНАТА

Откакто се разболя, той три пъти седмично, след обяд, отиваше в болницата. Завръщаше се привечер. През пролетта, лятото и ранната есен по това време слънцето все още не се канеше да залязва и паркът, озарен от лъчите му, беше изпълнен с врява на деца. Той сядаше на една пейка и се оставяше да го гали по лицето меката небесна топлина, после бавно, понеже краката нетърпимо го боляха, поемаше по стълбището към къщи.

Така беше през тия толкова обичани от него сезони. Но дойдеше ли късната есен с противните, лепкави дъждове и зимата с мъглата и поледиците, неговото завръщане беше обгърнато от такава мрачина, че фаровете, чиято светлина подскачаше над ямите по асфалта, едва успяваха да я прокъсат. Слизаше, тръгваше опипом през хлъзгавата кал или през поледицата, и когато се хванеше за някой спрял до тротоара автомобил, за да не падне, виждаше една тъмна, дребна фигура до стената на неговия дом. Тя се размърдваше, съзряла го, тръгваше към него и той, по почукването на бастунчето, разбираше, че това е майка му. Смъмряше я: защо е излязла тук да мръзне, той не е дете, ще успее да се прибере у дома, а тя не отговаряше нищо, само го питаше много ли му е лошо, затътряше едни стари негови обувки, подгазени на петите (ходилата ѝ, изкривени от артрит, трудно се вестваха в нейните обувки) и когато лампата на стълбището светваше, той виждаше, че майка му крадешком бърше сълзите си и се мъчи да му се усмихне.

Така през студените есенни и зимни вечери той я виждаше на едно и също място – тъмна фигура до ръба на стената, и като я гледаше с болка заради нейната безпомощност, болка, от която му се искаше да изкрещи, той си мислеше, че старата жена, която не можеше с нищо друго, освен със сълза, да облекчи страданието му, прилича на ония извайвани от тъмно дърво фигури, които древните финикийски и гръцки мореплаватели са слагали на носовете на своите кораби. Тия бдящи изваяния са стояли срещу вятъра, срещу тъмнината, срещу всепоглъщащия ехтеж на бездната и са търсили онай искрица в далечината – звезда или фар – която хората, дори най-обезверените, наричат надежда ...

9 декември 1989

НЕПОЗНАТИЯТ

Непознатият, наскоро завърнал се от затвора, живееше в една барака до стадиона. Тя беше встрани от блоковете на квартала, затулена от храсти и бурени, и хората виждаха тоя новопоявил се човек да преминава сутрин през прашната зеленина – висок, попрегърбен, с избелели дочени дрехи, закърпени на лактите и на коленете, с остригана глава, на която, дори в най-мразовитите дни, не слагаше шапка. Той се запътваше към пейките на стадиона, където събираше в найлонови чували нахвърляните по време на мачовете хартии, цигарени кутии и пластмасови чашки за кафе. Навярно още не бе успял да си намери подходяща работа и милосърден човек, отговорник за стадиона, му бе разрешил да идва тук с найлоновите чували, за да изкара някой лев за насъщния залък. Възрастните го оглеждаха любопитно, когато минаваше край тях, и разказваха един на друг какво са чули за него. Едни говореха, че бил шофьор и прегазил човек, други допълваха, че убил жена си, трети пошушваха, че разбил касата на една банка и ограбил голяма сума. Говореха, но никой не знаеше каква е истината, защото непознатият отбягваше хората и когато бързешком прекосяваше уличките на квартала, приличаше на скитащите тук кучета, които влачеха опашки и се оглеждат откъде ще полети камък към тях.

Децата се плашеха от тоя човек, чиято остригана глава им напомняше за каторжниците от прочетените книги, и дебнешком вървяха след него, за да видят дали няма да подпали някоя къща или да разбие магазина, откъдето майките им купуваха ориз и олио. А той отминаваше замислен, с люлеещи се крачки, както вървят моряците, мушнал в джобовете ръце, които навярно държаха, както си мислеха децата, таен ключ или оръжие. Момчетата използваха отсъствието му, за да огледат неговата барака, налепваха се до двата ѝ прозореца, надигнати на пръсти, с очакването да видят вътре куфари с ограбено имане или наточени ножове, с които непознатият причаква своите жертви, а откриваха само един железен креват, застлан с вехто кафяво одеяло и над него, закачени за дървения таван, необичайно бели в полумрака на бараката телени кафези. В тях подскачаха и пееха птици. Имаше канарчета, имаше чинки и червеноперки, но най-интересни бяха папагалите. Необичайно ярки, качулати, с криви клюнове, те крещяха и се мятаха така, че от тях летяха пера и кръжаха над леглото.

Един ден, когато децата, налепени до прозорците, се бяха увлекли в играта на папагалите, неочаквано чуха стъпки и когато се обърнаха, видяха, че зад тях стои непознатият. Виновно наведоха глави, защото вече беше късно да бягат и докато очакваха, че едрата му ръка ще им зашлеви шамар или ще им извие ушите така, че да изхрущят, видяха, че той им се усмихва. За пръв път гледаха лицето му отблизо: бледо, продълговато, със следи от едра шарка по изпъкналите скули, с воднистозелени очи, в които нямаше заплаха, а усмивка.

– Моите кафези ли гледате? – попита ги той и думите просвистяха през едрите му зъби, с йодни жилки, каквито имат хората от краищата с карстови извори.

Той влезе в бараката (докато вратата беше отворена, през нея се носеше многогласно свистене и чуруликане), върна се с един кафез, в който имаше папагали, и започна да насипва в тенекиената чинийка конопени зрънца. Огненочервените папагали вървяха по дланта му, кълвяха зеленикавите зрънца, кълвяха и пръстите му, чиито нокти бяха ръбести от стари наранявания, и той се усмихваше на своя гъдел. Значи непознатият – мислеха си децата – отива в града да купува храна за своите птици и за нея сигурно дава оскъдните си пари, а за себе си какво взима – навярно само самун хляб и евтин салам...

– Тия папагали са много умни – галеше ги по перата непознатият. – Аз ще ги науча да говорят...

След като почистеше всички кафези и послушаше как човките на гладните птичета, гонейки сложените им зрънца, тракат по тенекиените чинийки, той притваряше вратата на своето пеещо царство. Вземаше найлонов чувал, който се

издуваше от вятъра и пукаше, и тръгваше към стадиона да събира разпилените хартии и разхвърляните пластмасови чашки.

Децата не си отиваха, а тръгваха след него. Странен беше за тях тоя човек, наричан от всички Затворника, който живееше самотен, само със своите кафези, в бараката до стадиона. Той ги привличаше – може би с тайната на своя живот, може би със странността си да отглежда птици и да им се радва. Със своите наивни сърца децата усещаха, че той е добър човек и вярваха, че всичко, което се е случило с него, е било резултат на клевета или на грешка.

Те вървяха между пейките на стадиона, за да му помагат, газеха пластмасовите чашки за кафе, които пукаха под обувките им, и се стараеха всякое от тях да поноси по-дълго найлоновия чувал на непознатия. Това децата смятаха за особена чест.

10 декември 1989

В мислите си често се връщах към ранните години на своя живот. Дали не търсех изгубени илюзии? Не. Друго ме връщаше там – усещането за безкрайност, за свежест, което се излъхваше от тревата след отминалия дъжд, предчувствието за тайна, скрита зад хълмовете и облаците, която тепърва щях да откривам, усещането за вечност – на звездите над мен, на ветровете, които нощем си говореха заплашително, на нашата къща с избеляла охрена мазилка, на мравките, чийто оранжев наниз бе опънат по дъбовата подпорка на балкона.

Блажени мигове на наивното сърце, когато разумът бе просветлен от надежда и вечният живот свистеше в ноздрите ми, ведно с утринния въздух! След години щях да изгубя това усещане и горчиво щях да се усмихвам, когато си спомнех за него. Но щях да бъда несправедлив. Усещането на безсмъртие тогава е било магичен дар от съдбата или може би въдица, която е посветвала пред мен, за да ме примамва към тайнствените вировете на живота, скрила кукичката си под шаваща примамка. Бил съм пълен с вяра, както пролетната гора с ехо, и сега какво е останало от това мое богатство? Раздал съм го, както момчетата раздават по стрелбищата на панаирите своите оскъдни монети, за да се примерват по скриптящите камили, залутани сред избелелите завески като в арабска пустиня.

И какво още съм изгубил? Величието и тайнствеността на детските сънища.

Спомням си, че вечер сънят ме издърпваше от обкръжението на обикновените неща: от тъмния контур на тополите зад прозореца, от позвънването на капистрите в обора (биволите преживяха), от блеенето на козата (винаги го съпровождаше обаждане на звънче) – и с мен оставаше само ароматът на липата, който лъхаше на талази в стаята – веднъж така гъделичкаше ноздрите ми, че се наканвах да кихна, друг път едва го усещах, сякаш си спомнях за него.

Идваше безкрайното време на съня и аз разбирах, че заживявам друг, подарен ми от нощта, живот. Можех да летя, лек като перце, да поседна на облак, ако се уморя, да препускам на кон, гонен от куче (или от лъв, ако съм прекосил границата на пустинята) и да гледам как хищникът се задъхва, неуспял да ме настигне. Когато сутрин мама ме докоснеше по косата, казваше: „Как хубаво ухаеш на сапун...“, а тя не знаеше, че това е аромат на далечни земи, които не се виждат от хълмовете край Огоста.

Аз бях богат със сънища. Можех да ги разказвам, за да им се насладя още веднъж, да очаквам с трепет приближаването им вечер, когато откъм реката лъхне влажна мрачина и къщите се понесат със светлинките си една след друга, както се носят по жътва ятата на светулките.

И се питам сега какво трябва да дам на времето, за да ми върне от всичко изгубено единствено прозрачността и безкрайността на ония сънища? Най-свидното си достояние бих дал, но чудото едва ли ще се случи. Времето взема – и нищо не връща.

И лежа нощем безсънен, свит в пашкула на мислите, както някога лежаха в своите пашкули бубите, на които дядо ми през пролетта донасяше черничева шума и стаята се изпълваше със шумолене, сякаш заваляваше дъждец. Мъча се да прогриза тоя пашкул от мисли, а нишките му позвънват като стоманени. Но аз не спирам своето усилие. Нощта се ниже – безкрайна. Дъжд чука по прозореца, сякаш някой ме предупреждава: „Стани и тръгни!“ Накъде? Не казва. Блясва светкавица – и на мен ми се струва, че тъмен пътник се навежда и търси в локвите ключа от моята врата. Дали няма крадешком да се вмъкне у дома и да ме отведе – ей така с незавързани обувки, небръснат – там, откъдето няма връщане?

И така се нижат в безкрайните нощи безсъниците и разходките ми с вятъра...

СЕЛСКИТЕ ПЕНЕЛОПИ

През дългите зимни вечери у дома идваха на гости съседки. Сядаха край прозорците и като наместваха хурките си, всяка от тях, едва доловимо забръмкала с вретеното, започваше да преде. Нишките, тънки като паяжини, се виждаха ясно (зад тях бяха тъмните прозорци, в чийто горен край блещукаше по някоя звезда) и звуците, родени под пръстите на жените, обикаляха стаята и позвънваха в стъклата, сякаш там се блъскаше невидима нощна пеперуда. Жените си говореха за какво ли не, смееха се, а аз не ги слушах – мене ме пленяваше мелодията на техните вретена. Ту ми се струваше, че чувам как под преспите на двора се обажда размразена вадичка, ту – когато сънят вече ме оборваше – къделите им заприличваха на жълтеникави овчи вимета, от които седнал гърбом овчар доеше дълга струйка.

В стаята се носеше едва усещан от ноздрите ми дъх на кошара, на поръсено с додронки лятно пладнище (колкото и да беше прана, вълната не беше изгубила тоя аромат) и аз вече съвсем потънал в съня, виждах стада да се спускат по хълмовете. Гърбовете им бяха бели като къделите по хурките, само руната на овните жълтееха, сякаш бяха окадени със сяр. Тия овни обикаляха тромаво край стадата, повлекли привързани под коремите им престилки. Само един от овните, който беше отреден да стане баща на бъдещите агнета, царствено се разхождаше сред своя харем и гледаше как, унизително препасани от овчаря, неговите виторози братя се мъчат да върнат изгубеното си достойнство. Те се изстъпваха заднишком. забили муцуни в тревата, после хукваха стремглаво един към друг и така блъскаха главите си, че ударът ги подхвърляше в небето.

Тоя трясък ме събуждаше, и аз чувах отново бръмченето на вретената. Отварях очи и виждах. че къделите съвсем са се смалили – сякаш е валил дъжд и облачетата са станали тънки като дъх на човек в мразовито време.

– Момчето заспа. Трябва вече да си ходим... – казваше някоя от жените.

А мама отвърщаше:

– Рано е. Още не се е обадил берковският влак ...

И жените слагаха нови къдели на хурките. И нови нишки, скрежно засветили върху тъмните прозорци, се нижеха през пръстите на селските Пенелопи, всяка от които чакаше един Одисей, отишъл на воденица в далечните села на Златията или прескочил до Бокиловци да купи прасе – там прасетата са от добра порода – с дълги зурли – и много бързо се уговяват.

30 януари 1990

ЦАРЕВИЦА

Бях златна сълза, отронена от един зимен сън. Дълго лежах в браздата, тъмна като конюшна, и когато слънцето отвори вратите ѝ, тръснах грива и хукнах пред вятъра – аз, зелено конче на пролетта. Копитата ми бяха леки, с цвят на кехлибар и издаваха звук, какъвто сподиря костенурката, хлъзгаща се по бигорите на някоя карстова поляна.

Знам, че летните нощи ще ми дадат за подкови своите новолуния и вие, ако не спите, ще слушате как обикалям край вашите домове и копитата ми пеят. А когато през есента завинаги си отида от света, циганите ще направят помен за мен и на софрата им ще свети качамакът – тая печална луна на бедните.

10 ноември 1989

ВЕЧЕРНИ ОГНЬОВЕ

Приятно ми е да се разхождам из градския парк вечер, когато са запалили струпаната край алеите пожълтяла шума и димът очертава стволите на оголелите дървета, а там, където се е издигнал по-високо в небето – самотните гнезда между клоните. Улиците край парка са тъмни, а тук пушекът раздипля своята мътна светлина, сякаш скрита зад облак луна огрява алеите и в тоя полумрак има нещо тайнствено. Тайнствени ми се струват и силуетите на хората, които се мярват за миг и изчезват между дърветата, размазани от пушека. Огньовете се обаждат един на друг с къси пламъчета, поглъщани от влажните навеища на листопада, и остава да ме обгръща само горчивият дъх на тия призрачни вечерни огнища.

Помня как се разхождах тук в тихите утрини на едва долавящата се в зеленинката на поляните пролет. Пъпките на дърветата се разлистваха над мен с тънко шумолене, сякаш зелените искри, подхвърляни от вятъра, се гонеха от клон на клон. Помня как пееха птиците през летните нощи, как дъждовете събираха дърветата в огромен хор и ги учеха да изпълняват мелодии, композирани от небесните гръмотевици... Всеки отронен лист, който сега изчезваше в димящия огън, носеше тръпка от пролетта, която беше и моя тръпка, носеше една мелодия, чиято сладост беше останала и в моето сърце. Усещах, че нещо съкровено изчезва и от мен в тая вечер на блуждаещите огньовете и ме правеше блажен мисълта, че и аз бих могъл да се слея с горчивия дим на запалената шума - тая смирена молитва на оголелите дървета - и да изчезна в безкрая, за миг очертал сред клоните тъмно съзвездие от напуснати гнезда.

4 ноември 1989

ВАЗА С БОЖУРИ

Това утро едва ли имаше по-нежна мелодия от тая, която слушах, наведен над вазата на моята маса. В нея бях сложил голям букет от диви божури, но алените им листенца бързо окапах, оставили до близалцата само сипеци се от дъха ми тичинки. Единственият цвят, останал свеж във вазата, приличаше на гъгравчетата, които връзват по конските юзди: той беше стиснат като юмруче и още не се канеше да разтвори венчето си, за да усетя мириса на влажна гора и на корени, а аз долавях музика в сърцевината му. Дали не си припомнях миговете, когато се спусках по склоновете на бърдото с току-що набрания букет и между розовите облачета на смрадликите ме сподиряше звънче на залутана коза? Не! Пееше самата чашка на божура. Там, където се събираха алените му листенца, имаше цепнатинка и през нея, в ухания мрак на цветето, беше влязла пчела. Тя кръжеше вътре, навярно търсеше изход, но не го намираше и останала пленница на дивия божур ме обгръщаше с нежната мелодия, която ме караше дълго да стоя до вазата. Реших да помогна на пчелата. Разгърнах алените листенца и я видях да се показва цялата облепена със златен прашец. Тя изпълзя на дланта ми, постоя там, и докато се канех да я попитам каква тайна е открила в единственото цвете на моята маса, тромаво направи първия си кръг над главата ми и изчезна през отворения прозорец.

Дали завинаги си отиваше от мен или само за малко беше се изгубила в небето, за да се върне пак – с една нова мелодия и с една нова тайна на лятното утро?

26 февруари 1990

ПРИТЧА

Обичам думите, които носят истината така, както конят носи своя ездач. Може този кон да не е от прочута порода, може козината на ребрата му да е протрита от седлото или от товарите, които е носил, но неговият едва доловим мирис на пот и пръхтенето на тъмновиолетовите му ноздри ни подсказват, че светът край мен е реален, че мога да се доверя на погледа си, че мога да хвана юздата на коня – да го отведа на водопой, да го натоваря в гората с дърва за през зимата и да гледам как кремъците святкат от ударите на неговите копита.

Имаше часове, особено в мъгливите дни на есента, когато очаквах един такъв кон. Той ми беше нужен не толкова за езда или за впрягане – очаквах го да ми върне усещането за реалност, защото всичко край мен беше призрочно – дърветата, пътищата и хълмовете. Взирах се да зърна този кон сред едва доловимите очертания на света, да съгледам приплеснатата от влагата грива и очите, чийто блясък предсказва зазоряване. Но той не се появяваше. И тогава чувах в мъглата лъжовни думи, на които се доверявах. Те, кълтящи в далечината, ми обещаваха алест жребец, който ще дойде да ме вземе на седлото си и да ме отнесе отвън хълмовете, където сега сияе слънцето. И тъй като жребецът не идваше дълги дни и нощи, аз започвах да го създавам в своето въображение. Виждах го да върви с лебедова походка, с високо вдигната глава. По червеникавата му кожа пробягваха тръпки и тя изменяше цвета си така, както тревата изменя зеленикавото си сияние, когато духне вятър.

Тъй като истинският кон се бавеше, аз, уморен от очакване, тръгнах да го търся. Едно дърво, димящо в мъглата, ме отправяше към друго дърво и аз им се доверявах, повярвал, че знаят пътя към коня. И вървах, докато разбех, че и аз, пленен от мъглата, се превръщам на призрочно дърво, на камък или на позвънваща като ръждясала ламарина папрат.

Тогава сядах край пътя и чаках. Знаех, че няма да ме сепнат копитата на жребеца, но се надявах, че ще чуя звънци на стадо, което слиза откъм планинските егреци, и ще видя островърхата гугла на овчаря, който – като пророк – ще ме поведе към долината, откъдето ме помахиха в мъглата лъжовните думи.

31 октомври 1989

АКО ТРЯБВА ДА ИЗБИРАМ

Мисля си: ако трябва да избирам в кой от градовете по света бих искал да се върна, за да го преоткрия и да изпитам отново радост и вълнение, на първо място бих посочил Париж.

Аз го помня дъждовен, със зимен повей откъм океана, с едва различимата в мътилката на ръмежа Айфелова кула, с мократа фасада на Нотр Дам, по която каменните светци зъзнеха с прогизнали от влагата наметала. Сиво небе прихлупваше улиците и площадите, по които вървах от сутрин до вечер, за да открия онова, за което бях само чел или слушал. Дъждът ме следваше неотстъпно, а имах усещането, че в зимния ден ме съпровожда най-нежния полъх на пролетта. В тия кафенета край мен, по чиито витрини се стичаха дъждовните капки, бяха се отбивали художниците, които обичах: Ван Гог, Клод Моне, Пол Сезан, Пиер Бонар и подпрели платната си до масите, бяха съзерцавали шествието на чадърите по улицата. Край кейовете на Сена бяха вървели поетите, чиито стихове неведнъж съм препрочитал с вълнение: Маларме, Верлен, Рембо, Бодлер, Аполинер. Струваше ми се, че на някоя пресечка при Елисейските полета ще видя файтон, в който, помръдвайки с бастунчето си, слуша потракването на конските копита Марсел Пруст, чиито книги съм чел с такова упоение.

Вечер се връщах в стаята на хотела – той беше в Латинския квартал – и сядах до белите листа. (Не може един поет да бъде в Париж и да не напише стихове за него). Там се родиха строфите, които по-късно събрах в книгата „Молитви за длетото и камъка“. Мислех си, че в подобен хотел, в чиито прозорци се вижда мъгливата Сена, през парижките нощи са писали своите песни, останали във венеца на българската лирика, Лилиев и Багряна, Далчев и Ханчев. Шлеповете плаваха по Сена. Струваше ми се, че те отнасят в безкрая отразения град, шумовете на заспиващите улици, моите мисли, а сега разбирам, че аз съм бил тяхно пристанище и те са пътували към мен, за да пуснат котва и да останат в спомена ми – леки и безплътни, сякаш рисувани от четката на Марке... Един спомен, от който винаги може да се роди песен.

14 юли 1989

КАФЕНЕТО НА КЛОУНИТЕ

Обичах да се отбивам в кафенето на клоуните. То беше на една уличка зад гърба на цирка. Там имаше фургони – жилища на акробатите и дресьорите – и клетки, в които лъвовете дремеха или сънливо се разхождаха по отъпканата слама. Обикновено такова кафене може лесно да бъде открито още от далече по аромата на кафето, но тук, зад цирка, екзотичният дъх се губеше в мириса на урина от клетките на лъвовете.

В кафенето имаше няколко маси. Покривките им бяха на бели и черни квадрати и винаги, когато влизах и виждах клоуните да седят до тия маси, имах усещането, че те съсредоточено разиграват отдавна започната шахматна партия. Край чашките кафе се събираха хора, които отдавна бяха напуснали цирковата арена или все още продължаваха да разсмиват публиката под брезентовия купол. Всички бяха дребни на ръст и приличаха на неуспели да пораснат, а вече остарели деца. Повечето от тях идваха в кафенето с пъстрите си, широки костюми, сякаш и тук цирковото представление продължаваше, а по-възрастните, вече пенсионери, носеха обикновени дрехи, но аз откривах някогашната им професия по походката – вървяха с изметнати навън ходила – и по галантния жест, с който сменяха шапката си, за да поздравят присъстващите. Бях свикнал да ги виждам весели, с искрящи от смях очи, а тук, до чашките с кафе, съглеждах бръчки по останалите без грим лица и чувах разговори, които ме правеха тъжен... Със своите наивни смешки клоуните се мъчеха да развеселят съдбата, да я направят по-благоклонна към другите и към тях, но тя, безпощадната, бързо забравяше това увеселение. Малцина бяха намерили жени джуджета като тях, с които да споделят живота си. Повечето живееха самотно и след представленията, когато стихваха ръкоплесканията, се прибираха тъжни във фургона и дълги часове гледаха обхванатия от паяжини таван. А на другата вечер отново слагаха своята весела маска, защото на хората беше нужна илюзия, че сладките мигове на дните няма да имат край.

Клоуните се стараеха да измислят щастлив и безбурен живот за дошлите под цирковия купол и се мъчеха сами да повярват, че той наистина съществува, но събрани в кафенето, до тъмните чашки, в които се оглеждаха толкова горчиви истини, разбираха, че всичко е само една изгубена илюзия.

И аз, седналият случайно сред тях, разбирах, че си приличаме по съдба. Аз никога не измислях шеги, за да утешавам себе си и другите, но търсех илюзии, чрез които да съхраня в душата си вярата в благородството и човешкостта. И разбирах, както тъжните посетители в кафенето на клоуните, че това е било моя горчива измама. Измама – която е осмислила живота ми.

11 октомври 1989

ПЕЙКИТЕ

Навярно най-самотни през късната есен и през зимата са пейките в парка. Тогава няма синигер да се обади на някой клон, нито пеперуда да прелети, прилична на светлинка, която подскача от цвят на цвят. Ако долети птица, това сигурно ще бъде врана, кацнала за миг на пейката, за да оправи с клюн мокрите си пера и пак да изчезне. По алеите рядко минават хора. Вдигнали яките си в студа, те се изгубват заедно с мъглата между сивите здания. На пейката сяда понякога само някой отронен жълт лист. Като го гледам, си мисля, че е дошъл да сподели нещо с нея, да ѝ разкаже за пътешествията си с вятъра, но жълтият лист се задържа само за минута и нов повей го отнася в небето. „Само снегът ще остане задълго тук – казвам си аз – но той е мълчалив и не споделя нищо с никого. Ще лежи на пейката като скитник, намерил място за нощувка, и сънищата му, дори през най-глухите нощи, ще ехтят от вой на виелици...”

15 октомври 1989

ЧОВЕК С МАЙМУНКА

Отдана се изгубиха ония скитници, които минаваха по нашенските пътища със своите каруци, натоварени догоре с мускурливи дечурлига и с циганки, чиито широки поли се вееха над ритлите. Изгубиха се и мечките, които тромаво подтичваха след каруците, с халка на бърните, прокъсвани много пъти от нея, и с дебел синджир, прибързан за левката. Тия волни чеда на природата се заселиха по градовете и чергилата на катуните им останаха да събират паяжините в някое мазе. Панелните жилища им даваха приют, но тук те нямаха простор да погледнат небето, както са го гледали до катунарския огън край брега на някоя река, и да съзерцават – и във вировете, и над себе си – огромната звездна вис. Работата, която отнемаше целия ден на човека, не ги привличаше особено и те предпочитаха да се шляят край мебелните магазини или край шофьорите, скрити с държавни камиони в някоя глуха уличка – с надеждата да турят няколко по-едри банкноти от тайно превозен гардероб, бюфет или спалня... Мургавият син на природата, в чиито ръце преди години бе позвънвал синджирът на мечката, получаваше своя дял при уреждането на тая скрита сделка и не можеше да се оплаче от припечеленото, но когато си легнеше нощем, усещаше, че нещо му липсва – това беше сънливото прохриптяване на мечката, незабравено още от годините на неговите пътешествия. И се заричаше, че с лесно припечелваните пари ще си купи някоя млада мечка, ще я научи на огнище с отметени въглени да танцува, да се кланя и да целува ръка, и ще тръгне с нея по улиците на града – не да печели, просто да си върне изгубената някогашна радост. Тъй като в панелния дом нямаше място за мечка, той решаваше да купи майmunка от някой моряк – тя, както котката, може да си избере удобен ъгъл в дома му, без да безпокои никого. И някой ден изчезваше от своите явки пред мебелните магазини и се залутбаше по кейовете на черноморските пристанища. Оттам се връщаше с мечтаната майmunка. Научена от своя предишен стопанин на разни детинщини и хитрини, тя се качваше на рамото на непознатия човек и кихаше от киселата пот на неговата отдавна немита коса. Но после свикваше. И когато в някой неделен ден нейният нов стопанин я поведеше с каишка по улицата, го съпровождаха цял рояк деца, уморени от телевизия и видели един рядко срещан човек с гъдулка и катунарско бомбе. Те подхвърляха бонбони или фъстъци на майmunката, тя ги ловеше още във въздуха и ги белеше внимателно като изискана градска госпожица.

А вечер нейният стопанин броеше на дланта си припечелените стотинки – бавно, за да им се любува по-дълго и се чувствуваше щастлив, сякаш броеше звездите, които падаха някога над катунарските огньове.

На другата сутрин ставаше рано, бръснеше се (майmunката цапаше бузите си с пяна от четката му и очите ѝ се смееха), после се вкопчваше в дръжката на препълнения трамвай, блъскан от напиралите пътници и отново тръгваше край витрините на мебелните магазини с очакването, че ще се зададе някой, на когото трябва да намери отдавна изчезнали, скришом продавани мебели и купувачът с благодарност ще сложи в шепата му, където в неделните вечери подскочат стотинките, няколко бързешком сгънати банкноти.

РОКЛЯ

Имахме една съседка, която купеше ли си нова рокля, не бързаше да я облече и да се порадва на цветовете на лъскавата басма. Тя оглеждаше ръбовете и тегелите, подрязваха щръкналите ъгълчета, после обръщаше роклята наопаки и я носеше така цялото лято, за да не избелява от слънцето. „Дойде ли празник – казваше си тя, – ще я облека, както се полага и тя ще ми бъде съвсем като нова“. Празникът идваше, но жената тогава тръгваше я лозето да прекопае, я зелето да полее – и роклята продължаваше да докосва тялото ѝ, обърната наопаки, с едва прозиращи откъм обратната страна шарки.

През есента започна панаирът в съседното градче. Жената реши да отиде там, пременена с роклята, която навярно бе запазила цялата свежест на цветовете си. Съблече я, за да изпере и изглади отпусналата се басма и видя, че цялата тъкан е станала като паяжина и се е разнишила. Сложи роклята в легена и тя започна да се размива под пръстите ѝ.

И от тая пъстра дреха, която тя държеше за добър ден, (а тоя ден бе пропуснат), останаха няколко парцала, с които жената после миеше разсъхналия се дъсчен под на кухнята.

26 септември 1989

ЦИГАНСКИТЕ ОЧИ НА ЕСЕНТА

Кестенарите се задаваха откъм реката, понесли дълги, гънещи се в небето пръти. Те поемаха по стръмния склон, където и козата трудно се задържаше, оглеждаха дебелите гладки стебла на кестеновите дървета, после се катереха по тях, затласкали с колене своите изпечени от летния зной тела, и след миг ги виждах да разлюлюват най-горните клони.

Прътите удряха ритмично, Звуците ме ограждаха отвред. Струваше ми се, че на отсрещния склон също имаше кестенари, а там се обаждаше само ехото. Отбрулените плодове се сриваха през клоните, както по стръмнината на каменоломната се сриваха мраморните отломки, когато там се наскитваха кози. Папратта шумолеше, сякаш из нея пълзяха хиляди малки, златисти таралежи. Това бяха отбрулените кестени.

После виждах тия бодливи, сякаш наежени от ранната слана плодове на есенната гора, натрупани в покрита с папрат колиба до чешмата на Заряница. Струваше ми се, че кестените спят, завити с прииждащата откъм реката мъгла. Само сегиз-тогиз някое кафяво око поглеждаше, надигнало сребристите си клепачи, и виждаше, че кестенарите отново идват. Те сядаха пред колибата, лющеа потъмнелите черупки, чиито бодли меко се гънеха под пръстите им, и до вечерта сънливите рожби на гората отваряха своите тъмнокафяви, блестящи цигански очи, които питаха нещо заръмелия дъжд, но той не им отговаряше.

Вдъхвах аромата на влажната папрат, който се носеше откъм колибата, и си мислех за часа, когато ще сложа на горещата печка шепа кестени. Те ще подскачат, вслушани в музиката на дъжда по прозореца и разпукнати ще ми се усмихват, показали своите бисерни зъби.

Така подскачаше преди години един приличен на бодливите кестенови черупки малък таралеж. Улових го в планината и го донесох у дома. Таралежът се разхождаше из стаята, а когато засвиреше радиото, се свиваше под него и внимателно слушаше. Ако музиката беше ритмична, таралежът подскачаше, сякаш танцуваше. Може би гонещите се мелодии го сепваха. Може би му спомняха падането на кестените в тревата на неговата изгубена завинаги родина. И ми се струваше, че моят гостенин се чувствуваше щастлив.

26 септември 1989

ПОРТОКАЛИ ОТ ПЕЛОПОНЕС

Из дворовете на пелопонеските села гледах портокалови дървета, отрупани с плодове. Шумата им беше гъста, през нея прозираше сиянието на узрелите портокали и когато духнеше вятър, ми се струваше, че във всяко дърво се борят два огъня – зелен и оранжев. В сянката на портокаловите градини лежаха нападали плодове – заревото им докосваше най-ниските клонки и аз очаквах след миг дърветата да пламнат.

Никой не посягаше към тия плодове в тревата, както не посягаха към есенните ябълки, гъсто разстлани край корените на старите дървета из нашенските дворове. Само че ароматът на ябълките беше друг – те ухаеха на мокра земя, на нанизани край някоя къртичина печурки, на изплакнати със смрадлика и изнесени на двора бъчви в навечерието на гроздобера, а портокалите ми напомняха с уханието си за далечни пристанища, за изправени на задните си крака кози, които прегризват ластарите край повалени колони на древни светилища и за ослепително сини заливи, на които окото може да се възхити само край южните гръцки брегове.

Наведох се да взема един паднал до оградата портокал. Очаквах, че той ще ми върне прохладата на утрото, което отдавна бе изчезнало в маранята на летния ден. Видях ме стопанката на къщата и тръгна към мене. Помислих, че ще ми се скара – непознат човек в техния двор – но тя се усмихваше и приведена отместваше клонките на портокалите. Беше от ония гръцки жени, които с вървежа си наподобяват догонващи се вълни. Цялото ѝ тънко и стройно тяло играеше – и аз допусках, че тя много дни е стояла край заливите, за да съзерцава движенията на морската вода, тоя странен танец на вълните с вятъра, и в тялото ѝ е попивала музиката, която сега се излъхваше от нейната походка.

Тя набра в скута си най-едрият портокал от разклоненото над мен дърво и когато приближи да ми ги поднесе, придържайки с длани плодовете към утробата си, видях как плътта ѝ цялата свети като в миг на благовещение. Тя ми говореше нещо, което не разбирах, но по тембъра на гласа ѝ разгадавах, че изрича мили и сърдечни думи.

Когато отново поехме на път и автобусът се залута между голи, пепеляви хълмове, аз се вгледах през прозорчето да зърна – за сбогом – ослепителната синева на морето, и изведнъж усетих аромата на портокалите. И отново видях да върви през градината с походка на вълна гъркинята, която щях да сънувам през дългата северна зима. И вярвах, че в най-лютата виелища тя ще ми отвори портата на своя двор, за да стопля ръцете си на нападалите по тревата пелопонески портокали.

16 септември 1989

КЕЯТ НА ОСТЕНДЕ

След шумния празник на площада в Брюге, където кръжеха люлки и цялата им пъстрота се оглеждаше в неподвижната повърхност на каналите, след подвикването и подскоците на клоуните, които развяваха своите издути от вятъра дрехи, плажът на Остенде ми се стори необичайно сив и пуст.

Всяко пристанище без кораби прилича на дом, чиито обитатели са отпътували и пердетата по прозорците напомнят за мъгла и за дълга северна есен. И пристанището на Остенде не правеше изключение. Кеят му лежеше пред мен като стълбище на един такъв дом от мъгла и мълчание и аз, поел по заскърцалите стъпала, усещах, че се отправям не към вълните, които идваха бавно откъм север, а пътувам към изчезнала човешка дума или към цвете, мярнал се в саксия на непознат прозорец. Това скриптено на кея ми спомняше за нощното скърцане на дървените стълби и скромните пристанищни хотели, където бях отсядал. Преди съм аз се мъчех да разгадая по звуците жена ли се качва на горния етаж, кой я придружава – млад моряк или пийнал бараба, чиито стъпки напомнят хлъзгането на вълна по степен пясък. Сега звуците на кея бяха други. В тях се долавяше съскане на северен вятър и в паузите се усещаше глухият тътен на морето. Пера на морски птици, разпилени по пясъка, където имаше само тънки звездички от крачета на гларуси, се носеха край мен след всеки повей на вятъра и аз неволно вдигах яката на палтото си, за да отпъдя пронизващата студенина на тия безбрежни пространства.

15 октомври 1989

КОТЕШКИТЕ ЛАПИ НА ВЪРБИТЕ

Когато гората е още мокра и гола и само в някой дол започва да се разпалва бледото пламъче на дряна, по лицето на преминаващия край реката пътник се докосва светлинка – сякаш скрито в храстите момче насочва към него своето огледалце. Пътникът търси момчето, но не го открива, и вдигнал очи към небето, за да разбере дали не го е докоснал отблясък от крилото на прелитнала птица, открива, че над него са цъфнали върбите. Върху влажния тъмносив фон на небето сребреят техните котешки лапи – пухкави, отрупали червеникавите клони. Отдалече всяка върба прилича на фонтан от пяна, избликнал може би през нощта и застинал във въздуха.

Пътникът усеща как власинките на котешките лапи, духнати от вятъра, меко го докосват по лицето, гледа как падат в нозете му, прилични на пантофки от заешки пух, и си мисли усмихнат:

– Тия пантофки ще ги обуват минзухарите и теменугите, когато тръгнат да кажат на гората, че пролетта вече иде, та всяко дърво да надникне в гардероба на мъглата и да потърси своята зелена дреха.

30 септември 1989

КИЕВСКИТЕ ПАРКОВЕ

Дойдеше ли късната есен, с меко слънце, което може да се усети истински само в Украйна, защото отблясъците на Днепър го правят още по-нежно и тайнствено, аз обичах дълго да се разхождам из пожълтелите киевски паркове. Дори да имаше там шум или говор, дори птици да се обаждаха, край мен се носеше само приглушено ехо, което се прецеждаше през златистите клони – с островчета синева между тях. И най-лекият повей на вятъра ронеше облаци от шума. Тъй като кестените и чинарите бяха много високи, листата им падаха бавно: най-напред алеята се застилаше от сенките им. Тия сенки лягаха в нозете ми, шавах – търсех си по-удобно място – и когато пътят помръкнеше, по него изведнъж засияваха току-що позвънвалите в полета си, приземили се листа.

После картината се повтаряше. Това беше неспирна гоненица на сенки и светлини, в която винаги надделяваше златният цвят. А над мен небето се разгръщаше – по-просторно – защото островите от синева между клоните ставаха все по-големи.

29 септември 1989

ЗАЛИВЪТ

В неделните дни към обяд докарваха при залива на Кранево стари жени от добруджанските села. Камионите спираха до пясъка, шофьорите отваряха капаците на карусериите и след миг изпод избелелите платнища (слагаха ги, за да правят сянка на пътничките), се изсипваха, като се държеха за ръце и се смееха, добруджанките. Те сваляха сандалите и гуменките си и смешно залъкатушили по горещия пясък, се запътваха към морето. Повечето от тях бяха жени, отдавна преминали средната възраст или пък старици, които все още имаха сили да работят на полето. Пристигналите тук добруджанки не търсеха съблекалня, където да оставят роклите си. Те се събличаха на самия бряг, като избираха място, до което не достигат вълните. Протегнали към небето ръце – черни до лактите и ослепително бели при раменете – трупаха роклите по пясъка и останали само с розовите си комбинезони, плътно обгърнали едрите им тела, нагазваха в морето. Хладината на вълните ги гъделичкаше, те подвикваха радостно и се плискаха, после изведнъж се мятаха в прозрачната вода. Измокрените им комбинезони потъмняваха, залепваха за повехналите гърди и бедра, после вълните ги издърпваха, издухваха ги – и след миг цялата плитчина на залива се изпълваше с необичайно едри, розови медузи.

После жените – тромово, защото мокрият пясък по дъното задържаше нозете им – излизаха на брега. След като извиеха косите си и ги приберяха на кок, обличаха роклите направо върху мокрите комбинезони, от което басмата мигновено потъмняваше на гърба и бедрата, и като дълго усещаха с цялото си тяло хладината на морето, се запътваха към сенките на камионите, за да разрежат там някоя, обхваната от скреж край семките добруджанска диня. Оставили в нозете си облепения с пясък нож, те сядаха да обядват, гъсто скупчени една до друга.

БРЮКСЕЛСКИ ДАНТЕЛИ

През деня паяжините са невидими. Усещам ги само с лицето си, ако се спусна по пътеката към реката или ако тръгна през ливадата между глоговете, където са се пробирали каракачанските овце и са оставили по клонките кичури вълна. Паяжинките ме гъделичкат като повеи на ветрец, който след миг изчезва от лицето ми.

Но ако тръгна рано сутрин да се разходя из долината, ще ми се стори, че съм попаднал на неочакван празник, където най-изкусни майстори са показали своите дантели. Росата свети, гъсто нанизана по паяжините. Те се поклащат между храстите и вземто им изменя формите си. Ето дантела, която напомня заскрежена гора. Ето друга, в която откривам цъфтене на диви горски череши.

Вървя в това царство на дантелите, където до всяка светнала от росата плетеница се е сгушил паяк и внимателно ме наблюдава, и си спомням за една уличка в Антверпен, цялата окичена с дантели, както тая есенна долина край мене. Една жена седеше до вратата на своето магазинче и очакваше купувачи. Хората бързаха към пристанището – кому ли бяха нужни в суетнята нейните дантели? А тя все чакаше, както паякът чака да се разлюлее мрежата му от заплела се мушица или пеперуда. Седеше под гъстия скреж на дантеленото взмо и очите ѝ, през дебелия стъкла на очилата, се взираха към изчезващите пътници:

– Не отминавайте радостта си, дами и господа! – говореше тя. – Брюкселската дантела е най-добрият спомен от Фландрия.

Но параходите по Шелда протяжно свиреха и гласът на жената се губеше в шума на пристанището.

19 септември 1989

ПЪРВИЯТ СНЯГ

Събужда те тишина, каквато не си познавал досега – тишина с влажен дъх на трева и на късни хризантеми. Надникваш през прозореца и виждаш, че навън всичко е побеляло. Снегът е валил дълго през нощта, без да го усетиш, отрупал е клоните на дърветата и ги е свел до земята, засипал е пътя, съединил е двата бряга на рекичката и тя, пленена, се мъчи да погледне с тъмно око към небето. Дворът е ослепително бял, гладък, без нито една бръчка по снега. Струва ти се, че светът отново се е родил – чист, девствен, с тайни и надежди, в които все още не можеш да прозреш. Усещаш в душата си лекота, чувствуваш как в нея той толкова мек и рехав сняг едва забележимо диша, подхващан от утринния полъх, и ти се струва, че ти е даден миг на блаженство и доброта, който не бива да пропуснеш. Мъчиш се да съхраниш този миг, както природата своята девствена белота и имаш самочувствието на Създател.

Но то ще изчезне след минута, когато по пътя се зададе козе стадо, нанизало по снега димящи черни додронки и блеенето на козела, поел пред стадото със заскрежена демонска брадичка ще събуди в душата ти Лукавия, който също е спал, докато навън се е сипал снегът. Лукавият ще погледне с твоите очи към света, който преди малко ти се е сторил новороден, и ще се усмихне скептично на тая измама.

Природата има своите хитрини. Тя се мъчи да скрие под първия сняг локвите, раните на земята, и да върне на света първичната му чистота, както човекът се мъчи да скрие под думите подлостта, измамата, лицемерието – уверен, че всичко може да се започне отначало. Тогава се появява демонското око на козела, хлъзгаво като заледен път, и душата, тръгнала по този път, пада по гръб и усеща под себе си ръбестите буци на реалността.

23 ноември 1989

ПЛАНИНСКИЯТ ДОМ

Когато за пръв път прекрачих прага на тоя планински дом, под чийто балкон течеше скрита сред ясени и лешници река, усетих аромат на окосени ливади, облъхна ме непознато спокойствие и аз си казах: „Тук ще мога да работя дълги часове, необезпокояван от нищо“. Наредих книгите на масата, сложих бели листа и седнах. Мислех си, че под перото веднага ще се появят първите думи, както се случваше у дома, а усещах, че не мога да се съсредоточа. Непознат шум, приличен на позвънване на дъждовни капки по покрива, ме караше да поглеждам навън, за да се убедя дали наистина не е започнало да вали. Разбирах, че се лъжа, открил в тоя шум подскачането на бързеите, но това не ме успокояваше и аз оставах да седя съвсем безпомощен до белия лист. И разбирах, че тук ми липсва обстановката, с която съм привикнал у дома. Липсва ми прозореца, през който гледам посивелия отсрещен блок (там едно момче се прицелва с фунийки към врабчето на брезата), друго е скърцането на вратите, няма ги картините по стените, чиито рамки отдавна не са бърсани и по тях сивее прах, няма ги украинските глинени кончета по етажерките, с които внукът ми обича да свири, когато дойде на гости. Всичко това е станало частица от мен. Аз не го забелязвам, но то ме обгръща и създава оная атмосфера, в която мислите и образите се покоряват на перото.

Не допусках, че това е толкова важно в моята работа, но сега, разсейван от напористия шум на реката, разбирах, че дните ми ще минат безплодно в планината и ще се върна у дома без нито една написана страница, както съм виждал рибар, дошъл тук за пъстърва, да върви към железопътната спирка с празно кошче. Аз няхах спомени от тоя дом, не бях грял дланите си над пламъците на камината му, не бях чувал как писукат лястовичетата, излюпени в гнездото под стряхата, не бях чувал как нощем ябълките падат на двора и не бях ги събирал сутрин из заскрежената трева.

И тъй като опитът ме е научил, че думите, когато се съпротивляват, не бива да се дърпат насила към белия лист, както жените от покрайнините на Берковица дърпат своите опърничави кози, когато ги водят на паша или на водопой, аз оставях перото и излизах да се разходя. Тоя планински кът, в който бях попаднал, трябваше да бъде опознат от мен, да ми стане близък, да се слея с него и тогава, надявах се, всичко щеше да дойде на своето място. Аз гледах гуцерчетата, които се катереха по ослепителнобялата стена на къщата, изящни като брошки, слушах звънчетата на козе стадо, което бръстеше леторастите по отсрещния склон, а когато на обяд взривявах мрамора в каменоломната, проследявах препускането на ехото по склоновете на планината. Това бяха лавини от звуци, които се сриваха от върховете и меко потъваха в сенките на долищата. Връщах се в къщата и усещах, че шумът на бързеите вече не ме разсейва, дори ми се струваше, че ако той ми липсва, ще бъде много самотен. В стаята беше влязла пеперуда и кръжеше под тавана, а на мен ми се струваше, че се е появила първата дума, която толкова дълго чаках.

След време в тоя планински дом написах много страници от моите книги.

8 януари 1990

СВЕТЛИНАТА СЛЕД ОТПЪТУВАЛИЯ

Когато пишех романа „Рифовете на далечните звезди“, реших да отида в близката до Берковица гара Боровци. Там беше роден летецът Митьо Дисов, за чиято смърт трябваше да разкажа в книгата си и ми се искаше да мина по улиците, където е вървял и той като малък, да погледам черниците, по които се е качвал, за да бере размазващите се между пръстите му дуди, да поговоря с хората, които са го познавали, да надникна в родната му къща, където и най-скромният предмет пази под гланца на прахта спомена за отдавна отпътувалия от нас.

Беше средата на юли. Над узрелите жита трептеше мараня и жуженето на жътварчетата вместише в нея лъстунките на своите подскачащи звуци. Не видях човек да се мярка по улиците на селото. Всички бяха на полето. Пътят от гарата до центъра на Боровци, където блъбукаше с чучурите си вдълбана в земята чешма, беше застлана с вършитбена слама.

Помня, че по тоя път, (тогава бях ученик в гимназията), понесоха ковчега с праха на изгорелия над София летец. Ковчегът беше метален и в прииждащата вечер посветваше като преломено самолетното крило. С такова преломено крило, врязано в един вражески бомбардировач, той бе пламнал в небето над столицата при една от нейните бомбардировки. Тъй като за първи път в нашия край погребвах изгорял в небето човек, в селото се събраха хиляди хора от поречието на Огоста. Аз съм описал подробно в романа това събитие. Когато се връщам в спомените си към ония години, разбирам, че съм забравил много подробности от ония далечен ден, но и сега, притворя ли очи, виждам в здраченото небе (погребвах летеца привечер) металния ковчег над главите на бавно пристъпващото множество и рояците от запалени свещи. Струваше ми се, че носят на ръце мъртвия небесен син, за да го погребат сред звездите...

А го погребяха в църковния двор.

Сега гробът му беше обрасъл с бурени – толкова високи, че почти скриваха скромния мраморен паметник, на който личеше елипсовидно порцеланово портретче. От него се усмихваше, загледан сякаш в далечината, един младеж с продълговато лице, по което бръсначът навярно никога не бе обирал златистия пух, и с мустачки, тънки като класовете на остриката, които се докосваха до потъмнелия мраморен къс. Тишина и забрава. И само лайкучките до гроба напомняха за бял облак – подобен на прогорения някога от неговия падащ самолет.

„Колко неумолимо идва забравата – мислех си аз, – дори за ония, които са изгорели в небето, за да спасят от бомбите безпомощно свития в подножието на Витоша град... Червеникавият лишей заличава имената им по мрамора и само в нечий спомен остава да се вее тяхната пелерина – синя и ехтяща като небе във ветровито време...”

Видях захлупена в бурена до гроба мраморна плоча. Обърнах я – разпълзяха се мравки – и между тях прочетох издълбан надпис: „Тук, в Берковската гимназия, учи героят-летец Митьо Дисов, загинал при бомбардировките над София. Поклон пред неговия подвиг!“ Личеше, че мраморната плоча е била прикрепвана навярно върху някоя от стените на Берковската гимназия, личеше и грубото сечиво, с което после е била откъртена оттам. Допусках, че тя е полежала захвърлена до оградата на училището, а после някой добросърдечен човек я е прибрал и е отишъл с влака до Боровци, за да я остави при гроба на летеца.

Един възрастен човек – единствената жива душа в това пламнало от зноя село – наблюдаваше внимателно как оглеждам гроба на летеца, как намествам мраморната плоча до стената на църквата. Старецът приближи до мен, погледна потъналия сред тревата надгробен паметник и рече:

– Тук е погребан един летец. Изгоря над София, когато там идвах

бомбардировачите. Отначало го тачеха, а после – виждаш – избуя тревата.

– А защо е захвърлена тук мраморната плоча? – обърнах се към него аз.

– Тя беше сложена – виждал съм я – на Берковската гимназия, но един ден я откъртили. Загиналият бил царски офицер, за какво да го прославят?

– Но той е изгорял, за да спаси невинни хора от бомбите. А изгорелият оставя след себе си светлина, която ни задължава да тачим неговата памет...

Старецът не ми отговори нищо. Може би не ме беше чул, може би не разбра думите ми.

Той си отмина. След няколко мига маранята го разтопи и неговият образ остана да трепти като мираж в небето.

Пред мен светлееха само цъфналите лайкучки, които ми напомняха за облак, където е минал самолет и следата му е изчезнала завинаги в безкрайните пространства.

14 септември 1989

ОТПЪТУВАЛИТЕ КОРАБИ

В къщата на фламандеца, който ме беше поканил на гости, имаше много картини. Те украсяваха всички стаи на тоя стар дом и ми се струваха неотделими от него така, както беше неотделима от октомврийската вечер слизащата по улиците на града мъгла откъм Северно море. Повечето от картините бяха творби на стари холандски майстори – сребристосиви пейзажи с вятърни мелници и с канали, над които се показваха островърхи ветрила на платноходки или събирачи на миди се лутаха след отлива по голи плажове, дребни, притиснати към пясъка от ниски облаци. Обичах да съзерцавам тия картини. Правеше ми удоволствие да откривам как през различните часове на деня, в зависимост от светлината, картините се променяха. Техният простор се избистряше, когато денят беше слънчев и в стаята нахлуваше обилна светлина: в сивото се усещаха много отсенки – бледозелени, виолетови, синкави, жълтеникави – и в картините се долавяше сякаш мелодия на стар клавесин. Закриеше ли облак слънцето, картините помръкнаха. Вятърните мелници се изправяха с олющена мазилка – стари, мокри от северните дъждове, а събирачите на миди се оглеждаха плахо, защото усещаха как от тъмната далечина се задаваше приливът.

Но една друга картина задържахше най-дълго погледа ми. На нея беше нарисувано пристанище. Виждах се кейове и складове, до които имаше привързани рибарски кораби. Това беше платно на съвременен художник – с обобщени форми, с гама от притихнали кафяви тонове. Майсторът беше избрал за своята картина умбрите и сиените, обогатени с топло сиво. Цялото пространство на платното беше изградено върху бледожълт фон. Едрите мазки на четката угасяваха тоя фон там, където бяха кейовете и складовете, но го оставяха да посветва в небето и във водата край рибарските съдове. Корабите също бяха жълтеникави, като водата, но с по-плътен тон, и когато денем в стаята нахлуеше светлината, те подсилваха ритъма на картината, наредени като клавиши. Когато дойдеше вечерта и запалехме лампата, картината странно се променяше. Небето и водата зазвучаваха с оная замисленост, която може да се долови в природата само вечер, а корабите изчезваха. Струваше ми се, че картината е сменена и виждам на стената друга творба на майстора, но на сутринта, когато светлината нахлуваше през прозореца, отново виждах привързаните за кея рибарски съдове.

Разказах на фламандеца за своето наблюдение, а той усмихнат ми рече:

– И аз обичам тая картина. Струва ми се, че корабите всяка нощ изчезват в морето, за да не пдъят съня ни ударите на вълните по бордовете на старите шлюпки...

И запали лулата си. Висок, снажен, той ми приличаше на моряка, току-що слязъл от жълтите кораби, ясно очертани на картината.

19 септември 1989

МАЙСТОРИТЕ НА ЦИГУЛКИ

Има стихотворения, които се раждат трудно. Ако погледнете черновите им, ще видите как думите са се бъртали помежду си и са огазвали белия лист така, както есен овните на каракачаните огазват в двубоя си планинските пасища. Такива стихотворения, подир усилията на автора и в зависимост от неговия опит, могат да станат добри, но те винаги ще приличат на прекроявани дрехи.

Друг път стихотворението се появява неочаквано. Зазвучава първия стих, в мелодията му се оформя метафора, тя повежда след себе си друга, мисълта споява в едно цяло тия поетични образи и творбата – в първоначалния си вид – е готова. Ако попитате някой поет, той ще ви каже, че такива творчески състояния, когато авторът има усещането, че някой му диктува, са редки. Но именно в такива моменти се раждат най-хубавите творби.

Колкото и да е сполучливо едно стихотворение, в първия си вариант то прилича на мраморна скулптура, вече оформена от длетото, но с ръбове и издатини, които трябва да се моделират с по-тънко длето, с по-съсредоточено вглеждане в изваянието.

Поправянето на една творба е твърде деликатна работа. Това не е механично заменяне на вече написаното с по-колоритни думи, търсени в речника, за да се обогати езика на произведението, или с новоизмислени ефектни образи – това е повторно преживяване на вече сътвореното, при което звуците и метафорите намират своя фокус. Имам правило никога да не поправам стихотворение, ако вече съм изстинал от него и не мога да се върна в атмосферата му. Какво е важно при поправките? Да се стремим на всяка цена с тях да повишим художественото ниво на творбата. Как? Като отстраним най-напред всичко, което е излишно. Думите и мислите да са плътно споени, както тухлите в стената. След това да се вслушаме в неговата музика. Ако куплетите звучат еднообразно със своите стихотворни размери, да създадем по-богато звучение на оркестъра чрез паузи, чрез удължавания или скъсявания на стиха, чрез рефрени или повторения на думи, които поставят своите ритмични и смислови ударения. Но всичко това трябва да се прави с много тънко чувство, защото стихотворението е като пеперуда – пипаш ли го с невнимателни ръце, целият прашец от крилцата ще остане по пръстите ти.

Поправките не винаги спират, когато творбата вече е напечатана в книга. Едни автори – не бих казал, че те са най-взискателните – когато подготвят избрани произведения, включват в тях стихотворенията си без поправки – такива, каквито са публикувани за пръв път. Те защитават позицията, че читателят, пред когото се представят и със слаби, предимно ранни творби, трябва да знае как са се развивали. Други поети, когато започнат такъв подбор, внимателно оглеждат и подреждат цялото си стопанство. Те поправят основно най-вече ранните си стихове, като оставят в първоначалния му вид само някой ярък поетичен образ, дообогатяват метафоричната система на другите творби, съкращават излишното, понякога твърде безпощадно, и когато зачетем такава книга, имаме усещането за един цялостен художествен свят, в който различните периоди на твореца са оставили своите пулсации.

Едно лято работех в Берковица над нова книга. Бях взел със себе си томове на любими поети, които препрочитах в следобедните часове. Сред тях беше и един том със стихове на Пастернак от „Библиотека на поета“. Много пъти съм чел тоя автор, обичам неговата сложна, многопластова, необичайна с образните си открития поезия. Ранните стихове на поета ме учудваха с това, че, макар писани от юноша, звучаха като съвсем зрели творби. Дали тоя поетичен вулкан бе избухнал така още в ранните творчески години на поета? Истината ми разкриха подробните бележки и коментари към тома. Там беше разказана историята на редица стихотворения и бяха показани различните им редакции. Зачетох се с увлечение в тия бележки, започнах да сверявам окончателния вид на стихотворенията с техните варианти, гледах какво очиста авторът от творбата си, какво подсилва в нея, какво добавя.

Имах усещането, че един голям майстор на цигулки ме е допуснал в своята работилница и ми е позволил да надникна в най-съкровените тайни на неговото изкуство: да видя как дълбае корубата, как опитва с нокът звучението ѝ, как тънко полага тайнствения лак, който после ще даде душа на звуците...

28 септември 1989

СЛЪНЧОГЛЕДИ

Познавах някога един човек, който, отиваше ли на нивата, винаги слагаше в джоба си шепа слънчогледови зърна. Засяваше браздите с жито (семената се раздипляха от замаха на ръката му като ветрило) или, наведен над пръстта след плуга, пускаше царевични зърна (те се нанизваха едно до друго на невидима нишка), но не забравяше да отрони и по някое от черните ръбести зрънца на слънчогледа в крайните бразди.

Идваше пролетта. Нивите му буйно се раззеленяваха, с нищо неразличими от другите и дохождаше час, когато слънчогледите цъфваха. Там, където беше минал моят приятел, се появяваше сияние, което помръкваше чак в дните на късното лято. Той обичаше да върви през полето и да гледа как слънчогледите му във ветровито време играят на гоненица и дърпат златните си ризки, или привечер, приседнал в дългите им сенки, се оставяше да го унася песента на пчелите, дошли да пренощуват тук.

Когато ожънеше житото и прибереше царевичните кулени, които се хлъзгаха между ритлите по пътя към дома му, той не посягаше със сърпа към слънчогледите. Оставяше ги дълго да цъфтят сред оголялото поле, а после – да събират птиците, дошли на рояци да кълват узрелите пити.

На такава безполезна работа се отдават малцина. Засадил слънчогледи, за да им се радва! Колцина сега биха направили това?

А оня човек пускаше в браздите слънчогледовите семена, сякаш редеше думи на стихотворение.

И стихотворението понякога цъфти, за да не бъдат толкова сиви миговете на живота, и събира край себе си птиците небесни – докато изкълваната пита се превърне в тъмно слънце, раздало и последната си искрица.

Оттогава и аз се мъча да засаждам слънчогледи в крайните бразди на моите човешки дела. И наивно и възторжено им се радвам.

28 октомври 1989

ПОДИР БЯЛАТА ЛЯСТОВИЦА

През есента на 1937 година учех в прогимназията на село Горно Церовене, чиито къщи се тулеха сред лозя и овошки в подножието на Веренишкото бърдо. От моето село до Горно Церовене водеше път, който слизаше към бродовете на Огоста, после се качваше по баира, но ние, учениците, не вървахме по него, а за по-пряко избирахме пътеки направо през нивите. Ако бяхме тръгнали по-рано на училище, се отбивахме при чешмата на Илинец да добрулим някой орех, все още пощаден от катериците, или се запилявахме в някое лозе, където сред ластарите откривахме забравени през гроздобера гроздове с хлъзгави и хладни от есенния дъжд зрънца.

Дъжд валише и в оня октомврийски ден, за който искам да разкажа. То не бе ливнал от прихлупеното небе порой, накарал ни да се сгушим под някое дърво и да потръпваме, усетили как студени струйки се стичат по гърба ни, а бавен ръмеж, който лепкаво се докосваше до лицата, сякаш цялото пространство пред нас беше оплетено от мокри паяжини. Нямаше къде да се скрием, пък и имахме ли време? Всеки миг можехме да чуем, че звънчето бие.

Влязохме в училището и когато застанахме до печката (бяха се сетили да я напалят, защото ние идвахме мокри и зъзнещи), край прогизналите ни обувки се разляха големи локви. Зачервените ни ръце още не бяха успели да се порадват на лъхащата откъм печката топлинка, когато влезе учителят. Той винаги се сърдеше, ако не ни завареше седнали на чиновете, но тоя път не каза нищо. Застана до черната дъска – висок, попрегърбен, с черния си костюм, несменяван от години, с голямата си, адамова ябълка, която правеше шията му огъната като на щъркел, почака да се наместим на чиновете и когато скърцането стихна, той, който винаги започваше учебния час с шегата, ни погледна с очи, които ми се сториха уморени и тъжни и каза:

– Деца, починал е един голям български писател – Йордан Йовков. Вие сте срещали името му в читанките и христоматиите...

Не продължи повече. Разтвори една книга и зачете. Гласът му, друг път висок и дрезгав, сега звучеше глухо и в неговия тембър долавях да поскърцва каруцата на Петър Моканина, тръгнал със своето болно момиче да търси бялата лястовица... Гледах навън – дъждът се стичаше по прозореца – и си мислех: човекът с каруцата може би сега се лута по нашенските есенни пътища. И ми се искаше да го настигна някъде зад баирите и да му каже, че лястовиците още не са отлетели, макар че жиците край пътищата са празни и по тях се нижат само дъждовни капки. Може ятата на лястовиците да са се събрали до моста при Живовската спирка – те всяка есен, преди да отлетят, огъват там до земята жиците. Може да е сред тях и бялата лястовица...

Учителят затвори книгата. Никой не се помръдна. Стояхме дълго така и пред погледите ни се дигнаше добруджанската земя, която не бяхме виждали никога.

– А сега, деца – тръгна между чиновете учителят, – приберете книгите и тетрадките и си идете в къщи. Днес няма да учим...

В нашето училище това се случваше много рядко – само при големи радостни или тъжни празници. Тръгнахме си направо през лозята. Мокрите червени листа на памида лепнеха по лицата ни, забравени гроздове се мяркаха между ластарите, но ние не посягахме към тях. Дори най-големите немирници, които друг път се гонеха и се замерваха с дивачки ябълки, сега вървахме мълчаливо и спираха до някой извит над земята корен, за да изтрият от обувките си натрупаната глина.

Прелитаха врани – мокри, тежки – изчезваха в прогизналото оране и отново с глух плясък изпълваха небето. Когато се отместеха към Огоста, аз виждах телефонните жици край пътя. Взирах се да съзря по тях лястовици – може би щях да открия там и бялата – и да викна на Петър Моканина: „Видях я! Идвай насам с каруцата!“ – той непременно щеше да ме чуе зад хълмовете, където и да беше, но по жиците се стичаха само дъждовни капки и глух се нижеше денят, когато си беше отишъл от света един голям писател.

15 септември 1989

РЪКОПИСИТЕ НА ПИСАТЕЛЯ

Слушал съм да разказват, че някои писатели диктуват своите творби на стенографи. Други пък сядат пред магнитофона и както биха разказали в приятелски разговор своите преживявания, споделят с кафявата лента това, което утре ще стане глава от роман или от многотомна епопея. Машинописки разчитат сиглите, връщат по няколко пъти лентите на магнитофона, за да не пропуснат нищо от онова, което е изрекъл авторът, и след няколко дни или седмици ръкописът лежи готов на работната маса. Ако писателят е по-взискателен, може да го прочете веднъж и дважд и да направи своите поправки, но понякога окото му само минава бързешком през страниците (особено ако тоя автор е спечелил читателите със свои криминални или приключенски творби) и ръкописът, стиснат от кориците на папка, която трудно се побира под мишницата на автора, поема към издателството.

Модерни времена! Защо да се губят толкова много дни и нощи над белите листа, където думите се подреждат под писеца като цветни камъчета на мозайка и придирчивият автор дълго ги размества, за да постигне строен ритъм и хармония? Колцина се интересуват сега от такова писане? Не прехвърлят ли мнозина от читателите ония, с тънко наблюдение написани страници, в които се рисуват природни картини или се описва обстановката, в която живеят и действат героите? Читателите искат по-скоро да разберат кой кого е убил, от кого е незаконнороденото дете. А как е изобразено това от автора – задълбочено ли, с детайли, с изискан стил или в страниците е останала да се разхожда само крапката на занимателната интрига? Мнозина от ония, които разгръщат книгите, се интересуват предимно от нея.

Но да се върнем към моментите, когато се сътворява произведението, към мъчителните мигове, когато на работната маса лежи купчина чиста, още недокосвана хартия, по която трябва да мине перото, както сеячът минава през полето с надеждата, че ще даде плод на браздите му. Започвам с белите листа, защото не мога да си представя едно истинско творческо дело без всеотдайното, не рядко мъчително бдение над словото, което се ражда върху безмълвната хартия.

Едни автори започват да пишат, когато вичко е премислено и отмерено в съзнанието им. Книгата се е създавала по време на пътувания, в паузи между два разговора, нощем, в часове на безсъница. В ръкописа трудно могат да се открият мъките на сътворяването. Страниците са изписани с уверена ръка, с малко поправки. Докосналият се до тях има усещането за лекота и поривност. Движенията на душата, когато се е раждала такава творба, остават тайна, извън пространствата на ръкописа. Те могат да бъдат открити донякъде в записните книжки и в отделни листчета, където творецът е записвал случайно хрумнали му мисли и образи.

Ръкописите на други автори са като кардиограми. Една страница – много поправяна, със зачертавани пасажии, дописвана – показва, че словото се е съпротивлявало, както се съпротивляват нозете, когато изкачват стръмнина. Но ето, след като си прехвърлил десетина изписани листа, виждаш, че картината става друга. Стръмнината като че ли е преодоляна. Мислите се разгръщат по-просторно, по-богати стават цветовете. Ритъмът, който ще обедини по-късно всички страници на творбата, вече се чувства отривисто – като пулс на здраво тяло. Авторът е попаднал в дълго търсената атмосфера, душевният порив е сменил изкопчийската мъка над словото и дори по почерка личи, че на писателя му е било приятно да работи.

Всички тия тайни опитното око може да открие в страниците на един ръкопис. Създаването на художественото произведение наистина е тайна. Малцина от посветилите се на словото могат да я обяснят, защото освен разума и наблюдението, освен дарбата да се мисли образно, тук голям дял се пада на интуицията. Има автори, за които бъдещата книга, чиито първи страници току-що са написали, е само една кръжаща мъглявина, но те усещат ритъма на движението ѝ, предчувствуват орбитата на бъдещото светило. За да изострят усещанията си и да обогатят погледа си със

сложни и неочаквани хармонии, те четат творби на любими автори. От скромния си опит знаей, че това решително помага при работата над замислената книга. Когато се готвя да започна прозаична творба, препрочитам обичани книги: разказите на Чехов и на Бунин, новелите на Томас Ман или „Дервишът и смъртта“ на Меша Селимович. Много пъти съм се захласвал над „Степ“ (каква тиха, неизбродна печал!), отново съм се вълнувал над познатите ми до последната буква новели „Господинът от Сан франциско“ и „Смърт във Венеция“ и при всеки прочит съм откривал нова красота в тях, а романът на Селимович ме е разтърсвал със своя трагизъм. Тия и други произведения имат рядкото качество да ме настройват за творчество. Те са, мисля си, като огнище, към което съм посягал да взема главня за своя огън.

Едни автори си водят записни книжки. Само няколко думи – но те са достатъчни, за да родят поредица от асоциации. Ето един такъв запис: „Съмна и във всички локви цъфнаха тънките лилии на слънцето“. Не ви ли се струва, че това е подтик, от който може да се роди цяло стихотворение? Или: „Червените петли пееха и гласовете им се лутаха в небето – също червени – сякаш търсеха там зърна по коловозите на облаците“. Пишещият може да започне така една творба, в която да развихри въображението и лирическата си палитра.

Аз обичам авторите на художествени произведения, които разчитат предимно на паметта и на въображението си. Те не работят по строго премислен план, не правят предварително от възк своите герои, за да ги движат като пешки по шахматната дъска. Техните прозаични творби наподобяват разгърнати поеми – с образността, с ритъма, с асоциативните си връзки, които хвърлят мостове от единия до другия бряг на неочаквани събития. Това е изпитание за перото – едно пътуване, чиято крайна цел знаеш, но, вече тръгнал по пътя, избираш с влак, с автобус или просто пеша ще стигнеш до там. И прекосявайки пространствата на преживяното, откриваш с удивление колко свежи детайли, колко подробности е съхранила паметта ти!

Когато се вглеждам в страниците на един такъв ръкопис, създаван откъслечно, подреждан търпеливо и съсредоточено, както се подрежда мозайката, която после ще засияе с всички цветове на дъгата, когато правя усилия да се докосна до тайните на тая загадка – творчеството – си мисля за тоя, който седи самоуверено пред стенографката или пред магнитофона и диктува своята бъдеща книга.

Тоя човек, който навярно би могъл със същото самочувствие да продава на някой щанд батерийки за транзистори или обувки, чиято мода вече е преминала, самоуверено седи в храма на изкуството.

И го няма оня, който изгонва търговците от храма.

20 септември 1989

ВЪЖЕНЦЕТО НА КРАВАТА

В началото на май 1951 година заедно с Ангел Каралийчев, Крум Григоров и Цветан Ангелов тръгнахме на литературно четене в близкото до Червен бряг село Реселец. През цялото време на нашето пътуване грееше слънце и край влака се нижеха изкласили пшеници, но шом наближихме Реселец ливна дъжд, който не спря до вечерта. Когато преминахме през площада на селото, видяхме пуста въртележка с дървени кончета до стрелбище, под чийто отпуснат бризент се гушеше стопанката му. Видяхме под една стряха циганин, продавач на захарни петлета и разбрахме, че тоя ден е събор на Реселец.

Бяха дошли много хора от съседните села, но дъждът ги бе прогонил от улиците и те, насядали в празнично подредени стаи, пиеха кисела селска ракия и поглеждаха към димящите фурни, откъм които се носеше аромат на печени агнета.

Нашето литературно четене беше определено за следобедните часове – най-неподходящото време, защото едва ли някой, след ситата гощавка, щеше да предпочете читалищния салон пред мекото легло, особено сега, когато валеше и шумът на дъжда сладко унасяше. Времето беше неподходящо, но ние нямахме друг избор – вечерта трябваше да се върнем в столицата – и тръгнахме към читалищния салон, уверени, че ще го видим съвсем празен. За наше учудване залата кънтеше от възбудени гласове, които затихнаха, щом застанахме на сцената.

Местният учител, който щеше да ръководи четенето – строен тридесетгодишен мъж с високо подстригана коса и с жълтеникави вежди – приближи към нас и попита защо го няма Кръстьо Белев. Отговорихме му, че не знаем нищо за неговото пристигане. Тогава учителят ни обясни, че по време на войната Кръстьо Белев е бил интерниран в Червен бряг. Работел в една тухларна фабрика. Тукашното население го познавало и много го обичало. Всички чакали любимият им писател да дойде на реселешкия събор.

– Той непременно ще пристигне! – увери ни учителят.

Четенето започна под оглушителния шум на дъжда.

Пръв се изправи на сцената Ангел Каралийчев. Неговата житена питка тръгна да обхожда нивите, и всички в салона, стари и млади, които бяха чели тая приказка в читанките, гледаха с любопитство и обич нейния автор, чийто перчем, паднал над челото, се полюляваше от напевното четене на писателя.

След това на сцената застана Крум Григоров. Гласът му беше глуховат и той се силеше да надвика дъждовните струи. Авторът четеше историята за старата селянка, която повела единствената си крава към кооперативния обор, но по пътя я обзело колебание – дали да даде в чужди ръце тая кротка душица, която отгледала с млекцето си рожбите ѝ? Разколебаната бабичка вързала кравата за ствола на едно близко дърво – да постои там, докато тя размисли какво да направи.

Бабичката още не беше стегнала добре въженцето на кравата и още не беше започнала своето хамлетовско размишление, когато вратата на сцената изведнъж се отвори, показа се върхът на черен чадър, от който ливна вода и след миг пред нас се изправи Кръстьо Белев – с измачкан костюм и със запретнати крачоли.

Щом го видя, учителят стана и съобщи на публиката за неговото пристигане.

В залата се разшаваха и заръкопляскаха.

Крум Григоров престана да чете.

– Нека поздравим с цялата си сърдечност нашия скъп и любим пролетарски писател! – продължи учителят. Ръкоплясканията стихнаха и се понесоха гласове, които ставаха все по-енергични: „Бе-лев! Бе-лев! Бе-лев!“

Беше време, когато само споменаването на нечие име, особено на тогавашен властник, раждаше буря от скандирания.

Сега честта се беше паднала на скромния радетел на словото, от чиито крачоли се стичаха вадички по сцената.

Той наистина беше скромен, защото, след като дълго слуша това възторжено

приветствие, вдигна ръка, за да укроти публиката, и рече:

– Не само мене, приятели! Не само мене! Нека приветствуваме и любимия на всички нас – другаря Червенков!

Насъбраните отново се разшаваха. Помълчаха за миг, сякаш през това време някой наместваше лентата на невидим магнитофон, и сред дъждовния плясък се понесе: „Чер-вен-ков! Чер-вен-ков! Чер-вен-ков!“

Когато овациите затихнаха, Кръстьо Белев се поклони и седна.

Тогава Крум Григоров, дълго стоял безсловесен на сцената, започна да развързва въженцето на кравата, за да го подаде на бабичката, та тя, вече уверена в правото дело на кооперативния строй, да поведе с пълна идейна убеденост своето добиче към общия обор.

Писателят четеше, но никой вече не слушаше. Хората поглеждаха към вратата и се надигаха, за да си тръгнат.

Тръгнахме си и ние с дъжда. Ангел Каралийчев хвана под ръка своя смутен колега, който още не можеше да преживее провала си, и му рече:

– Круме, ти добре направи, че накара бабичката да върже кравата, докато приветстваха Кръстьо Белев. Иначе щеше да я водиш от единия до другия край на сцената и краката ти щяха да отмалеят...

Авторът не му отговори нищо. Той щеше да забрави тая неприятна случка, но друго щеше да го крепи – това, че нашите съвременници, както тая бабичка, преодоляват наслоенията на миналото и идейно укрепват, а това е гаранция за нашето щастливо бъдеще.

Влакът тръгна. Край линията пасяха крави – бели, с къси рога като оная, която бабичката водеше с въженцето – и гърбовете им лъщяха от дъжда.

25 септември 1989

ЗА НАЙДЕН ПЕТКОВ

Не съм го виждал как работи до статива. Не знам дали картините му се раждат леко и радостно или ножът му дълго и мъчително изстъргва засъхналите мазки, за да се появи после най-точният и най-звучният тон. Може да е вярно и едното, и другото. Но като гледам картините му, имам усещането, че те са родени в мигове на душевен порив, че са създадени не само от багри, но и от звуци. В тях откривам един пречистен от душата на художника свят, какъвто съм виждал само пролет, при резитбата на лозята, когато земята и небето се оглеждат в избликналите сълзи по ластарите.

Найден Петков обичаше да рисува лозята – не в пищните празници на гроздобера, а в миговете на предпролетна тръпка, когато алената глина е утъпкана и орязаните главини на лозите се протягат като пръсти, поискали да уловят кой знае как оцеляла през зимата пеперуда. Стариият лозар Спиридон, сътворен от неговата четка, имаше длани, възлести като памидовите главини, и аз, като съм гледал тях и още неразлистените от пролетта лозя, съм си мислил за вечните сокове на живота, които ни даряват с виното на веселието и на мъдростта.

Художникът имаше изключително тънко чувство за багрите. Като всеки творец, дарен с такова богатство, в по-ранните години на своето творчество той се опиваше от звученето на мажорните гами, както музикантът се опива от ехтежа на медните инструменти в оркестъра. Картините му бяха богати, четката и ножът си поделяха техните пространства, от багрите се раждаха сложни съзвучия. В тия свои платна той ми приличаше на обичани от мен поети, които на младини се опияняваха от пищните метафори, а по-късно изоставяха това свое увлечение, стихът им придобиваше класическа простота и прозрачност и ставаше още по-дълбок и мъдър, защото пищността беше отстъпила мястото си на прозрението. И Найден Петков, надарен с тънката чувствителност на поет, извървя такъв път. В по-късните години на своя живот той укроти конете, с които беше препускал преди, и остави за свои спътници само ония, които орат земята. С охрите, умбрите и сиените палитрата му наподобяваше есенна равнина. Той търсеше в нейните хълмове и пътища не пъстротата на живота, а неговата мъдра съсредоточеност. Не рисувахе онова, зримото, по което се плъзгаше погледът, а ни внушаваше неговото състояние. Често пъти платното беше сътворявано на един дъх, като етюд, към който майсторът тепърва щеше да се връща, но всичко в него беше така точно отмерено и изискано, че новото докосване на четката можеше само да прогони очарованието. Дълго съм съзерцавал неговите пейзажи от Гърция. Мисля, че това са нарисувани мелодии на егейските заливи, над които се издигат очертанията на кипарисите – молитви на нечия възвишена душа.

Тъй като и аз съм се възхищавал на гръцките кипариси, и стихове съм писал за тях, художникът ми ставаше още по-близък.

Нашето приятелство беше отдавнашно. Ние се срещяхме по изложби, казвахме си по някоя приятелска дума, канехме се да намерим време, за да поседнем в ателието му или у дома, но тоя час, при вечната ни заетост, не идваше.

Един ден, когато се разхождах из парка на болницата, видях да върви към мен художникът. Знаех, че от доста време боледува, но не допусках, че ще го срещна тук. Лицето му – продълговато, винаги мургаво, сега беше бледосиво. Само косата му, отдавна побеляла, сресана около ушите, посветваше на темето с висок кичур – като кичура на прелитация над нас папуняк, и още повече издължаваше лицето му. Зарадвахме се, че отново се срещаме, и тъй като беше отредено да останем дълго тук, си обещахме всеки ден да се виждаме и да правим своите разходки. В летните следобеди вървахме по сенчестите алеи. Найден, чиято осанка излъчваше благородството, познато ми от неговите картини, гледаше един цъфнал слънчоглед на поляната пред болницата, кой знае как поникнал тук, и лицето му се разведряше:

— Дано се върна някой ден в моята къща край Джурово. Знаеш ли какви слънчогледови ниви има там? Легна си вечер и не мога да заспя. Цялото поле свети...

Разбирах, че тъгува за четките и за палитрата.

Един ден, когато вече бях метнал на леглото болничния халат и обличах своя

костюм, от който отдавна бях отвикнал, написах на художника, за спомен, едно стихотворение. Нямах подходящ лист и куплетите останаха върху гърба на един болничен формуляр. Дадох му стихотворението. Той прочете първите два стиха: „Приличаме на старите лозя, които ти обичаш да рисуваш" и горчиво се усмихна:
— Дано само ножицата на Трифон Зарезан не побърза да отреже ластара ни...
Стисна ми ръката за сбогом и го видят да се отдалечава по дългия болничен коридор. В дъното имаше прозорец. Той очертаваше тъмната му, полюляваща се фигура, и побелелият кичур над темето ослепително светеше.
Повече не го видях.

6 февруари 1990

АТАКАТА НА БЕЛИЯ ЕСКАДРОН

Питал съм се неведнъж: на какво се дължи очарованието на Йовковия разказ „Белият ескадрон"? На пръв поглед в историята, разказвана от писателя, няма нищо особено, което да ни заинтригува. Описана е обстановката в една военна болница, където ранен подпоручик разказва за наблюдавана от него атака на ескадрон, отбил настъплението на вражески войници. Единствено необичаен тук е ескадронът – той е само от бели коне, които се избягват в кавалерията. И самият сюжет е разгърнат съвсем просто: подпоручикът слуша тръбите, които свирят за вечерна проверка в близките кавалерийски казарми. Възкресява спомена си за атаката на белия ескадрон и разказва на писателя за видяното и преживяното. В края на повествованието композиционният кръг се затваря: появява се друг ескадрон, предвождан от тържествено засвирили тръби.

Търсел съм да открия тайните на автора. Той е избрал да изобрази събитието чрез разказ на очевидец. Защо? Навярно, за да даде по-голяма точност и документалност на случилото се. Но по този начин писателят е ограничил възможностите за по-богато и по-сложно изображение, защото разговорната реч не може да се сравни по богатство с оная, която е плод на авторското въображение и за която най-подходящ е разказът от първо лице. Доловил това, писателят е оставил една вратичка: „Той разказваше хубаво – с тая задушевност и лекота, които добиват хората, които са видели и преживели много неща". Това значи, че сладкостта на разказващия подпоручик ще даде право и възможност на автора в най-силните сцени – не толкова по действие, колкото по пластичност – да разгърне богатството на своя изобразителен талант.

Така че, според мен, завладяващата сила на разказа се дължи най-напред не толкова на това *за какво*, а *как* се разказва.

Като опитен майстор, на чието перо езикът се подчинява така, както кавалерийският кон на своя ездач, Йовков започва повествованието си в бавен ритъм, с описанието на глухата есенна нощ, когато в тъмното стъкло на болничната стая се вижда само отражението на лампата, а ниско долу, в градината, се чува как шумят оголените овошки.

На този фон прозвучават тръбите в кавалерийската казарма. В техните високи и пронизителни звуци се долавя тържественост и тревога – намек за драматичната и трагична тема, която по-късно ще бъде разработена в най-различни вариации. И си мисля, че първата художествена победа се печели от писателя, когато той отстъпва мястото си на тънко чувстващия музикант. От момента, когато прозвучават тръбите, до края си, разказът се превръща в богата симфонична поема. Ето нейното въведение – зарята и мелодията на тръбачите в кавалерийските казарми. След това темата за тържествеността и тревогата, подсказана от тръбите, се подема от другите инструменти. Започват вариации – за странната красота на очаквания боя ескадрон, за близостта на опасността до екстаза, за мрачния устрем на смелостта. Ескадронът тръгва – и ми се струва, че чувам как тимпаните и контрабасите отбелязват стъпките му. Препускането сред облак прах към цариците, където се мяркат вражеските войници, е едно напрегнато престо, в което ехтят всички медни инструменти. А после – алегро: разгръщането на бялата кавалерийска верига и изчезването ѝ в дола, и догонващо го форте: сплитането на сабите и на звуците от всички инструменти като гръм в небето, когато ескадронът изчезва в далечината.

И за финал – повторното ехтене на тръбите, когато по улиците минава друг ескадрон. Едно адажио – не толкова прослава на подвига, колкото размисъл.

В това музикално богатство аз виждам една от силните страни на разказа.

Другата победа в творбата е извоювана от живописната палитра на Йовков. В „Белия ескадрон" той е показал завидното си умение да рисува с думи. Каква основна тоналност е избрал, за да изобрази събитието с неговите детайли? Зелената. Тая гама е предадена с цялото ѝ богатство: изумруденозелените поляни, зеленосинкавата стена

на царевиците, масленозеления хълм, зад който се крие белия ескадрон (там тревата в сянката на хълма навярно е пепелявоззеленикава). За контраст авторът е избрал белия цвят на конете и в по-мек тон – жълтото просветване на сбруите и седлата, кафеникавите униформи на кавалеристите и гълъбовите петна на неприятелските войници, които се мяркат в царевиците. Като всеки изискателен художник той не оставя цветовете в първичния им вид. Белотата на конете не е със застиналия цвят на вар, тя е обогатена и усложнена от сянката на хълма, от праха на препускането на ескадрона, от дима над дола, който прави конете бледовиолетови. Друга стойност дава на бялото и отблясъкът на царевиците. А с какви изящни линии, с какво богатство на багри и отсенки е нарисуван ескадронът, преди да тръгне в атака! С каква енергична, сливаща контурите четка, е предадена драматичността на боя! В тая масова сцена, за да избегне размазването и разцентроването на композицията, авторът поднася запомнящи се детайли: в дима на сражението ескадронът сякаш лети над земята и върховете на сабите, позлатени от слънцето (всичко друго е изчезнало в дима), пълнят небето с мълнии. Много багри и полутонове – и във ветрилата на разгръщащия се ескадрон, и в изправените на задните си крака коне без ездаци, и в стената на царевиците, където се удря бялата вълна на препускащите кавалеристи...

Три стихии – слово, музика, багри.

И всичко това събрано в едно. Меланхолната атмосфера на есенната нощ, контрастен фон на драматичните събития, ритимът на словото – строг, отсечен – наподобяваш вървежа и препускането на ескадрона, дълбокото музикално звучене на темите и вариациите в творбата и богатото и сложно колоритно изображение на събитието правят „Белият ескадрон“ един от очарователните шедьоври на нашата литература.

15 октомври 1989

ПРОДАВАЧЪТ НА ДЪРВЕНИ СВИРКИ

В покрайнината на панаира, където беше въртележката и люлките ѝ гонеха сенките си по поляната, седеше един старец, продавач на дървени свирки. Той беше наредил върху вестник своята стока, към която никой не посягаше и свирукаше с късо дудуче.

Наминах към него, привлечен не толкова от свирнята, колкото от желанието да погледам тия свирки, които вече рядко се срещаха, защото майсторите им изчезваха, както бяха изчезнали от това градче грънчарите и майсторите на ковани бакърени съдове. Старецът се зарадва на моето любопитство и започна да ми показва свирките една по една. Той нежно духаше във всяка от тях и пръстите му, плавно зашавали над пръстенчетата от червеникава тел по гладкото дърво, раждаха мелодии с различен тембър.

– Това са стебла от слива, които аз обработвам на струга – каза ми старецът. – После ги варя в олио. То им дава златистия цвят и прави меко звучението им.

– А защо се мъчиш да ги правиш, когато едва ли някой идва да купи от твоята стока? – учудих се аз.

– Е, намира се по някой купувач. Но мен ме радва друго: усетя ли длетото да се хлъзга по новата свирка, за мен наставка празник. Знаеш ли как съм избирал дървото – погледна ме той. – Почуквал съм с нокът сухата кора и съм слушал: обажда ли се отвътре мелодия, значи това стебло е годно за дудук или цафара. Мълчи ли, оставям го да паля печката през зимата.

Избрах една дървена свирка – за спомен от панаира – и подадох на стареца две дребни банкноти. Той отказа да ги приеме. Вехтите му дрехи и кърпените обувки ми подсказваха, че живее в оскъдица, но тоя скромнен човек великодушно ми поднесе своя скромнен подарък.

– Дай да опитам дудучето ти! – каза майсторът и премижал го докосна до устните си. Пенесе се тиха мелодия, която идеше сякаш от много далече и се навеждаше над ухото ми, за да пошушне нещо много хубаво.

А откъм сергиите на панаира ехтяха пластмасови пищялки. Купувах ги на децата, защото бяха шарени.

Скоро щеше да дойде тяхното време.

КОПАЧИ НА КЛАДЕНЦИ

Най-напред се появяваше оня, който държеше в ръцете си двуствола черничева клонка, наподобяваща рогата на млад елен. Човекът вървеше по тревата бос, съсредоточен, обикаляше край дърветата, Връщаше се, но черничевата клонка не потрепваше, сякаш беше залепнала за пръстите му. Ала идваше миг, когато ръцете се изпъваха, дръпнати от незначайна сила, рогата на младия елен се изправяха, сякаш усетили нещо, затрептяваха, и човекът, с лице на жрец, казваше: „Копайте, тук е водата!“ – и сядаше да запали цигара.

Тогава идваха с кирки и лопати ония, които трябваше да копаят кладенеца.

Първата копка отсичаше широка колкото длан ивица земя с трева и глухарчета. След това се зареждаха други удари. Лопатите подхващаха земните отломъци, с пукот изкубваха корените на тревата и очертаваха тъмен кръг, по който копачите започнаха да се спускат, стъпка по стъпка, надолу, където ги чакаше тайната на водата. Звучите на кирките бяха весели и лопатите, подхвърлящи пръстта около започнатия кладенец, приличаха на закръжители лястовици, които излепваха едно голямо гнездо. Но идваше часът, когато се появяваха камънаците. Първият от тях звънваше под остриетата на кирките като заключена метална врата и тоя глас казваше: „Махнете се! Вие нямате ключ за мене!“ Копачите я опипваха с остриетата на своите кирки, опитваха се да подхванат тая врата отдолу, да я повдигнат със скриптене и да я откъртят. Ако много силно ги бе запленила тайната на водата, те, плувнали в пот, успяваха да се преборят с камъка, и като го оставяха да лежи по гръб горе, на тревата, продължаваха да се спускат към гълбините.

По-слабите духом, стигнеха ли до камъка, се изкатерваха по влажната стена на започнатия кладенец, сядаха да си поемат дъх горе, поглеждаха побитите си длани и казваха: „Тук е каменисто. Ще трябва да потърсим по-мека пръст...“ И започваха да копаят на друго място. Но там отново се появяваше каменистият пласт. Отначало това бяха шисти, които се къртеха на пепеляви цепленки. Лопатите ги подхвърляха към ръба на новозапочнатия кладенец и слушаха как те позвънват и се хлъзгат по тревата. Ала под шистите се появяваше кремък. Копачите го подхващаха оттук-оттам, но като разбираха, че не се помръдва, изкатерваха се горе, на тревата, и тръгваха да копаят на друго място, с надеждата, че пръстта там ще бъде рохкава.

Така те покриваха цялата поляна с големи къртичини от пръст и обезверени си тръгваха, уморено разлютели на рамо кирките и лопатите.

А ония, които бяха успели да се преборят с първия камък, продължаваха да се спускат към гълбината и да къртят кремъците. Денят ставаше за тях само един кръг от светлина, високо горе, и той все повече се смаляваше. На копачите им се струваше, че са попаднали в душен чувал и след миг някой ще върже горния му край и ще ги остави във вечна тъмнина. Но тоя човек не се появяваше. Само някоя птица се опитваше да върже чувала със сребърната нишка на своя полет, но нишката беше тънка и се късаше.

Най-после се чуваше гласът на водата. Той беше тих като обаждане на синигер в гола пролетна гора, нежен глас, който звучеше в глухотата като симфоничен оркестър. Водата сълзеше по стените на кладенеца, заливаше дъното му и там се очертаваше едно друго небе, из чийто все по-едреещ кръг ония, които бяха останали горе, издърпваха с полюляващо се въже достигналите до тайната на водата.

Копачите се отпуснаха без сили на моравата, неуспели да избършат калните си лица, гледаха към небето, което им се струваше необикновено дълбоко и светло, и виждаха от далечината да се задават ония, които идваха да пуснат позвънваща по стените от ръбеста пръст кофа, и да пият прохладата на гълбините, забравили да попитат чии ръце са дълбали тоя кладенец.

11 ноември 1989

ПЛАВНИТЕ КРЪГОВЕ НА ОРЕЛА

В пролетните утрини високо в небето над нашия двор се появяваше орел. Крилете му светеха от изгрева, когато правеше своите широки кръгове, а на мен ми се струваше, че махането на крилете му раздухваше невидим небесен огън, който обгръщаше със сияен контур тая тържествено понесена в небето птица.

Орлите обикновено идваха откъм чуците над Помеждин и Горна Лука. Едни изчезваха на север – към Дунавската равнина, а тоя – навярно всеки ден един и същ – оставаше да се вие над хълма, до който се докосваше нашият двор.

Такива орли сега могат да се видят само в клетките на зоологическите градини. Стоят те там, вкопчили нокти в ръждивите желяза, перата им са изгубили небесния си блясък, и само в кръглите жълти очи се разгаря пламък, когато погледнат към изгубените завинаги планини.

Нашият орел отначало кръжеше много високо и ми изглеждаше дребен като сойките, които се носеха над двора, подмятани от вятъра, но изведнъж той се спускаше към земята, сякаш слизаше на по-нисък небесен етаж, и отново започваше своите кръгове. Сянката му пълзеше по тревата и когато се докоснеше до квачката ни, прибрала пиленцата под крилете си, тя тревожно поглеждаше към небето и издаваше дълъг, тревожен звук, който беше сигнал за беда.

След минута се чуваше свистене, сякаш от висините падаше камък – и квачката, вкопчена от ноктите на неканения пришълец, изчезваше с него в небето.

Когато няколко наши квачки бяха грабнати от орела и пиленцата им, останали сираци, по цял ден писукаха из двора, защото другите кокошки ги кълвяха и ги пъдеха от своите рожби, баща ми една сутрин откачи едноцевката от стената и като стегна на кръста си патронташа, сякаш се готвеше да отива на далечен лов, заслиза по стъпалата. Съзрял в небето току-що появилия се орел, той прекоси двора и застана в подножието на баира, откъдето се откриваше широк простор и можеше добре да наблюдава реенето на орела. По израза на лицето му разбирах, че тоя полет го възхищава, че той се радва на бавно диплените в небето кръгове, които бяха невидими, но се долавяха в звънтенето на въздуха.

Навярно баща ми щеше да постои така и да се върне в къщи, без да снее пушката от рамото си, но аз, застанал до него, си казвах: „Защо го гледа, а не се прицели така, че да се разхвърчи перушината на тоя злосторник?...“ Сякаш доловил тая моя мисъл, баща ми вдигна пушката (усетих как погледът му се плъзна по цевта), плавно се извъртя, следейки спиралите на орела, и като изтъня и се издължи, сякаш цевта на пушката го изтегли към небето, дръпна спусъка. Чу се тъп звук. Лъхна ме мирис на изгорял барут. А орелът продължаваше да се вие, сякаш нищо не се беше случило. Но това трая само няколко мига. Птицата размаха криле (досега тя само се плъзгаше във въздуха), потърси опора в небето, но то, прокъсано от изстрела, се отвори под орела и той изострен като черен пламък в своя последен полет, се понесе към земята. Тупна на няколко крачки от мен, подскочи от удара и се обърна по гръб. Видях бялата перушина на корема му, видях хищно присвитите нокти и острия крив клюн, който ме накара да потръпна. Орелът бавно умираше и следеше с поглед движенията ми. Няма да забравя тия очи, изпълнени с болка и молба за помощ. Те бяха широко отворени, жълти като залезното небе, което съм съзерцавал лете над планината, и това небе сега бавно угасваше, посипано от пепелта на изчезващия живот.

Татко ми даде да нося орела. Държах го за крилете – те бяха много по-дълги от моите разперени ръце – окървавеното тяло се поклащаше и аз залитах, но вървах гордо, защото вярвах, че всички съседски деца сега ме гледат със завист. За съжаление те още спяха в тая ранна утрин и никой не Ввидя моето триумфално прекосяване на двора.

Баща ми реши да подари орела на нашето училище. Нека го препарират – да го

гледат децата в часовете по зоология. Но мама решително възрази. Тоя смален от смъртта, приплеснат на пода хищник беше отнесъл в небето най-хубавите ѝ кокошки и маминото отмъщение не завършваше с неговото прострелване. Тя донесе нож. Дълго се мъчи, докато успя да отреже крилата, защото перата се съпротивляваха и скриптяха под острието.

С тия крила тя метеше нощвите – метеше ги енергично, обгърната от разлетялото се брашно и в погледа ѝ долавях удоволствието на човек, който е успял да си отмъсти.

А аз сутрин излизах на двора и вдигах очи към небето. То беше все така дълбоко и сияйно, но сега ми изглеждаше глухо и празно. Нямаше я долетялата откъм далечните планини птица, не долавях как едва чуто позвъняват нейните докосващи се плавни кръгове, сянката ѝ не се плъзгаше край мен, напоена с мирис на планински пасища.

Кокошките вече бяха спокойни. Те вървяха с походка на балерини, къткаха своите рожби и пиленцата димяха край тях като духнати от вятър глухарчета.

А в мен оставаше празното утринно небе и аз разбирах, че нещо величествено е изчезнало от моя живот, което идващите години едва ли ще ми върнат.

14 септември 1989

КЪСНА КОСИТБА

Сънят кръжеше над мен (аз долавях мириса му на коноп и на влажни биволски опашки, които свистяха в резливия въздух на разсъмването), кръжеше и изчезваше, защото го прогонваше скърцането на биволската кола, която хлътваше в ямите по пътя и, наместила шините си в коловозите, бавно се движеше, успоредно с реката.

Отивахме на коситба в калиманишкото землище. Там имахме ливада. Край нея течеше обрасла с папур вада, а съвсем наблизо, подкопала пясъчния бряг, подскачаше с бързеите си Уручката бара. За нейните меки и топли вирове, в които обичах да се къпя, ме подсещаше сакът, чиито дипли се докосваха до лицето ми и аз, усетил мирис на риби и на водорасли, предчувствах блаженството, с което щеше да ме дари тоя септемврийски ден, чието утро вече се разпалваше над долината на Огоста.

Наричахме ливадите в поречието на Уручката *млаки*. Там пръстта дори в най-сушаво време беше *млакаива* (влажна) и в ливадите растеше мека трева с много бабина душица, детелина и маточина. Тая трева не се съпротивляваше, когато дядо размахваше косата, затракал с тенекиената брусарница под коляното си. Не свистеше под острието, а меко лягаше на тънки откоси, и след миг над поречието се понасяше опоителният аромат на съхнещите треви и билки.

През юли, по време на първата коситба, звуците бяха други, защото тогава тревата се изправяше твърда и висока, а сега, в началото на септември, при коситбата на отавата всичко ми се струваше по-нежно, по-приглушено. Може би това се дължеше на обилната роса, която се задържаше чак до обяд и на меката слънчева ласка, в която се долавяше тръпката на есента.

Откосите съхнеха. Приближаващата вечер опъваше сенките на ясените от единия до другия край на ливадите, а косачите, взели под мишница своите сакове, се спускаха към вирове на Уручката бара. Тогава обичах да се лутам край обраслата с папур вада и да гоня водните кончета, но най-приятно ми беше да газя из бродовете до рибарите и да бъркам в саковете им, за да уловя някоя хлъзгаща се между пръстите ми рибка или да докосна рак, който заплашително разтваря към мен щипките си.

Привечер стъкваха огън край ливадата, прикрепяха на два камъка тенджерата и в нея варяха рибена чорба. Рибките подскачаха, тласкани от кипящата вода, после се извиваха с втвърдени плавници и очите им побеляваха.

Не съм ял по-вкусна рибена чорба от тая, която косачите варяха край откосите на есенната отава... Оставяха я да изстине и когато в нея се усетеше прохладата на ранната вечер, нареждаха паниците, разчупваха хляба направо на тревата и започвахме вечерята.

Рибената чорба ухаеше на копър, налютяваше от изплувалите арнаутски чушки, в нея се долавяше мирис на изстиващи вирове, на бабина душица, чийто аромат се усилваше, когато над малокутловските хълмове се покажеше месецът – огромен, тъмнорозов. Това беше тайнствен аромат, събуден от призрачната светлина на новолунието, и аз усещах как той се изгубваше, когато лунната светлина започваше да очертава в ливадата сенките на дърветата и нашите сенки.

– А сега да спим! – казваше дядо, слагаше в биволската кола няколко наръча от отавата и аз потъвах в нея.

Биволите позвънбаха с капистрите си, тежко отпуснати до ярема, месецът, смален, се вдигаше над поречието, изгубил розовината си, и когато заспивах, чувах свирката на берковския влак. Ековита, дълго незаглъхваща, тя се носеше между тъмните грамади на водните ели и сънят ми тръгваше след нея, съпроводен от фосфорното сияние на биволските очи.

31 юли 1989

ПОГРЕБЕНИЕТО НА ЛИСТОПАДА

За големите коситби край Огоста, когато през годините на моето детство бях почувствал, за първи път радостта си от общуването с девствената природа, си спомних през пролетта на 1986 година, когато атомният облак на Чернобил, подет от ветровете и прекосил степи и граници, бе хвърлил своята трагична сянка и над нашата страна.

Аз познавах оня северен кът на Украйна, където белеят кварталите на Чернобил. Бях ходил там преди побече от двадесет години с Дмитро Билоус и с други украински поети. Къщите се тулеха между брези и тополи, деца тичаха по улиците, в покрайнините се обаждаха птици, река Припят мокреше с бързеите си надвисналите клонки на върбите. Още ги нямаше изкопите на атомната централа, още мой приятел, художникът Иван Литовченко не беше разчертал стените на високите корпуси, за да изпише там своите фрески, още взривът не беше дал огнени криле на рисуваните по разкъртената мазилка мъже и не беше ги размятал в небето като черни ангели.

Чух вестта за бедата в една късна априлска нощ. Съобщаваше я далечна радиостанция. Говорителят разказваше за взрива, разрушил четвъртия корпус на атомната централа в Чернобил, за смъртоносния облак, който поел на север и преминал над много страни, за пожарникарите, които без никакво защитно облекло се качвали да гасят покрива и вечерта паднали мъртви от облъчването. Обзе ме тревога. Станах рано и тръгнах през парка да потърся вестник. Ябълките, крушите и черешите край мен цъфтяха. Пчели се лутаха из техните съцветия и жуженето им се губеше в бръмченето на автомобилите по шосето. В бензиновите пари се губеше и ароматът на цъфналата градина, но аз долавях при всеки полъх на вятъра това тънко ухание и то, съвсем безразлично към драмата, за която бях чул нощес, още повече засилваше моята тревога.

Във вестниците нямаше никакво съобщение. Радиото забавляваше с естрадна музика струпаните по трамвайните спирки хора.

На Първи май гледах по телевизията празничното шествие в Киев. Кестените на Хрещчатик вече бяха започнали да цъфтят. Под тях вървяха празнично облечени хора, бандуристи свиреха, танцьори с широки сини и червени шалвари играеха по средата на булеварда. Представях си как жужат сега пчелите в белите гроздове на кестените (през май Киев е един огромен кошер), как децата, прегърнати от майките си, се надигат над пъстрото множество – и ненавиждах оня полунощен глас, който беше изрекъл тревожната новина. “Наистина ако е избухнал единият от блоковете на атомната централа – мислех си аз, – кой би позволил на тия обзети от веселие хора да правят своя „пир по време на чумата?” Тия мои мисли потвърди и едно друго събитие: в Киев започваше международна колоездачна обиколка и състезателите, раздиплили своето многоцветно ветрило по улиците, радостно съскаха със спиците на копелетата и изчезваха.

Много години бяха ни внушавали, че от далечните полунощни радиостанции можем да чуем само лъжи – и аз спокойно заспах тая нощ.

Най-после във вестниците се появи съобщение. Радиото и телевизията го повториха. В четвъртия блок на Чернобилската атомна станция наистина избухнал пожар, но той бил потушен от самоотвержените пожарникари. Не си спомням дали се споменаваха за жертви. Толкова.

Новината се мъчеше да ни успокои. В такива случаи съобщенията винаги щадят нервите ни. Валяха майски дъждове, отровени от атомния прах, а ние спокойно се лутахме между сергиите на пазарите, както го правехме всеки ден, купувахме марули и репички (можехме ли да допуснем, че обилно са посипани с праха на радиоактивния йод, на стронция и на цезия), събирахме се край празничните трапези, вдигахме наздравици и не знаехме, че и ние участвуваме в „пир по време на чумата”.

А природата знаеше. Тя мълчеше в една празнота, където нито птица се обаждаше, нито пеперуда прелиташе, нито шурци подхващаха своята песен, която не

секваше цяло лято и ние, свикнали с нея, сега се чувствахме като оглушали. Слънцето припичаше през ниска мараня, сякаш гъст прах обгръщаше небето, и в прижурянето му имаше предчувствие за буря. Бях отишъл в подножието на Берковската планина и тръгнах да се разходя. Кучето ме съпровождаше – тичаше в избуялата трева, над която се мяркаха само кафявите му уши, и скимтеше от радост. Пътят пред мен беше покрит с мъртви мишлета – сиви сгърчени телца, като разпилени бобени зърна. В едно лозе видях узряла череша. Тя аленееше в небето с едрите си, сочни плодове, които друг път примамваха ята от косове и скорци и костилки като градушка подскачаха по клоните. Сега беше оглушително тихо и в сиянието на узрялата самотна череша усещах необяснима тревога.

След няколко дни кучето лежеше пред вратата с оголял корем. Козината беше опаднала след тичането му из посипаната с атомен прах трева и кожата пламтеше от обрив.

Връщам се към тия дни и си мисля за нашето поведение в мигове на беда. Ние се мъчим първо да премълчим събитието, доколкото е възможно, или да поднесем новината като успокоително хапче, за да не се създава паника. Но наивното лековерие в часове, когато трябва да бъдем нащрек, прави ли бедата по-малка? По-щастливи ли ще бъдем, ако с вързани очи, съпроводжани от музика и ободряващи гласове, вървим към ръба на пропастта, или ако с възпалени от мълниите на истината очи видим, че пътят е в друга посока и тръгнем с мъчителни стъпки по неговата стръмнина? Щраусът крие главата си по време на самума, но по открития му гръб свисти пустинният пясък...

Докато ме измъчваха тия мисли, зад микрофона на телевизията наместваше стола си професорът, който трябваше да върне спокойствието в нашите домове. Лицето му, гладко избръснато, напомняше кожата на охлюв и въпреки пудрата, която бяха му сложили в гримьорната, лъщеше. Той говореше, че драмата на Чернобил се раздухва от злонамерени хора, че всичко у нас не буди никаква тревога – нито млякото, нито месото, нито репичките и марулите, чиито купчини лежаха по нашите кухненски маси. Сладкодумно говореше той човек, а сегиз-тогиз по екрана пробягваха надиплени светлинки – като змийчета. Мислех, че има повреда в телевизора, а след години, когато стана известна цялата истина за трагедията на Чернобил, разбрах, че по екрана са пробягвали змийчетата на лъжите, излюпени от думите на професора. Гледахме го ние, вярвалите в много измами. Гледаха го хиляди детски очи, които щяха да пренесат през годините кошмарните тайни на мъртвия град край Припят. Гледаха го тревожни и доверчиви. А професорът не се сепваше от тяхното мълчание, от бъдещата им присъда. Той наместваше вратовръзката си и се усмихваше.

Един мой приятел от Киев ме канеше на гости. „Знам, че ти обичаш есента – пишеше ми той. – Помня как се разхождахме из пожълтелите паркове край Днепър, как листопадът се носеше край нас. Сега няма да те каня на такива дълги вечерни разходки. Листопадът стана беда, която обсажда отвред нашия град. Всеки златен лист, закръжил във въздуха, носи гибелния прах на стронция и на цезия. И копаем дълбоки ями, в които да бъдат погребан листопадът... Нови братски могили – след ония в годините на големия глад, след пълните с мъртви войници ровове край военните пътища, след завеените от снегове безбройни гробове в мъгливите пространства на Сибир. Нови братски могили – за листопада.“

И аз си представях моята бъдеща разходка по хълмовете на Киев, където някога ме съпровождаше дим от запалена шума. Той горчеше – с оная приятна есенна тръпка, в която се долавя дъх на влага и се обаждат късни птици, поели на юг. Сега виждах по алеите да вървят хора след тъмната катафалка на нощта, в която лежеше листопадът. Вървяха те към новата братска могила, където гарваните вече бяха изплели своя венец.

Ще погребем листопада. Но ще остане в нас, непогребан, тежкият спомен. Ще останат мъртвите пожарникари, изправени на своите стълби като на извисени в небето пиедестали. Ще останат, също мъртви, и летците от хеликоптерите, които отливаха саркофаг за разгневения звяр. Многотонният похлупак плътно ще притиска плененото чудовище, но то ще ръмжи и ще дращи по него. Ще останат безлюдните села с пусти

дворове, в които се разхождат петли с окапала перушина и сутрин дрезгаво кукуригат, сякаш будят самия сатана. Ще останат кръвожадните рожби на припянските вълци и на чернобилските ослепели кучета, които вилнеят в тая мъртва зона и помитат всичко пред себе си. Ще останат и пчелите да се лутат пролет из цъфналите градини край Припят и да слагат, капка по капка в питите, своя отровен мед.

И ще остане оня кобзар, който като древен пророк, минал през всички изпитания на своята земя, седи на хълма и пее:

„Острата казашка сабя
свети - лунен резен...
Славата ти, Украйно,
няма да залезе...”

Иска ми се да вярвам на тия думи, а виждам как те се гърчат от тайнствения полъх на преизподнята.

3 октомври 1989

КВАРТАЛНАТА БИРАРИЯ

В летните привечери масите на кварталната бирария са наредени върху тротоара. До тях са подпрени метални столове с букови седалки, кой знае кога боядисвани, и столовете скриптят, докоснат ли ги първите посетители. Вътре, в опушеното помещение с два прозореца без перде, също са наредени маси и столове - по-рехаво, за да може край тях свободно да минава обслужващият - но там не сяда да изпие бирата си почти никой, освен в дъждовно време, когато е невъзможно да се седи на тротоара. Масите са със сиви покривки, за да не изглеждат изцапани, по тях са наронени трохи, има бирени капачки. Стопанинът на бирарията навярно няма време да прибере тия отпадъци. Дойдат ли нови посетители, той тръсва покривката пред тях (трохите и бирените капачки се разпиляват в нозете му) и застила сивата тъкан откъм другата страна. Така тя изглежда по-чиста - за кратко, докато пред очите на седналите изплуват маслените петна и кръговите следи от дъната на мокрите бутилки.

Тук привечер се отбиват пенсионерите от квартала. Макар че е горещо, носят жилетки и бомбета, за да напомнят, че през изминалите години не са били случайни хора. Стопанинът енергично им отваря бутилките и капачките подскочат по тротоара, но пенсионерите не докосват до устните си обхванатото от пяна гърло на шишето, както правят младежите или работниците от близкия строеж. а чакат да им бъдат донесени халби. Стопанинът смята това за прищявка и небрено слага пред тях дебели, ръбести чаши. Те ги вдигат към небето, за да се уверят, че халбите са добре измити и чак тогава бавно и съсредоточено ги наливат.

Весело и шумно става тук, когато дойдат работниците от трамвайното депо и от скелите на отсрещната сграда. Те са в своите работни дрехи, изцапани с мазут или вар, набързо са се измили, намокрили са косата си, и понеже тя е била прашна, гребенът е оставил по нея гъсти, втвърдени бразди.

Те говорят високо и се смеят, поръчват гръмогласно своята бира, наведнъж я преполовяват и се облягат на стола, за да си поемат дъх.

Тогава между масите тръгва някоя, уж за малко отбила се тук, жена. Търси свободно място и крадешком поглежда часовника си. Бърза може би. Около петдесетгодишна е, с подкъсена пола, под която се показват ръбестите ѝ колене. Начервила е плътно устните си, за да скрие бръчките им, но те личат и под кармина.

Само след минута тя чука бутилката си със седналия на крайната маса мъж, чиито колене леко я докосват под сивата покривка, смее се и гърлото на бутилката аленее от червилото. Нейният случаен събеседник поглежда към бараката до строежа (той е мазач - личи по напръсканата му с вар шапка от вестник) и си мисли, че като пийнат, ще я покани там на чашка кафе.

Вече е мръкнало и стопанинът на бирарията пали крушките над тротоара. Оня с книжната шапка вече държи ръката на своята събеседница и шепне нещо на ухото ѝ. Бирените капачки край масите, отразили светлината на крушките, блещукат като звезди.

Жената хваща под ръка работника, който я повежда към бараката. Под токчетата ѝ се разместват, угаснали за миг, бирените капачки и тя върви все така усмихната, повярвала, че прекосява нежните светлини на деветото небе.

15 септември 1989

ПЪДПЪДЪЦИТЕ

Ловецът чакаше на автобусната спирка. Зеленикавите му панталони тъмнееха, мокри го коленете от росата, а жилетката му бе разкопчана в долния си край, за да поосвободи напирания корем, придържан от пълния с гилзи патронташ. От двете страни на бедрата висяха простреляни птици, чиито шии, стегнати от кожени примки, бяха изтънели и ми се струваше, че всеки миг могат да се откъснат. Погледнах пъстрите пера със засъхнала кръв по тях и разбрах, че това са пѣдпѣдѣци - последни жертви на есенния лов.

Тоя човек навярно сега си мислеше как ще мине по алеята към своя дом, съпроводен от завистливите погледи на съседите, които също биха искали да имат на трапезата си задушен пѣдпѣдѣк, а не слюзест бройлер. Ловецът усещаше с бедрата си мекотата на перцата и предчувстваше удоволствието, когато ще скубе на балкона тези перца и те ще се носят край него, раздухвани от вятъра, а под тях ще жълтее - тънка, прозрачна - кожата на есенните пѣдпѣдѣци.

Представях си как е вървял през обраните почернели слънчогледи, край някое селце между хълмовете, как тромавите му крачки изведнѣж са ставали енергични, когато над него е прѣхвал, като изхвърлен от пружина, първият пѣдпѣдѣк, а изстрелът е разпилявал в небето дребните снежинки на перцата.

Стоящият до мене човек навярно бе раснал в града, сред скърцането на трамваите и бумтежа на автомобилите, и едва ли бе чувал как на разсъмване се обаждат пѣдпѣдѣците. Едва ли бе вървял през ливади, където песента им извира - ехтяща, накъсана - и забродилият там в ранните часове на утрото има усещане, че отвред е обграден от бълбукащи извори...

Пѣдпѣдѣците виеха гнездата си в тревата и косачите, разбрали по изпитането на птиците къде са гнездата им, ги заобикаляха, като оставяха край зеленикавите яйца кичури садина.

Гледал съм как майката води своите току-що излюпени рожби. Те щѣкат след нея, необикновено пѣргави, с по някоя черупчица от яйцето, залепнала за наболите им перца, и всеки шум ги кара да се притаяват. И ето - отсреща се задава човекът. Навярно, гледан с очите на старата птица, той прилича на великан. Още мокрите след излюпването рожби мигом се притаяват, а майката започва да се търкаля в краката на човека, да примира. После, усетила, че ръката му се протяга да я хване, отскача и отново замира, доловила стѣпките на приближаващия се. Това трае до минутата, когато малките вече са се изпокрили и опасността ги е отминала. Тогава майката излита с такъв остър звук, че наведеният над нея усеща как крилете ѝ резват лицето му.

Който е гледал тоя саможертвен танец на пѣдпѣдѣка едва ли ще вдигне пушка, за да улучи в небето мержелеещата се черна точица.

Един приятел, запален ловец, беше обещал да ми подари пѣдпѣдѣк. „Едва ли ще е съвсем читав - казваше ми той, - но ако е ранено само крилото му, ще го превържем и то ще зарастне. Купи кафез и го облечи отвътре с парче рибарска мрежа. Пѣдпѣдѣците не обичат да са в затвор. Удрят главите си в телта на кафеза и се самоубиват..."

Купих кафез, намерих и парче от скъсано серкме. Закачих клетката до прозореца и зачаках вест от ловеца. Мислех си как приятно ще бѣде, когато край прозореца започнат да се гонят снежинките, да слушам необичайната за опушения град песен на пѣдпѣдѣка.

Есента мина. Изниза се и зимата. Не получих никва вест от ловеца... Пропуснах да слушам във вилицата лятната мелодия на моя роден край, но си мислех, че така стана по-добре, защото едва ли щях да бѣда щастлив, ако можех да гледам как моето птиче се мята оплетено от късчета рибарска мрежа, решило със смърт да изкупи свободата си. И отново, през пролетта, когато цѣфнаха ливадите, отидох в планината да послушам на простор скѣпата за мен мелодия на пѣдпѣдѣците. Чух я. Обаждана се

само няколко пъдпъдъка. Други години съм слушал цял хор - сред нежни гласове, школувани в горската опера се вместише дрезгаво гласче на някой новак и след това заехтяваше с най-високите си тонове много пъти прекосявал моретата сивогръб маестро, сякаш прочут тенор пускаше на воля гласа си.

С изстрелите, с белите купища тор, разхвърляни безразборно из нивите, с отровите, които убиваха бурените, човекът беше извършил своето пагубно дело. В ливадите все още се чуваха плахи гласове на пъдпъдъци, но навярно щеше да дойде ден, когато господар тук щеше да стане само мълчанието, прокъсвано от обаждане на планински щурци...

Затова гледах с внезапно обзела ме болка ловеца на автобусната спирка.

Пъдпъдъците все така висяха на кожените примки, отпуснати и повяхнали. Мислех си как едрият мъж ще скубе на балкона в своя панелен дом перцата с дъх на есенни слънчогледи, как сребърен пух ще се носи над него, както в небето на декември се носят снежинките и ми се струваше, че тоя сняг докосва сърцето ми и аз потръпвам от неговия мраз.

18 август 1989

ДОБРИЯТ ДУХ НА СТАРОТО ПОРЕЧИЕ

Казваше се Камен Иванов, но всички го наричаха Камен Сирака. Изгубил родителите си още преди да тръгне на училище, той цялживот прекара под чужди стрехи, но най-дълго му даваха приют трите нашенски воденици, където помагаше на мливарите да свалят чувалите, а вечер, когато воденичарят разстелеше на чинията димящия качамак, той връзваше сиджимка на току-що снетото от огъня котле и го пускаше под воденицата - там, където кипеше пяната на улеите. Не след дълго издърпваше опушения съд, пълен догоре с мренки, и примъкнал до огъня едно гърне, се заемаше да сготви рибена чорба с аромат на познати само нему градински билки и корени.

Ето първия ми спомен от него - той е дошъл у дома и е донесъл риба. Мама я е сготвила и е дръпнала тенджерата от огнището. В лъжицата ѝ се е извила една димяща мренка, която ухае на копър и на вирове, а той държи мене, петгодишния хлапак, на скута си и се усмихва. Аз усещам с бедрата си коленето му - едри и заоблени като речни камъни. Той е навел над мен лицето си с широки татарски скули със скрити под склучени вежди дребни рачешки очи, мустаците му, пожълтели отдолу, миришат на лют тютюн, а дълго небръснатата му брада, която ме бодеше по лицето, е изкривена наляво и е зарастнала така - навярно след някогашен удар.

Тоя човек бе чест гост в нашия дом. Идваше обикновено сутрин, притулил под полите на полушубата си паниц с още жива риба, оставяше я на мама и въпреки настояването ѝ да остане у нас на закуска, казваше, че вече е ял и си отиваше. Ако някой наш съселанин заправеше къща, той вадеше камъни за темелите ѝ, ако някому трябваша тухли, пак той се заемаше да му услужи и лете по цели седмици замесваше пръстта по поляните отвъд Огоста и редеше по гладко изтесания харман нанизите на тухлите. Когато се заемеше с такава работа, той оставаше да спи на гумното. Правеше си жилище в някой купен от неприбраната след вършитбата слама, лягаше там, завит с полушубата си, и слагаше на отвора някой трън, за да не се вмъкне там я куче, я лисица. Веднъж, късно вечерта, през поляната минал селският пъдар, видял тръна пред издълбаната дупка в сламата и като помислил, че някой е скрил там нещо крадено, отмахнал бодливите клонки и надникнал вътре. Тогава чул глас: „Хей, затвори вратата, че става течение!...“ Пъдарят разбрал, че това е Сирака, подсмиснал се и отминал.

Той обичаше да се шегува - понякога язвително - най-напред със себе си, след това - с другите. Разказвал ми е, че веднъж в селото, преди много години, дошъл агитатор от Демократическия сговор. Предстоели избори и агитаторът се заел да убеждава селяните, че ако гласуват за неговата партия, тук ще бъде прекарана железопътна линия и два пъти на ден ще минава влак: сядай – ей къде е градът - за десетина минути си на пазара, защо да бъртиш с торби на рамо през полето? Сирака слушал тоя лицемер, понадигнал се и викнал: „Жени, пазете децата си, че влакът може да ги прегази!“ Селяните, и друг път слушали за тоя влак, се разсмели, а стражарите, които съпровождали оратора, хванали шегобиеца за яката и го издърпали навън, уж да въдворят ред и спокойствие. На другия ден Сирака вървял по улиците с големи сини петна под очите и разказвал на срещналите го: „Снощи викнах на жените да пазят децата си от влака, а стана така, че само мен ме удари буферът на последния вагон...“

Тоя буфер неведнъж го бе удрял - понякога така, че дълго не можеше да се надигне на лакти.

Когато през септември 1923 година разбили отряда им при Бойчиновци и войниците го затворили в мазето на училището, при него влезли ония, които решавали съдбата на пленените, и започнали да го бият. Един от тях, с пагони на капитан, скачал с ботушите си по гърдите му, шибал го с бич по лицето, а когато стъпил на десния му крак, костта изпукала и се преломила. По-късно пищялът зарастнал накриво, кракът се извил като дъга на бърча и Сирака за цял живот останал с куц крак. Когато след непоносимата болка успял да отвори клепащи, разбрал, че неговият мъчител е самият капитан Харлаков, палачът на въстанието и тайно си рекъл, че ако дойде ден отново

да се срещнат, ще снемем три кожи от гърба на този сатанински красавец.

И съдба та наистина ги срещна след повече от двадесет години.

В тогавашния град Фердинанд заседаваше Народния съд и заедно с много други престъпници тук беше докаран от Габрово и капитан Харлаков. Затвориха го в едно мазе, стегнаха с въже ръцете му на гърба. Стражите, които пазеха пред килията, бяха сложили до вратата тояга и пускаха при затворения старите поборници, дошли да го видят пленен и да му отмъстят за неговите някогашни издевателства. Някои го биеха, без да гледат къде удря тоягата, други само го заплюваха и си отиваха.

- Дойдох и аз да го видя - разказа ми веднъж човкът с извития като дъга сакат крак. - Влизам, в мазето мижава лампа - очите ми дълго не могат да свикнат с полумрака. Едно от момчетата отвори вратата на килията и видях човек, свит в единия ъ ъгъл, като куче. Гледаше ме с уплашени очи, чакаше дали ще посегна към тоягата - на панталона между краката му имаше мокро петно - изпуснал се беше. Постояхме един срещу друг и аз, който бях се закарал някога три кожи от гърба му да смъкна, усетих, че ръката ми не може да посегне към тоягата.

- Капитане – рекох, - аз те помня горд и самоуверен, жесток и несправедлив човек. Сега те виждам като животно, което трепери за кожата си. Не бой се, няма да посегна на тебе! Не бих могъл да вдигна ръка над вързан човек...

И си излязох. Не знам какво си е помислил за мене. Може за смахнат да ме е сметнал. Но така направих...

Когато започнаха да строят язовирната стена и моите съселяни тръгнаха да се преселват в града, Камен Сирака, който нямаше дом, остана едничък да се лута из улиците на запустяващото село.

Той пренесе скромното си имущество - една черга, тенджерата и няколко прокъсани на пръстите вълнени чорапи, в къщичката до зеленчуковата градина край Огоста и се засели там. Скова нар, сложи стъкла на прозорците – нищо повече не му беше нужно - и заживя сред тая пустош.

По това време аз доведох тук един оператор от Кинематографията. Искаше да заснеме изчезващото село. Вървахме двамата по обраслите с бурен улици. Беше ноември. Мъгла покриваше всичко и къщите с избити прозорци се визираха към нас отвсякъде с тъмни глазици на ослепени самуилови бойци. Това мое усещане подсилваша калните пътеки, протегнати от къща до къща. Те ми приличаха на ръце, здраво вплетени една в друга, с които слепите домове се държаха, за да не се изгубят в мъглата. Тогава видях да се а между изкорубените върби човек. Беше нисък на ръст, с много широки рамене, с наметната на тях полушуба. Куцаше. Разбрах, че това е Камен Сирака. Той не ме забеляза, сви край воденичната вада и пое към средореците на Огоста. Гледах това изчезващо видение в мъгливия ден и ми се струваше, че виждам душата на сринатото село, която се лута безприютна под ситния ръмеж на ноември.

В своята къщичка до брега на Огоста, за да не бъде сам, той беше събрал подивели котета, намерени из дворовете на селото. Слагаше им под нара паничка с кисело мляко и те се боричкаха с изцапани муцунки и с вирнати, корави опашки. Привечер отиваше на риболов. Набутваше сака между оплелите вира корени на върбите и когато между едрите мрени попаднеше някое дребосъче, нежно го хващаше и като го мятеше отново във вира, казваше: „Ти си още малко, иди си у дома, че майка ти ще се тревожи..."

Самотният жител на тая бедна къща почти никога не оставаше сам. Когато минеше автобусът, който идваше откъм планинските села, шофьорът спираше до къщичката и пътниците слизаха да се обаждат на Камен Сирака и да му оставят я самун хляб, я кутия халва, я бурканче кисело мляко. Хората от цялото поречие го познаваха и обичаха. Всички знаеха, че когато заедно с другите изселници получил помощ, за да стъкми покрив над главата си, той дал парите, до последната стотинка, на едно сираче. Знаеха и това, че когато го извикали в града и му казали, че ще му дадат

голяма пенсия, защото е герой от Септемврийското въстание, той отказал да я получи. Рекъл им: „Аз съм се борил за една идея. За нея човек може да заплати с живота си, но за него няма ли да е унижение да му плащат, че се е борил за идеята?...“ И останал да живее със своята скромна досегашна пенсия.

Един ден, когато паднала сланата и върховете на планината побелели от първия сняг, стопанинът на къщицата край Огоста престанал да се мярка по поляните. Мой съселанин, който свиреше в нашенската музика, го взел в града - да презимува в неговия дом. Дал му една приземна стаица, носел му чорба от фасул и се надявал, че старият скитник ще му даде спестените си пари. Сирака живеел много скромно, за нищо не харчел - и не можело да няма нещо заделено за черни дни. Когато музикантът разбрал, че неговият вмирисан на тютюн старец няма и стотинка в джоба си, започнал да го нахоква. Един ден нежеланият гостенин след като изсърбал чорбицата, се присвил от остри болки в стомаха, избила го пот и повече не станал от одрипавялата черга на леглото.

Говореха, че музикантът, за да се отърве от него, сложил нещо в яденето му. Дали това е истина, никой не може да узнае.

Така си отиде от света един скъп за мене човек, за когото съм разказвал в своите книги, една блага душа, дала доброта и човещина на моето детство.

И си мисля, когато минавам край берковската каменоломна да се отбия при майсторите и да заръчам надгробен камък за неговото последно жилище, забутано в покрайнините на Михайловградското гробище. И все не намирам време. Понякога ми е болно, ала грижи ме тласкат по друг коловоз и си казвам, че при следващото пътуване непременно ще се отбия в каменоломната.

Защото споменът за такива хора не трябва да изчезне, оплетен от бурените на забравата.

24 септември 1989

ФАЙТОН БЕЗ КОЧИЯШ

В привечерен час, в един от знойните дни на септември 1923 година, когато въстаниците били разбити и шпицкомандите се готвели за нощните разстрели, през моето родно село минал файтон, в който седели двама души, ниско нахлупили бомбета над лицата си. Едрите им тела огъвали застланата с протрито одеяло облегалка. Това били двама от ръководителите на въстанието, които в неговите най-трагични часове поемали към югославската граница с по-любяващия се на оковите си файтон. Зад гърбовете на пътниците се чували далечни изстрели (край Огоста може би разстрелвали заловените въстаници) и ехото на тия изстрели сякаш тласкало бричката по-бързо да изчезне по завоите към планината.

На другия ден файтонът се върнал по шосето празен. Кочияшът също бил избягал зад границата. Конете влачели юздите си, отбивали се в канавките да откъснат по някой кичур трева и бавно продължавали познатия си път към града.

Тая случка са ми я разказвали мои съселяни - очевидци. Не съм я срещал описана в посветени на въстанието книги. Такива случки обикновено се отбягват, за да не хвърлят сянка върху романтичността на събитието... Въстаниците вече не притичват по перона на Бойчиновската гара. Изчезнали са апокалиптичните картини, рисувани от луната върху карстовите скатове: мъже, тръгнали с брадви, с вили и с по някоя пушка, разгърдени, обзети от опиянението на един порив, пред който, уви, е ръбът на пропастта. И ето из тая пропаст изникват - прегърбени, разклатили щикове и зазвънели с манерките си - виденията на отмъщението. Човешко е в такива мигове да се потърси спасение. Бих оправдал бягството на ковача от Меляне, който търси път към своята видня, за да се скрие на тавана ѝ или пък отстъплението на музиканта от Лопушанската дружина, който е стиснал флигорната под мишница и се провира през търнаците да търси спасение. Но пред много по-трудна, мисля си, задача са били изправени пътуващите във файтона, под чийто поглед конете са опипвали с копита пътя към границата. И те, като всеки човек, изпаднал в такова трагично положение, са имали право на спасение, дори някой категорично би ги оправдал: те ще бъдат необходими на бъдещето, кому е нужна сега жертвата им? А аз си мисля за закона на моряците: когато водата нахлува в пробития кораб и всеки трябва да търси спасение, последен на мостика, според закона на честта, остава капитанът. Съвестта му и чувството за дълг към ония, които са повярвали в него и са му поверили съдбата си, му повеляват да тръгне последен към спасителната лодка. И бездната поглъща, заедно с кораба останалия на мостика капитан. Той избира най-достойната съдба. Иначе може да живее дълго, но той знае, че на сън ще го сепват гласовете на ония, които са изчезнали в бездната и ще го гледат с тревожни, възпалени очи.

И си мисля пак за празния файтон и за конете, които влачат юздите си по шосето към града. Двамата пътника, вече минали границата, са се отбили в някоя пиротска кръчма, свалили са бомбетата, за да изтрият запотените си чела и пият стипчива лимонада, вдигнали към тавана зеленикавите бутилки. А отвъд върховете, на един телеграфен стълб край Метковец е вдигнал към небето глава, стегната от въжето, поп Андрей. Брадата му е рижа и се разпалва от ветреца. Нозете му са боси - като на пророк.

Виси и тежко се полюлява.

От първите възторжени щурмове на въстанието са изминали само шест дни.

8 февруари 1990

НЕБЕСНИТЕ ФАНФАРИ

Съседът ми по легло беше тежко болен. Вече три дни светлината на прозореца падаше върху неговото бледо лице, очертано на възглавницата като профил върху стара римска монета: високо чело, обградено от проредяла къдрава коса, нежно изваяния нос, чийто хрущял матово прозираше през кожата, плътни устни и овална брадичка, която с две дипли на шията се докосваше до изпъкналата адамова ябълка. Беше дребен на ръст. Ръцете му, сложени върху одеялото, изглеждаха безпомощни, но в линиите на пръстите - издължени, бледи, потрепващи сякаш от звуците на далечна мелодия - се долавяше онова загадъчно изящество, което е характерно за ръцете на цигуларите и на пианистите.

Три денонощия се бореха да спрат кръвоизлива, който така бе го изтощил, че болният дори не можеше да се помръдне. Лежеше отпуснат, с пергаментова бледност на лицето, и капките по найлоновата тръбичка щъкаха като сребристи мравки към някакъв невидим мравуняк, стъпкан от съдбата.

Тревожната вест научих на другия ден. Кръвта беше започнала да се съсирва застрашително. Единствен спасител можеше да бъде скалпелът.

Наместиха моят съсед на друго легло, което изскърца с колелата си и той, като се опита да ми се усмихне, изчезна зад тъмния отвор на вратата, където последни се мярнаха гърбовете на съпровождащите го санитарии. Докато дълго и мъчително чаках да го върнат и отново да зърна на леглото до прозореца познатото лице, аз си мислех за дните, когато ние, двамата, вече стъпили на крака, ще излизаме да се разхождаме из парка на болницата. Там имаше сенчести алеи, по които се мяркаха катерици, имаше поляни с избуяла трева, с жълтурчета, маргаритки и бледосин слез. В юнските утрини идваха косачи. Аз слушах как ситно клепят косите си. Тия звуци ме изпълваха с трепет и надежда. Представях си как вървим из откосите, а пред нозете ни с метално щракане излизат зелени скакалци - дълги и ръбести, като изпуснати в тревата щипки за пране. Вървим и чувстваме как лятото ни пронизва със свежест, как ни връща отново жаждата да живеем... Миналата седмица срещнах по алеята един запасен полковник. По халата и в косата му висеше суха трева. Сигурно беше лежал на някой откос, за да си припомни своята селска младост. Той не ме познаваше, но като забеляза любопитството, с което го наблюдавах, рече: „Стар наивник, още от детските години... Дай ми един наръч сено - нищо друго не ти искам. Аз и на вилата си лете спя на двора. Викам на внуците: „Въртете вътре своите касетофони, а мен ме оставете да спя до копата сено..."

И тук, в болницата, всеки се стараеше да изпише на визитната си картичка най-напред геройството, въпреки че мисълта за смъртта се мъчеше да го направи скромнен, смутен и наранен.

Върнаха моя съсед по легло късно след обяд. Спеше. Упойката дълго го държа в своя плен. Чак привечер, когато небето над планината порозовя, той отвори очи - за миг само - и отново се унесе. През нощта беше неспокоен, говореше нещо насън, и чак призори, когато в мастилената синина на прозореца се очертаха върхарите на боровите, дълго и спокойно заспа.

Към обяд приятелят ми раздвижи дългите си, бледи пръсти, направи опит да се обърне към мен (по лицето му мина болезнена тръпка) и аз забелязах, че сега цветът на лицето му е друг: по скулите беше се появила тънка розовинка.

За пръв път, откакто лежахме в тая камера на страданието, изпълнена със сиви кислородни бутилки, с найлонови тръбички, които висяха отвсякъде, и с подскачащи цифри по екраните на мониторите, той се взря към мен и, срещнал погледа ми, заговори:

- Не знам дали ще повярваш, но вчера в операционната преживях нещо необикновено, което никога не съм се надявал, че може да ми се случи...

Сложиха ми упойката и аз, преди да потъна в дълбок сън, както ми се е случвало и друг път, дълго слушах разговорите на лекарите и сестрите, които се

приготвяха край операционната маса. Това бяха гласове с метално ехтене, каквото човек долавя в акордите на електронната музика. Различавах отделни думи, чувах потракването на преместваните предмети. Отсрещният прозорец се размазваше пред очите ми, но аз различавах силуетите на хората, които го прекосяваха, и разбирах, че упойката още не е успяла съвсем да замъгли съзнанието ми.

По едно време усетих, че подът под мен се завъртя. Това движение се ускори и аз, сякаш някой ме беше наместил в седалката на ония панаирджийски люлки, които помня от детството, се понесох в небето. Видях - отгоре - хирурзите. Бяха дребни и приплеснати. Видях и своето легло, което също кръжеше в тоя тъмен водовъртеж. Погледнах го: дали не бълнуваше? Не! Лицето му беше все така съсредоточено. Само болезненият блясък на очите издаваше неговото душевно напрежение.

- Кръженето се засили - продължи той. - Усетих, че ми се вие свят, но това беше приятно усещане, защото аз летях - за първи път в живота си - така леко и възторжено. Под мен започнаха да се появяват гори, мярнаха се заливи с кипариси. Всичко беше розово, цикламено, пурпурно... Представете си едно необозримо пространство, в което се преливат тия цветове, а над чертата на кръгозора - тихо, сияещо небе... Съзерцавах тоя пейзаж с необичайно блаженство и изведнъж чух ехо на музика. Свиреха фанфари. Мелодията се приближи и ме обгърна отвсякъде. Разбрах, че тя избликва от небето. Ти си спомняш марша от „Аида“. Такава божествена музика се носеше над мен. И аз, като гледах как лудо кръжат цикламените гори, сред които прозираха мраморните колони на Акропола (защо пък Акропола - бях го виждал преди четвърт век!), си казах: „Господи, нима настъпва часът на смъртта, от който толкова много съм се плашил? С такова ли блаженство съдбата дарява човека в миговете на неговото последно отпътуване?“

Фанфарите продължаваха да свирят. Чувах като насън в тях да се вмесват гласовете: „Подайте иглата! Пригответе марлите!“ А под мен се мяркаха гръцките заливи и аз се отдалечавах в безкрая, докато отворих очи и видях познатия прозорец на нашата стая и върхарите на борове - тъжно се усмихна той.

Погледнах тоя дребен човек с пръсти на музикант, отпуснати върху одеялото, и като долових в движенията на лицето му тръпки от ехото на небесните фанфари, усетих, че ме обзема болка за тая безпомощна душа, която се мятеше между надеждата и отчаянието. И си помислих: ние всички сме смъртни, но колцина от нас ще имат щастието в последния си час да видят полета на цикламените гори и да пеят химна на небесните фанфари? С такова трагично блаженство съдбата навярно дарява само своите любимци...

Завърналият се от безкрая спеше. Той сънуваше може би един от ония мъчителни земни сънища, които навещават човека в мигове на непоносима болка.

30 август 1989

РАЗХОДКА С КУЧЕТО

Всеки ден излизам да се разхождам с кучето в близкия парк. То знае точно часовете, в които трябва да слезем по стълбището и ако аз, зает с някаква работа, не тръгна с него навреме, то идва при мен, близва ръката ми, за да ме подсети, или, изправено на задните си крака, ме докосва по коляното и ме гледа умолително. Докато се обущам, то ме наблюдава. Ако посегна към сандалите, това значи за него, че разходката ни ще е кратка – само по алеята край нашия дом, но нахлузя ли обувките, с които отивам в града, кучето разбира, че ще вървим надалече и нетърпеливо маха опашка. Слиза бежишком по стълбището, но не изчезва в тревата край алеята, която така го примамва, а застава на тротоара да ме изчака. И тръгваме двамата.

Сега е есен. Дърветата в парка са засипали алеите с дебели преспи от златиста шума и когато вървя през тях, потънал до колене, аз чувам след себе си шумолене – кучето ме следва. Обръщам се, но не мога веднага да го открия. То има жълтеникавобяла козина, с големи рижи петна, ушите му също са рижи, както и голямата, като на лисица, опашка, и за неговото присъствие ми говори единствено шаващата шума, сред която се показва остра муцунка с охрени лунички и посветват две кехлибарени очи. Мерне ли се гълъб, шумата зад мен след миг се разлетява – кучето се спуска да гони птицата – но това преследване е кратко, защото след минута крилето остро изплющават и гълъбът изчезва над зданията. Ако пък между дърветата се покаже котка, тогава изведнъж чувам лая на кучето. То наостря уши и въпреки подвижанията ми, хуква да гони пепелявата обитателка на тукашните буклукчийски кофи. Котката бяга, но шумата се хлъзга под краката ѝ, спъва я, и когато кучето вече я настига, тя успява да се изкатери по стеблото на отсрешното дърво и свита на върха му съска и гледа наежена своя преследвач. Кучето обикаля стеблото, но разбира, че котката ще си остане горе, и като излайва заканително още веднъж, се връща да ме настигне.

Сядам на пейката. То скача при мен, сгушва се до коляното ми и повдига гушката си, за да я погала. Това му е особено приятно. Лежи, примижало от слънцето, но през тънката цепнатинка на клепачите внимателно оглежда преминаващите. Понякога изръмжава – това значи, че момчето, което прекосява алеята, някой път е хвърлило по него камък или го е ударило с пръчка – и кучето му показва острите си зъби. След това радостно започва да маха опашка – видяло е стар приятел. Хуква към него – само да близне ръката му – и отново се връща на пейката, за да го погрее слънцето на циганското лято.

От дългото общуване с мен то разбира онова, което му казвам: не толкова разгадава думите, може би повече се доверява на интонацията им. Казвам му: „Иди да пиеш вода!“ Отива. „Искаш ли да се разходим по отсрещната алея, за да поиграеш с другите кучета?“ То скача от радост и хуква нататък.

Кучето знае часа, когато вечер се завръщам у дома. Случи ли се по това време да са го извели на разходка, то за нищо на света не иска да се върне в къщи преди да ме е посрещнало. Ако са се прибрали вече и са затворили пред него вратата, то скимти неспокойно, чака мига, когато някой ще докосне бравата – и хуква в тъмното към алеята, по която знае, че се прибирам. Сгушва се там и чака. Минават автомобили, фаровете им го осветяват, но кучето стои, безразлично към тях, или излайва, недоволено, че не са ме докарали. Но зададе ли се оня автомобил, в който съм аз, то наостря уши, козинката му задимява от острата светлина на фаровете и кой знае как разбрало, че именно аз си идвам, хуква да ме посрещне. Шофьорът се смее, като го гледа как скача на коленете ми, как ме ближе по лицето. После кучето хуква пред мен в тъмното, изкачва бегом стълбището и лае до вратата на нашия дом, за да съобщи, че вече съм се върнал.

Гледал съм по улиците на града младежи и момичета, които водят с каишки красиви кучета. Те ги връзват за наредените по тротоара столове на сладкарниците,

пият кафето си и весело разговарят. После отново тръгват по улиците и кучетата подтичват след тях като елегантна добавка към тоалетите им. Тях ги свързва само разходката. Още не са преживели разочарование от изгубени приятелства, от измами на хора, в които дълбоко са вярвали – и те не могат нито да усетят, нито да оценят привързаността и всеотдайността на тия мили същества, които ги сподирят по шумните улици на града.

Аз обичам да наблюдавам възрастните хора, които, почуквайки с бастунчетата си, се разхождат, съпроводжани от своите кучета. Представям си, как преди години те са вървели тук, стройни, с енергична походка, обкръжени от близки и приятели, които времето им е отнемало един по един и на мястото на лековерния възторг е идвало разочарованието и самотата, за да стигнат до дните, когато единствен верен приятел им е оставало кучето. Някои от тия хора, вече стари и болни, изпратени от своите синове и дъщери в старчески домове, са гледали на сбогуване как единствено кучето ги изпровожда до приюта, как се гали в нозете им с предчувствие за голямата раздяла. Пазачите не са го пускали да влезе в двора на приюта и то е виело до оградата, когато стопанинът му е изчезвал между дърветата към своя нов, тъжен дом. А през това време рожбите на стария човек, до чието легло, когато са били малки, той е седял безсънен в часове на болести и страдания, са изнасяли багажа му и са го захвърляли на тавана, за да не загрозява жилището им и не са намирали време да го навестят в празничен ден. А кучето, безсловестният му спътник, е обикаляло край оградата на старческия дом, и е виело за своя стопанин. Не рядко то е оставало там – да скимти, да се измъчва, докато смъртта склопи очите му... Как да си обясним тая преданост – със залька хляб, подхвърлян му от човека? Не – в тая постъпка на кучето има благородство, познато на малцина от нас, дарено му от природата – за урок и пример. Кучето няма да те предаде, няма да те излъже, няма да те изостави в тежък миг. А какво да кажем за човека?

... Моят спътник по алеите на засипания от листопада парк може би долавя тъжните ми мисли и се мъчи да ме развесели. Кучето подскача, като разпилява навеищата край мене, после хуква да гони новоодошлите гълъби и смешно залита, спъвано от шумата.

Вървя и го гледам как ме съпровожда, едва различимо в листопада – една златна сянка, която върви неотстъпно след мен. И това ме кара да забравя (знам, че е за кратко) моите тъжни мисли...

25 октомври 1989

Бях влязъл случайно в една от стаите на това известно учреждение и чух следния разговор:

- Оказа се, че няма място за гроб. Парцелът, посочен приживе от покойника, изцяло е зает. Мястото е било откупено някога, но не е плащано редовно годишната такса и са го взели други...

Момичето, което изричаше тия думи, беше младо и хубаво, отскоро назначено на длъжността да урежда бъдещите погребения, за която едва ли някой можеше да му завижда. То вървеше притеснено от единия до другия край на стаята и новите му бежови ботуши, изпоцапани от калта на Орландовци, когато е търсило злополучния парцел, глухо поскърцваха.

- Значи целият парцел е зает? - каза, без да вдигне глава от разтворения бележник, седналият зад бюрото мъж. Той беше вече уморен от живота човек с отпуснати бузи, с доста оплешивяло теме, сред което беше останал проредял кичур, вирнат като гребен на петел. Неговото служебно задължение беше от сутрин до вечер да изслушва молби и оплаквания. Като видях погледа му, взрян в прозореца, разбрах, че вестта за оня, който е останал без гроб, твърде малко го вълнуваше.

- Целият парцел е зает... - повтори смутено момичето.

- Тогава в крематориума! - каза мъжът, като наместваше каишката на часовника си.

- Но за урната с праха също ще е нужен гроб - продължаваше да го убеждава момичето.

- Доколкото знам, при крематориума има стена, където зазидват урните. Все ще се намери някое свободно място и за него. Той не беше придирчив приживе и едва ли щеше да се огорчи, ако можеше да разбере, че е останал без гроб - усмихна се мъжът, но съобрази, че сега е неудобно да се усмихва и лицето му застина в студена гримаса. Извади от чекмеджето нов бележник и се взря в страниците му. Това означаваше за момичето, че разговорът е завършил и то излезе.

Попитах със свито сърце кой е починал. Боях се, че можеше да се окаже мой близък приятел.

- Не мога да си спомня името му. Превеждал бил стихове, но нищо не съм чел от него - ми отвърна седналият зад бюрото мъж и отново се зачете в своя бележник.

Той не си спомняше името му, а аз познавах много добре тоя човек, който сега лежеше бездиханен в подземие на някоя непозната за мен болница... Той прекосяваше денем, в един и същи час, софийските улици, запътен обикновено към антикварната книжарница. Винаги носеше широкопола мека шапка, която закриваше със сянката си продълговатото, много бледо, като че ли напудрено лице, с остър птичи нос и с тънки, стиснати устни. Дрехите му винаги бяха от хубав плат, но със стара кройка - вталено двуредно сако с островърхи ревери, широки панталони, каквито носят моряците, и черни обувки с бели бомбета и фортове. На старини, останал беден и самотен, моят познат износваше някогашните костюми, купувани от магазините на Париж и Багдат, където бяха преминали най-хубавите години на неговата младост. Когато срещнех на улицата тоя човек с лице на арлекин и отвърнех на неговия много учтив поздрав (снетата му шапка откриваше потна плешивина на темето и дълга, бледорижо боядисана коса) или когато го наблюдавах как чинно стоеше пред кухнята в Клуба на журналистите с няколко алуминиеви канчета за храна и сервитьорите го отминаваха с безразличие, си мислех за парижките ресторанти, където той е идвал вечер с тъмен смокинг, мислех си за жените, които са го обичали, за роклите им от скрипяща китайска коприна, пристегнати в талията, за едва доловимия полъх на парфюма им.

От всичко видно и преживяно бяха останали само старомодните костюми, някой от които сега лежеше небрежно натъпкан в найлонов плик и метнат в подземие на болницата - последният приют на скитника по света...

Мисълта ме върна отново в стаята на чиновника и аз се вгледах в дребната му фигура, чийто сив костюм се сливаше с бюрото, сякаш беше враснал в него. Тоя човек, за разлика от моя познат, който беше останал без гроб, имаше тук свое сигурно място. А мен все не ме изоставяше мисълта за урната... Цял един живот - надежди, болки, разочарования, обич, самотност - и накрая само няколко шепи прах в урната.

Но какво можеше да направи човекът пред съдбата, какво можеше да направи?

30 септември 1989

СТОПАНИНЪТ НА ДАЛМАТИНСКОТО КУЧЕ

1.

Имаше в родното ми село един стар учител. Той живееше близо до училището, в двуетажна къща, която се отличаваше от другите селски домове по това, че беше със сводести врати и прозорци, като на църква, и стените ѝ бяха боядисани с охра, която сияеше в слънчево време.

Старият учител беше приятел с татко и обичаше да идва у дома. Неговите посещения особено зачестяваха есен, когато започнеше лова и трябваше да се уговарят с баща ми къде ще отидат да бият зайци - в сечините отвъд Огоста или из синурите на Веренишкото бърдо. При тия посещения винаги го придружаваше неговото ловно куче, далматинска порода: тънкокрако, с къс бял косъм, цялото нашарено с черни петна, които обхващаха като пръстени дългата му, гладка опашка. Гледах как учителят се изкачва по каменните стъпала на нашия дом: висок, сух като рибите, които обичах да суша лете под стряхата, със сив костюм, прибран в талията и с островърхи обувки, които тънко скриптяха, когато се докоснеха до следващото стъпало. Никой в селото не се обличаше така. Хората носеха шаячни дрехи, ризи от грубо домашно платно, цървули или твърди гуменици от кутловската фабрика „Българска Бата“, и нашият гост изглеждаше като чужденец, случайно попаднал тук. Баща ми, който е бил някога негов ученик, го посрещаше на вратата с оная стеснителност и страхопочитание, с които ученикът, макар и с посребрени вече коси, винаги се обръща към своя учител. Гостът го потупваше приятелски по рамото и му се усмихваше, за да пропъди смущението на своя някогашен ученик, с когото отдавна бяха приятели - участници в не едно безцелно скитане след дивите зайци и в не една веселба до ловджийските огньове край есенните валози, но страхопочитанието в погледа на баща ми си оставаше. Двамата, седнали в стаята, разговаряха за предстоящия лов, изсипваха в шепите си виолетовосиви съчми (приличаха ми на трънките, мое любимо есенно лакомство) и подреждаха гилзите в широкия кожен патронташ на татко. Далматинското куче лежеше до вратата и не откъсваше поглед от своя стопанин. Аз гледах лицето на нашия гост - продълговато и съсухрено, с цвета на съчмите, които лежах в шепата му, с тънки устни и с вдлъбнатинка на зачервената от утринното бръснене брадичка. Носът му беше тънък, с опъната кожа, и имах усещането, че ако гостът се усмихне и мускулите на лицето му се дръпнат, хрущялът на носа ще прореже изцибрената кожа. Подстригваше високо своята пепелява коса и ушите му стърчаха, хрущялести и прозрачни, ако ги погледнеш срещу светлината.

Знаех от баща ми, че учителят е бил офицер, преди да стане възпитател на нашенските деца, че се е сражавал през Първата световна война на Южния фронт, при Завоя на Черна. За разлика от някои наши съседи, възрастни хора, също участници в тая война, които не се уморяваха да разказват на нас, децата, за своите подвизи, запасният офицер никога не обичаше да се връща в спомените си към ония години. Само на Гергьовден, някогашния Ден на храбростта, накичваше с няколко ордена сакото си, отиваше до бакалницата да купи своята кутия цигари „Картел“ първо качество („Учителят пуши само цигари с бандерол“ - казваше бакалинът) и като сядаше на пейката до магазинчето, редом с другите празнично облечени свои връстници, учителят дълго тупкаше по нокътя на палеца си папиросата, за да сбие тютюна, драсваше клечка кибрит и тънкият дим замрежваше сивите му очи, които излъчваха странна тишина и съсредоточеност. После ставаше, изпушил папиросата до половината - така правеше винаги - угасяваше я върху тока на обувката си и засветкал с ланчето на часовника, което украсяваше жилетката му, поемаше към своя дом.

Аз се плаших от тоя строг, мълчалив човек. Смущавах се, когато се зададеше по улицата, и отдалеч свалях шапка, за да го поздравя. Той едва забележимо ми кимваше с глава, спираше за миг до мен, разрошваше с потъмнелите си от тютюна

пръсти косата ми, после издърпваше лявото ми ухо - така го издърпваше и извъртяваше раковинката, че хрущялът изпукваше - и си отминаваше. Може би за него това бе израз на нежност, ала аз дълго след като го срещнех не можех да докосна зачервеното си ухо.

Но имаше друго в този човек, което ме възхищаваше и ме караше да гледам със страхопочитание към него, когато идваше у нас или когато сутрин се запътваше към бръснарницата. Татко ми беше разказвал много надълго, с много подробности, как този човек през септември 1923 година спасил от разстрел и поругание нашенците, участници в боевете при Кутловишката гара, при Ерден и Бойчиновци.

2.

Това станало така.

На 28 септември 1923 година откъм Железопътната спирка се задал конен отряд. Бил горещ ден, копитата вдигали прах, който обгръщал войниците, и конете яростно пляскали с опашки, за да прогонят облаците мухи, които съпровождали тяхната уморена, разтягаща се край канавките колона. Вестта, че идва наказателният отряд, само за миг обходила селото и хората, смутени и изплашени, се събрали пред училището, за да измолят, ако могат, милост от ония, по чиито седла съхнела кръвта на вече заритите в пясъците на Огоста жертви. Жените набрали цветя, взели хляб и сол, мъжете, мрачно запушили, стоели до пътя (между тях бил и учителят), а децата, повече любопитни, отколкото уплашени, се взирали между лактите на своите родители, за да разберат какво ще стане.

А по таваните и в плевниците се криели, облепени с паяжини, с по едно бардуче вода, което блещукало в тъмното, спасилите се след погрома въстаници. Криели се и чакали със свито сърце мига, когато ще чуят тропот на войнишки ботуши и ще доловят как оня, който е надушил тяхното скривалище, стърже по стената с приклада на своята карабина, а на двора ситно процвилва конят му.

Тоя час на разплатата приближавал към селото и нарастващият тропот на конете отмервал неговите неумолими мигове.

Командирът на наказателния взвод видял струпаните пред училището хора с цветя в ръцете и с пити върху шарени месали, понаместил фуражката си, изпънал куртката, и като плеснал с длан потната шия на коня, поел с достолепна осанка към посрещачите.

Докато поемал хляба и солта от ръцете на чинно застаналите пред него жени и меките залъци докосвали небцето му с дъх на селски воденици и на къклица, докато поемал цветята, които се хлъзгали през пръстите му и падали по гривата на коня, той оглеждал излезлите да посрещнат него и отряда му. Знаел, че не порив на гостоприемство е събрал тук тях хората, които се мъчат да скрият в погледите си болката и страха. Оглеждал ги: бледи лица, смилено отпуснати ръце. И само в свитите устни на мъжете долавял ненавист, но той се преструвал, че не забелязва това.

В навалищата зърнал познато лице. Вгледал се внимателно в него. Не, не се лъже! С този човек е прекарал много дни и нощи в окопите на Южния фронт. И, за да се убеди в това, пристъпил с коня към учителя и го попитал:

- Извинете, вие не сте ли капитан Иванов от дивизията, която се сражаваше при Завоя на Черна?

- Тъй верно! - отговорил по войнишки учителят. - Аз служих във вашата част. Спомняте ли си, когато пленихме сенегалците? Валеше сняг, а те, невиджали такова чудо, пляскаха с ръце и танцуваха между щикове на конвоя...

Командирът се усмихнал, когато застаналият пред него му припомнил тая сцена. После слязъл от коня, за да се здрависа със своя приятел.

- Радвам се, че ви виждам след толкова години. Каква е вашата професия сега?

- Учител съм - отговорил бившият капитан.

- А мен дългът отново ме качи на седлото. Обхождаме с моя отряд въстаналите

села, за да заличим от земята - до корен - бунтовниците... Пролятата кръв иска възмездие!

И като помълчал и се вгледал в сивите очи на учителя (сторило му се, че в тях съзира радостна искрица от срещата на двамата бойни другари) рекъл:

- А как е във вашето село? Тръгнаха ли и вашите бунтовници с музиката на Лопушанската дружина?

- При нас беше мирно и тихо - отговорил му учителят. - Пушка не е пукнала тук! Давам ви честната си офицерска дума...

- Благодаря! Останете си със здраве! - стиснал му ръката за сбогом командирът. Той дълго опитвал да намести крака си в зенгията и после тежко се отпуснал на седлото. След него, като се клатушкарал и обливал пътя със свистящи струи, които дълго лъщели по бедрата на конете, отрядът поел към Лопушна.

След няколко дни из долината на Огоста щяла да тръгне мълвата за разстрелите и за кървавото лопушанско хоро.

А нашенските въстаници, спасени по чудо от учителя, забегнали из смрадликите на Веренишкото бърдо и когато наказателните отряди се изгубили по завоите на Петрохан, тихомълком се прибирали по домовете си.

Звънчето отново събирало децата в класните стаи. Островърхите обувки на учителя отново скриптели, когато тръгвал с тебешир в ръка към черната дъска. А в следобедните часове той чистел ловната си пушка, зареждал патронташа и си мислел, озарен от златния наниз на гилзите, за есенния лов, когато смрадликите ще са окичени с дребна роса и изстрелите дълго ще се носят в небето с тънко, хладно като утринния ветреца ехтене.

Така минавали годините.

3.

Аз вече бях ученик в гимназията на Кутловица - прашно градче с пазар на петли, на виолетови, пукащи от скрежа, грамади зелки, на буци пепелявобяло биволско масло, които градските купувачи винаги разрязваха - да не би селянките да са сложили вътре я дюла, я картоф. Градчето беше близо до моето родно село, само на десетина километра по шосето, но аз минавах, за по-пряко, през нивите и там в съботните и неделните дни виждах да се лутат из трънките нашенските ловци. Бяха всички, с които ловуваше баща ми. Вземи пушките си на лакът, с дебнеща стъпка, намъкнали най-вехтите си дрехи - заради тръните и къпините. И учителят беше сред тях, но облечен като за празник: тъмнозелена куртка с копчета от еленов рог, зеленикава риза с кафява вратовръзка, голф на изумрудени и кафяви карета, плътно стегнат под коленете, бежови чорапи, облепени от репей. На тютюневозелената му мека шапка имаше перо от сойка.

Само баща ми го нямаше тук. Той беше починал преди няколко години и пушката му висеше у дома, до гардероба, покрита с прах.

Аз гледах ловците, край които се лутаха и сегиз-тогиз пролайваха кучетата, забили муцунки в тревата, и си спомних за един друг лов може би преди десетилетие, когато татко ме поведе със себе си - да погледам как кучетата и зайците правят своите лупинги над пожълтелите синури, а после да поседна до огъня, когато започне гощавката на ловците.

Димяха големи главни до един валог. Всички ловци бяха насъбрани тук. Едни деряха току-що убития заек, други носеха дърва за огъня, а учителят нареждаше как да се приготи дреболинката за заяка - с чубрица, копър и стръкче босилек - как да се повие той с шума от цвекло и да се стегне с рафия, преди да го положат под въглените.

Всичко беше готово. Разровиха жарта, наместиха в трапчинката заяка, приличен на дребна египетска мумия, и над струпаните въглени отново затрептя тънко зарево - сякаш огънят дишаше.

Когато над постелята от пожълтяла лозова шума, плътно покрила тревата, задимях разкършеният заек, нашарен от въглените, и замайващ аромат се понесе над есенната падина, в далечината се чу вой на куче. Услушах се. Воят се засилваше, накъсан от хрипове. Пръв се надигна учителят. По идващия откъм баира стон разбра, че там е попаднало в беда неговото далматинско куче. Селяните правеха клопка из лозята - от набити с едри пирони дъски, отрупваха ги с камъни, за да смачкат своята жертва, подпираха тая грамада от едната страна с кол, под който слагаха къс месо - и чакаха да чуят писъка на кучето, решило да опита зреещото вече грозде.

Далматинското куче, опиянено от дългото тичане след зайците и от резливия въздух, бе попаднало в едно такова лозе с клопка, примамено от късчето месо и сега пищеше, с вече глъхнеш глас, навярно премазано от камъните и пронизано от пироните.

Веселбата, която всички ловци очакваха с такава радост, секна, преди да е започнала. Насядалите по лозовата шума дъвчеха ароматното месо на дивия заек, но то засядаше в гърлата им. Гледаха към баира и отначало видяха между лозите само главата на учителя, после той излезе на една поляна и ловците забелязаха, че пред гърдите му се поклаща нещо бяло. Носеше кучето. Когато учителят приближи, видяха, че муцуната на кучето виси безжизнена.

Тъжният човек положи далматинеца на тревата. Тялото се приплесна и мравки запълзяха по гърдите със засъхнала кръв от пироните на клопката, дълбоко пробили плътта. Учителят се наведе да погали мъртвото куче - негов неразделен другар от толкова години, стисна устни, за да задържи сълзите си, но нещо стегна гърлото му, той се разрида и с рязко движение на ръката издърпа вратовръзката, която го задушаваше, и я хвърли в тревата...

4.

Годините се нижеха. Идваха сеитби, вършитби, гроздобери. Отиваха си мразовити зими, когато просичаха леда по навеите на Огоста и ловяха сънливи, едва помръдващи риби.

Единственото събитие, което се запомни за по-дълго, беше това, че през мразовит януарски ден арестуваха един студент от нашето село, дошъл си тук, за да не зъзне в бомбардираната София през зимната ваканция. Откараха го в града (спомням си дребната фигурка на изчезващия по белия път) и той не се върна вече оттам. После научихме, че е във Врачанския затвор. Едни говореха, че е задържан, защото е участвувал в студентска конспирация, други шушукаха, че е направен донос от някой нашенец, приближен на властта.

Аз малко познавах арестувания студент. Беше по-възрастен от мен и нямаше какво да ни сприятели. Виждах го да отива до бакалницата - с каскет, прихлупен над дребно лице с подпухнали клепачи и с къс нос, чиито ноздри бяха пристиснати и изострени като на котка. Носеше винаги тъмни дрехи. Ризата му също беше черна и аз, не знам защо, имах усещането, че тя дълго не е прана. Баща му беше прислужник в училището: биеше звънеца, метеше класните стаи и мажеше изкорубените дъски с подово масло, което дълго миришеше и лютивината му дереше гърлата ни.

Един септемврийски ден, когато в поречието на Огоста се говореше, че нелегалните, които миналата година нападнаха мандрите и запалиха архивите в няколко планински села, вече са слезли от планината и след като заели Помеждин и Меляне, се спускат по Веренишкото бърдо, откъм града се зададе камион. Той зави рязко пред училището. Колелата изскърцаха и избелялото брезентово платнище се разтърси, обгърнато от облак прах. От карусерията слязоха трима души, изтриха прахните си лица, поотупаха дрехите си и нещо заговориха. Двамата бяха непознати за мен, но като се вгледах в лицето на третия разбрах, че това е студентът, откаран оттук под конвой преди няколко години. Носеше същия тъмен костюм, и черната му риза беше същата, с бледосива ивица пот, засъхнала по яката. Само косата, която се

виждаше под каскета, беше прошарена. Той не ме видя или се престори, че не ме забелязва. Посочи на непознатите към къщата на учителя със сводестите прозорци (охрените стени сияеха в слънчевия ден) и тримата, като прекосиха училищния двор, поеха по стръмната улица.

5.

Какво бе се случило, научих по-късно.

Студентът, придружен от двамината непознати, не намерил учителя в дома му. Тръгнали да го търсят в лозята - върналият се от Врачанския затвор допуснал, че учителят е отишъл да види дали са узрели вече перлата и чаушът, а повече вярвал, че запасният капитан от царската армия, уплашен от надигащите се събития, се е приютил там в покритата с лозина и слама колиба, за да бъде на по-сигурно място. Мокрите от росата лози нежно докосвали лицето на студента. Той се навеждал да откъсне някое кехлибарено зрънце и за пръв път след толкова дни и нощи, прекарани в затворническата килия, усещал на езика си ароматната хладинка на прииждащата есен. Учителят забелязал от своята колиба приближаващите се мъже. Лошо предчувствие свило сърцето му, но се поуспокоил като не видял да носят оръжие. Между тях познал сина на неговия училищен прислужник.

Мокри от росата на високите ластари, нечаканите утринни гости застанали пред колибата без да поздравят, огледали набързо вътрешността ѝ (сигурно търсели ловджийската пушка на учителя, но не я открили), студентът снел колана си и бавно промушил коженото езиче през катарамата, сякаш правел примка. Двата непознати се хвърлили върху учителя, съборили го, студентът с черната риза извил ръцете му зад гърба и здраво ги стегнал с колана. „Нека в тия ръце, които знаят да пишат доноси, до кръв се вреже коланът!“ - рекъл дребничкият студент, още по-смален в своя измачкан костюм. Той изскубнал един кол от лозето (памидовите ластари паднали на земята и обхванатите от бисерен пращец зърна се разпилели), после изправил учителя и го повел, съпроводен от двамината, към баира, където чернеел сламеният покрив на стар, запуснат егрек. Учителят вървял бавно, коланът непоносимо се връзвал в ръцете му и той помръдвал пръсти - надявал се, че така ще облекчи болката си. Студентът много добре познавал тия пръсти, пожълтели от тютюна. Те някога държали ръката му, когато изписвал в тетрадката първите букви. Но сега той не мислел за това.

Няколко дни нямаше никаква вест за учителя. Двата му сина тръгнаха да го търсят. Обиколиха цялата долина на Огоста - разпитваха по водениците дали някой не го е срещал, отидоха на кантона - може да е отпътувал занаякде и кантонерът го е видял. Нищо не научиха. Отново прекосиха лозето и надникнаха в колибата - ами ако се е върнал? Но видяха там само една, кой знае кога сложена да съхне заешка кожа. Докоснаха я и край тях се разлетя козинката ѝ, престригана от молците.

Най-послед сладникава миризма на гниеца плът, каквато се носи от метнат върху някоя трънка пребит смок, ги поведе по баира към запуснатия егрек. Аз пасях наблизко кон, тая миризма дразнеше ноздрите ми, но и аз си мислех като тях, че наблизко е убит смок. Двата мъже влязоха в тъмния егрек, бавиха се дълго там (може би драскаха кибритени клечки и опипваха стените) и когато отново се показаха, ги видят приведени, целите в сламки и паяжини, да носят тялото на своя убит баща.

Той лежеше отпуснат в ръцете им. Бялата му риза беше покрита с петна засъхнала кръв, под която зееха рани от острието на лозарския кол, изскубнат от студента. Синовете носеха мъртвия и плачеха. Като гледах как се бялка между тях разкъсаната му риза, си спомних оня миг, когато учителят носеше на ръце своето бяло, пронизано от пироните на клопката, далматинско куче и раменете му се разтърсваха от плач.

Погребаха го на другия ден. Цялото село се събра да се прости с учителя. Повечето от дошлите сред изкласилия белошак на гробището бяха негови ученици. Те го обичаха, макар че понякога беше строг към тях, и тия мигове на прощаването възкресяваха свидни спомени в душите им.

Дадоха го на пръстта, без някой да каже добра дума. А можеха да му благодарят (макар че сега думите едва ли имаха някаква цена) за тревожните мигове през септември 1923 година, когато спаси селото от наказателния отряд, да му кажат сполай за неговата човештина в дните, когато властите настояваха да бъде уволнен училищния прислужник, защото синът му е конспиратор, а учителят го защити, за да не останат гладни другите му деца... Никой не каза нищо. Ами ако той, убитият от завърналия се затворник, наистина е заплетен в някаква тъмна история? Защо да го възхваляват, когато после могат да пострадат за това?

Запалиха по една свещ и мълчаливо се разотидоха.

6.

Три десетилетия след тоя ден, когато есента едва беше започнала да прошарва листата на липите, се отбих в градината до берковската поща. Бях дошъл тук за няколко дни и седнах на пейката, за да прегледам току-що купения вестник. Чух писклива мелодия на дудуче и видях да върви по тротоара бос, дребен човек със запретнати крачоли и сива фланела, с яка, проядена от четинеста, дълго небръсната брада. Над лицето на тоя човек - пламтящо-червено, навярно от луд напор на кръвта, лъщеше потно, оплешивяло теме. Вгледах се в това старческо, набръчкано лице и открих в него чертите на някогашния студент. Знаех, че преди години той се е заселил тук, но не очаквах, че ще го зърна да върви по улицата като сомнамбул с това запищяло дудуче.

Като видя как внимателно наблюдавам човека, чиято душа боледуваше, седналият до мен старец, който дълго се мъчеше да закопчае каишката на сандала си и все не можеше, ми продума:

- Казват, че преди много години тоя човек убил учителя си. Не знам дали има провидение, но виж го как върви сега по тротоара и свири...

Босият старец беше завил по друга улица, но дудучето му продължаваше да разлива своя плач, сякаш искаше да измоли милост от някого...

2 септември 1989

10 август 1989

През последните няколко години след моето дълго боледуване, посветих изцяло времето си на живописата. Жилището е затрупано с картини. Мирисът на боите навярно не е най-подходящия за дишане аромат, но аз свикнах с него и изпитвам особена радост, когато седна до бялото платно. Усещам, че в последно време работата ми върви без творчески кризи. Като зная здравословното си състояние, мисля, че душата събира последните си сили, предчувствайки безвъзвратното отпътуване, и платната пъстрейт, прилични на есенни градини, и метафорите в стиховете, които пиша рядко, се явяват както през най-хубавите ми години, с пера на най-пъстри птици.

Лебедова песен - наистина има такива мигове в човешкия живот...

Прочетох в „Лит. фронт“ статия „Носталгично за Пеню Пенев“. Авторът, съвсем в стила на ученическите съчинения, повтаря познати неща и вместо да изтъкне, че времето на лозунгите и на бодрячеството е попречило на тоя поет да се вдълбочи в истината и драмата (като се изключи поемата „Дни на проверка“ и цикъла стихове от Добруджа), възславя неговите вече останали без ехо, стихотворни кълъжежи и обявява поезията му за предтеча на преустройството.

Аз познавам Пеню Пенев още от появяването му в София. Виждал съм го по бедняшките кръчми с Усин Керим и с други любители на чашката. Той живееше в една квартира на бул. „Христо Ботев“ с моя земляк Анастас Стоянов. Там ме е подтикала тяхната бедност и подпрян на масата с трохи и обелки от евтин салам, съм слушал декларациите на поета от Добромирка. Стиховете му бяха лозунгови, декларативни (така пишехме и ние тогава, но с греха, че търсехме по някой поетичен образ). Той ги декламираше гръмогласно и те звучаха по-добре от нашите.

Спомням си, че едно лято отидох да прекарам няколко седмици в Ситняково. Заварих там Пеню Пенев. Беше настанен в една стая, тясна и дълга като коридор. Аз не бях от неговите компании, не ни свързваха бурни средношни преживявания и не допусках, като познавах дръпнатия му характер, че ще намерим начин да се сбlijим. Но в почивната станция бяхме само двама (по-късно дойде Климент Цачев) и вечер започнахме да се срещаме и да разговаряме. Денем той не се мяркаше навън - пишеше. Когато се покажеше на двора, изглеждаше уморен, разсеян, а в сиво-зеленикавите му очи с изплъзващ се поглед долавях тревога и болка. Знаех неговите семейни и житейски тревоги и разбирах, че душата му боледува.

Една вечер той ме покани в стаята си да ми прочете късове от поемата, над която работеше. Беше толкова опушено, че не можеше да се диша. На масата имаше голям пепелник, натъпкан догоре с угарки. Поемата се казваше „Сто възли“ (по-късно той я преименува „Дни на проверка“). Зачете. Очите му се оживиха - засветиха бодро и уверено. Къдравата му коса се посипа по челото от ръкомаханията. Той четеше една драматична, изповедна творба, много различна от другите му стихове. Не можех да отбегна усещането си за позиране в ония моменти, където той се обявяваше за барабанчик на епохата, където с въглени рисувахе една драма, която ми изглеждаше пресилена. Навярно малко съм познавал сриговете на душата му.

Самоубийството му дойде, за да извиси написаното от поета и да го направи истина...

Излязох на двора. След вмирасаната от тютюна стая ме лъхна рилския ветрец. Колко ясно нощно небе и колко много звезди! Пеню Пенев остана в стаята, подпрял лице на дланите си. Раменете му потрепваха, навярно плачеше.

Страданието го обгръщаше с кълбата от тютюневия дим.

По-късно научих за трагичната му кончина в хотела на Димитровград.

11 август 1989.

Няма го вече между нас Михаил Берберов. Сега той е само шепа прах в една урна и спомен, който свива сърцата ни, като си помислим, че до вчера той беше сред нас, че късно вечер се търсехме по телефона, за да си кажем добра дума, да си прочетем току-що написано стихотворение. Михаил беше един от поетите, които аз високо ценях и обичах. Превеждайки гръцките майстори Сеферис, Елитис, Вретаκος и др. той се докосна до сърцевината на една тънка южна действителност. От там може би дойде новият тласък в неговото творчество, който го нареди сред най-видните наши съвременни поети.

Той не само пишеше хубави стихове - той умееше да се радва на истинската поезия, да я защитава с бронята на Дон Кихот.

Дано кипърските кипариси, които той така вдъхновено възпя, прошепнат своята най-нежна и тъжна молитва за неговата отпътувала душа...

12 август 1989

Купих ягоди от една селянка, която седеше в канавката до моста на Бързия, цялата озарена от тия изчезнали с пролетта плодове и сега отново възкресени в дните, когато се долавя полъхът на есента. През целия път ме обгръщаше ароматът на ягодите. Той ми напомняше за юнските подвиквания на пъдпъдъците, за обажданията на кукувиците - неочаквани като избулбукване на дълбок вир от хвърлен камък, събуждаше в мен протяжната, разлюляла цялото небе, мелодия на щурците. Само когато посягах да опитам някоя алена чепчица, усещах хладината на есенен вятър и в аромата на ягодата долавях влажен мирис на печурки, на мъх и на дъждовни капки, които свистят по жаравата на листопада.

15 август 1989

Продължават керваните на българските мохамедани към турската граница. Преселение като в дни на военно бедствие или във време на чума. Във вестниците наричат тая драма „екскурзия“. Изтеглени са милиони от спестовните каси. Купуват се на баснословни цени автомобили. От магазините се граби - в големи количества - всички, което попадне под ръка. Писаха в един вестник, че в реките на Лудогорието са хвърляни големи количества олио, захар, мляко. Един мой съсед, който има вила край Искрец, ми разказваше, че местните мохамедани преди да заминат за Турция отрязали виметата на своите крави и ги натирили в гората, където те, мучейки, агонизирали, целите оплескани с кръв.

Напускат своите къщи, тютюневите ниви, които ги даряваха с богатство, оставят зад гърба си земята, където са родени и отраснали - и тръгват към драмата на неизвестността.

Тръгват без колебание, дори с озлобление.

Защо се случи това? Мъчат се да го обяснят с религиозен фанатизъм, с подстрекателства, стараят се да подчертаят българския корен на нашенските мохамедани. Във всичко това има истина, но аз мисля, че въгленът беше сложен до торбата с барут, когато нечия премъдра глава реши да прекръсти мохамеданите или както бе прието да се казва „да възстанови“ имената им. Така беше опетнено най-съкровено в душите на тия хора. Чрез насилие те бяха лишавани от род, от родова памет. Унищожаваша се всички документи, свързани с миналото им и те оставаха да живеят като измислени хора, на които не е позволено да говорят на своя език. Мислеха, че така ще създадат единна нация. Извикай: Иване или Тодоре и се обаждат възторжено хиляди души. Но стана друго. Дълго спотаяваното чувство на огорчение и протест озлоби тия хора, чиито български корени ние така се стараехме да докажем, и

тръгнаха към пушинаците на Диарбекир, озарени от мистичната светлина на полумесеца. Досега изселниците са над двеста и петдесет хиляди. До края на годината могат да станат още толкова. Заводите остават без работници. Плодът на полето гние неприбран. И тръгват на бригади цигулари, пианисти, хирурзи заедно с отдавна свикналите студенти, за да спасяват положението.

Грешките нерядко имат трагични последствия в живота на народа. Но той, народът, свикна със своето овчедушие. Мълчи. От страх? Или от безразличие? И на никого не е потърсена лична отговорност за грешки, които разтърсват цялата нация. Отговаря колективът. А къде е той? Бере с белите си канцеларски ръце запуснатите тютюневи ниви по склоновете на Родоп и из Лудогорието...

18 август 1989

Спомням си, че когато постановлението на Жданов през 1946 г. заклеими Ахматова, Зоценко, Прокофиев, Шостакович и др. и ги обяви за космополити и родоотстъпници, у нас в Съюза на писателите бе свикано събрание, което да сложи и своето клеймо върху тях. Доклад изнесе тогавашният партийен ръководител Иван Бурин. Както бе прието през ония години, услужливи оратори изправиха на позорния стълб съветските космополити, но това беше малко. Докладчикът Иван Бурин потърси български формалист, отчужден от народа, и го намери в лицето на Атанас Далчев. Никой не стана да защити своя колега. И започнаха неговите трудни дни, когато не публикуваха нищо от него, а с преводите, над които по цели нощи привеждаше многодиоптровите си очила, едва можеше да прехрани голямото си семейство.

Далчев обичаше да разказва една такава случка от ония години. След неочаквана буря с гръмотевици и проливен дъжд той тръгнал да се разходи из парка край днешната телевизионна кула. Пътеката била тясна, кална и той замислен се навеждал под натегналите от капки клони. Видял, че срещу него върви човек. Неприятна среща била - Иван Бурин. Случило се като в приказката за двете козлета на моста. Учтивият Далчев винаги би сторил път на идващия насреща. Но тоя път тръгнал непоколебимо към неумолимия докладчик. Бурин се отбил в тревата, хлъзнал се и за да не падне, се хванал за един метален стълб от електропроводната мрежа. След миг, тласнат от неведома сила, той отхвъркнал назад и паднал в канавката. (По време на бурята стълбът сигурно бил ударен от светкавица). Далчев гледал усмихнат как удареният от ток пазител на идейната чистота бърше калните си панталони. Оня го гледал как се смее и рекъл: „Навярно щяхте да ликувате, ако токът ме беше убил?“ „Не“ -отвърнал му поетът. - Тая случка ми показва, че вие сте много добър проводник... Това ми е достатъчно..."

И двамата отминали всеки по своя път.

22 август 1989

Убийството на идеите започва с демагогията. Когато думите вземат да губят стойността си и започнат да се превръщат в панаирджийски захарен памук, чийто облак се стопява в ръцете на децата, когато думите и делата се разминават като пътници през пустиня, тия пътници едва ли ще стигнат до оазис. Ще пътуват към мираж, щедро обещавани от тях и на другите, докато ги настигне самумът и ги затрупат пясъците.

23 август 1989

Един приятел ми разказваше, че когато пътувал из републиките на Средна Азия, посетил известен тамошен художник. Майсторът му показал свои картини, богати

на багри, както шевиците и тъканите в тия дребни, екзотични земи. Особено впечатление на госта направила една картина, на която били изобразени стълби. Бели, жълти, виолетови те се преплитали в стройна композиция и върховете им изчезвали в пепелявото небе. Странно хрумване, казал си гостът, а художникът му обяснил: в нашия край слагат такива знаци върху гробовете на мъртвите, вместо грубо издялан мюсюлмански камък. И тия странни стълби стоят, издигнати в празнотата, за да отведат на небето душата на отпътувалия...

Наистина каква странна, трагична метафора!..

26 август 1989

Отново - изведнъж - се върна желанието ми да пиша стихове. Бях решил да посветя цялото си време на живописата - и ето ме отново пред белите листа. Онзи ден, когато бях в болницата, изведнъж ми хрумна началото на „Магия“. Поисках от медицинската сестра хартия и химикалка и само за двадесетина минути написах първата част на поемата. Вечерта у дома написах следващото стихотворение, а на другия ден до нощта завърших цялата поема. С такова увлечение (като че ще изпусна нещо, което се е по-явило и след миг ще изчезне) съм работил само над поемата за Ван Гог „Владетелят на нощните слънца“.

27 август 1989

Вчера написах едно стихотворение - „Може би сбогом“. Така бих искал да нарека бъдещата си книга, ако успея да я напиша. Човек се надява, че не изчезва завинаги от света. Той остава в нечий спомен, в картина, в стих. И затова си тръгва с измамната надежда, че неговата последна дума е може би сбогом...

2 септември 1989

Ние, които се мъчим над белите листи, не приличаме ли на шахматистите? Някои от нас трудно отличават пешката от офицера, а вече са обявени за grosмайстори.

4 септември 1989

Не знам дали в страните с трайни културни традиции това е така, но у нас тъй наречените творци, особено славолюбивите и дарените с не особено високи творчески възможности, се стараят на всяка цена да попаднат в полезрението на властимащите. Това им помага да излязат (административно) на по-предни позиции в своята професия, да получат награди, отличия и звания. Те ходят на специално организирани за техните покровители ловни излети, канят ги на приеми, придружават делегациите им в чужбина. Тяхното изпитано оръжие е ласкателството - към тях и към всички, които ги обкръжават.

В говора си те наподобяват тяхната интонация, смеят се и ръкомахат като тях. Ако пишат стихове, им посвещават оди.

Когато техните покровители трябва да напуснат своите кресла без да чуят благодарствена дума (както често се случва у нас), техните сподвижници и ласкатели първи се отдръпват. Но хората, които четат книгите им или гледат картините и ролите им, не забравят тяхното поведение. И даже талантливото, което са сътворили, помръква редом с угодническите им творби.

7 септември 1989

Винаги се радваме на първите снежинки, които нежно кръжат над оголелите дървета и над локвите от противните есенни дъждове. Не мислим за дългата зима, която ще ни затвори в нашите домове, не мислим за почернелия от сажди сняг, който ще ни бъде противен, особено в мартенските дни, когато пъпките набъбват и ни подсещат за един нов сезон, пълен с очаквания и изненади. Човек се радва на промяната. Тя винаги носи надеждата, но нерядко зад нея стои разочарованието. Така е и в личния ни живот, и в социалното ни битие.

13 септември 1989

Преди повече от година сложих батерийка на електронния часовник и понеже имах друг, с който бях свикнал и повече ми харесваше, оставих тоя в чекмеджето на бюрото. Той е работил там непогледнат от никого, може би не по-малко точен от часовника, който носех на ръката си. Тая сутрин търсех нещо в чекмеджето и го открих между папките. Беше спрял. И си помислих: не се ли случва така и с хората? Колцина от тях, чиито дела са полезни и достойни, живеят незабелязано сред нас и когато дойде последният им миг, си спомняме с душевна болка (от която вече няма никаква полза), че сме били несправедливи към тях.

15 септември 1989

Има писатели, привърженици на правилото „99 процента труд, 1 процент вдъхновение“. Те имат строго разпределен работен ден. Измъчват се над белия лист и когато думите се съпротивляват: трябва, въпреки всичко, определените страници да бъдат написани. Тия автори ми приличат на изкопчии, които с желание или без желание трябва да изкопаят определените основи - за темели на къща или на обор. Понякога те успяват да напишат добри книги, но когато чета техните страници, долавям мирис на пот.

Аз ценя и обичам ония писатели, за които вдъхновението има много по-голяма роля. Те може да не седят всеки ден до белите листа, но се отдават на своето призвание в мигове, когато могат да разговарят с камъка и птицата, и словото, колкото и да ги измъчва, се покорява на тяхното перо. Такова писане просветлява душата на писателя и неговата тръпка се предава и на ония, които разлистват неговите страници.

Иска ми се да вярвам, че така са се родили най-хубавите книги.

26 септември 1989

В немалка част от своя живот (в зависимост от характера си), човек е пленник на лековерната наивност. Това става особено във време на политически промени. Той вярва на думите, зад които после се оказва, че няма дела, вярва, че ония, които се заклеят, са достойни за презрение, а после се оказва, че те са невинни. Вярва в приятелството, без да знае, че после ще се окаже в пусто пространство. Ако е творец, възславя в своето творчество благородството, добротата и доблестта, а после разбира, че животът край него е друг и той не е могъл с нищо да го промени.

На старини, когато идват часовете на равносметката, той безпоощадно се кори за своята наивност, но когато се връща към отминалите години, разбира, че в живота му е имало и светли мигове на наивност, които са го карали да вярва в доброто и справедливостта и тия мигове, превърнати в надежда, са осмисляли и извисявали неговия живот.

10 октомври 1989

Съобщиха по телевизията и във вестниците писаха, че в съветския град Воронеж кацнал странен космически кораб. Той се приземил в градския парк, целият обгърнат от сияние. Жителите на Воронеж наблюдавали как невиджаното небесно тяло отворило люка си и от него слезли три странни същества с малки глави, високи 3-4 метра и един малък робот. След като се разходили из парка, небесните гости се върнали в своя кораб и след миг изчезнали. За пръв (път) официално се потвърждава това събитие. Друг път обясняваха подобни събития с халюцинации. Значи чудесата, в които винаги съм вярвал, съществуват. Какви ли невероятни изненади ще ни поднесе бъдещето? Нека се научим да не отричаме това, което не можем да обясним...

След няколко дни отрекоха и това. Било зрителизна измама. Още една измама в нашия живот...

27 октомври 1989

Вчера арестували и нанесли побой на дейци от „Екогласност“, които събирали в градинката до Военния клуб подписи за защита на така опустошената вече наша природа. Набутали ги с ритници и юмруци в милиционерските камионетки. У нас не съобщават нищо за това. Коментират го чуждите радиостанции. Нима и благородното желание да бъдем защитени от смога, който ни трови, се счита вече за престъпление?

10 ноември 1989

Най-после след 45-годишно яхане на безропотния кон, наречен народ, ездачът слезе (или беше му помогнато да слезе) от седлото. Гледах го по телевизията как седи, отбутан в единия край на президиума, седи с блуждаещ поглед, с полуотворена уста, като изхвърлена на брега риба. До вчера преповтаряха като големи истини произнесените от него (и навярно написани от други) слова. Сега те нямат никаква стойност. Събраните му съчинения надхвърлят два пъти онова, което е написал най-плодовития ни писател Иван Вазов. Те, които красяха всички библиотеки и кабинети, ще бъдат изхвърлени. И портретите му ще събират паяжини по мазетата.

Той имаше редица приятели сред писателите. Възпяваха го, ходеха с него на лоб, пируваха на трапезите му. Както нерядко се случва, те първи ще отвърнат лице от него и ще го заклеят. И ще се прехвърлят към следващата ловна дружинка.

18 ноември 1989

Днес се проведе огромен митинг, организиран от неформалните групи. Казват, че на площад „Александър Невски“ са били повече от 50 хиляди души. Народът, лъган и яхан толкова десетилетия, се надига и вече няма спиране. Демокрация, свободни избори, съд за ония, които доведоха България до сегашната трагедия - това бяха главните лозунги на вулканично кипящото множество.

Вчера предаваха по телевизията заседанието на Народното събрание. Генерал Славчо Трънски жестоко разобличи оня, който само допреди седмици беше посрещан с овации и със ставане на крака. Каква корупция, каква престъпност!

Народните представители, които доскоро единодушно го подкрепяха, сега единодушно клеймяха всичко, свързано с името му. Дори един от тях, когато излезе на трибуната да подкрепи кандидатурата на Петър Младенов за президент, каза: „Ще гласувам с цялото си сърце за Тодор ...“ След това се поправи. Последва смях в залата. Там кротко седяха в президиума и мнозина от ония висши сановници, които редом с него са отговорни за всички безобразия и престъпления. Сега те възхваляваха

оня, който заставаше до кормилото. Тъжно шоу. Но метлата на утрешния ден няма да ги отмине. Имаше там и наши писатели. Зная тяхното угодничество пред отишлия си. И ми беше тъжно да слушам сега техните лицемерни думи. Фалшиви души, какво можете да кажете на хората със своите книги?

31 декември 1989

Много събития разтърсиха последните седмици на отиващата си година. Цяла Източна Европа кипи. Отхвърля се гнета на миналото - къде с мирни демонстрации, къде с обляни в кръв площади, както в Румъния. У нас също - митинги, демонстрации. Казанът кипи и ония, които с лъжи и демагогия много десетилетия бяха редили върху похлупака му своите трапези, ще политнат заедно с него, когато парата избухне. Държат се със зъби и нокти за тлъстия кокал, но съдбата им готви друга присъда.

Тая година ми отне скъпи приятели. Няма го Пенчо Данчев, с когото прекарвах незабравими часове, няма го Найдено Петков, с когото много часове се разхождахме в градинката на болницата и говорехме за картините, които той не успя да нарисува. Те си отидоха тихо без да кажат сбогом и сега новогодишният сняг, чист и сияен, е техни единствен приятел...

ДРУГИТЕ ЗА ПИСАТЕЛЯ

Иван Давидков не е достатъчно оценен от критиката, но в съзнанието на събратята си се нарежда между най-добрите ни съвременни поети. Той има душата на живописец, широко отворена за света и явленията, за светлината и багрите. Желанието му да загребе колкото се може повече от тях го е накарало, мисля, да изостави в последните си книги традиционното стихосложение с неговите ограничения. Неговият стих, който сега се развива свободно, акцентуван само от римата, е като голяма мрежа, натегнала от улова на образи и красота.

Бих казал: премного красота.

Всеки поет е една индивидуалност и когато е така надарен като Давидков, би било неправилно да се искат от него неща, които може би не лежат в неговата природа. И все пак аз бих пожелал на Давидков повече тревога, повече драматизъм и съсредоточеност, дори ако потрябва за това да угаси някои от своите ярки бои.

Атанас Далчев

Размислите на Давидков за същността на човешкото битие не са безплодно философстване, а настоятелен призив към човека да се опита да спаси духовните и материални ценности, които правят нашия живот красив и значителен; призив към човека да се бори със злото, особено със злото в самия себе си. И въпреки че в много от стиховете се долавят носталгични нотки, неговата дълбоко човечна поезия е в основата си много оптимистична. Поетът твърдо вярва в човешкото приятелство, в неприкосновеността на благородното чувство. Основна черта на Давидковия лирически герой е смирението, благородното смирение на личността, която се издига над житейската дребнавост.

Евалд Озерс

Иван Давидков показва, че между еднодневното и вечното невинно съществува конфликт, защото какво наистина е вечното, ако не мигът, възнесен до значимостта на общочовешкото? Възможността да се възприема сякаш се изравнява с възможността да се твори изкуство и утвърждавайки тази мисъл, българският писател всъщност разширява властта на творчеството, прави я главен мотив на човешкия живот въобще.

Поезията на Иван Давидков е ясна и проста, но това е яснотата на небесата, които остават ненагледни, простотата на проникващата дума, която не може да бъде изтрита от съзнанието...

Дмитро Павличко

В неговите стихотворения има много спотаена неща по непостижната хармония на човешкия мир, изтънчен интелектуален скепсис спрямо нарушената вселенска везна между плътта и духа, между земата и космоса.

Александър Йорданов

Ако трябва да формулирам кратко най-характерното за прозата на Иван Давидков, ще кажа, че това е проза, която не разказва, а внушава.

Кирил Топалов

Иван Давидков успя не само да преодолее това, което се виждаше от някои като излишно у него, а и да създаде произведения, които говорят, че тревогата и драматизмът са били присъщи на неговия натюрел, но той, както и някои негови събратя, е трябвало да измине дълъг и сложен път на отърсване от една директивно налагана поетика, да преодолява изкуствени препятствия, докато достигне оная вътрешна свобода, която ще му позволи да изяви многообразния си талант.

Кирил Кадийски

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРОСТРАНСТВА / 2
СЪБАРЯНЕТО НА ВОДЕНИЦИТЕ / 3
ЦИГАНСКИТЕ ПЕТЛЕТА / 5
ВРАБЧЕ ЗА КОЛЕДА / 6
ТЪМНА ФИГУРА НА СТЕНАТА / 7
НЕПОЗНАТИЯТ / 8
ТОГАВА / 10
СЕЛСКИТЕ ПЕНЕЛОПИ / 11
ЦАРЕВИЦА / 12
ВЕЧЕРНИ ОГНЬОВЕ / 13
ВАЗА С БОЖУРИ / 14
ПРИТЧА /15
АКО ТРЯБВА ДА ИЗБИРАМ / 16
КАФЕНЕТО НА КЛОУНИТЕ / 17
ПЕЙКИТЕ / 18
ЧОВЕК С МАЙМУНКА / 19
РОКЛЯ / 20
ЦИГАНСКИТЕ ОЧИ НА ЕСЕНТА / 21
ПОРТОКАЛИ ОТ ПЕЛОПОНЕС / 22
КЕЯТ НА ОСТЕНДЕ / 23
КОТЕШКИТЕ ЛАПИ НА ВЪРБИТЕ / 24
КИЕВСКИТЕ ПАРКОВЕ / 25
ЗАЛИВЪТ / 26
БРЮКСЕЛСКИ ДАНТЕЛИ / 27
ПЪРВИЯТ СНЯГ / 28
ПЛАНИНСКИЯТ ДОМ / 29

СВЕТЛИНАТА СЛЕД ОТПЪТУВАЛИЯ / 30	
ОТПЪТУВАЛИТЕ КОРАБИ / 32	
МАЙСТОРИТЕ НА ЦИГУЛКИ / 33	
СЛЪНЧОГЛЕДИ / 35	
ПОДИР БЯЛАТА ЛЯСТОВИЦА / 36	
РЪКОПИСИТЕ НА ПИСАТЕЛЯ / 37	
ВЪЖЕНЦЕТО НА КРАВАТА / 38	
ЗА НАЙДЕН ПЕТКОВ / 41	
АТАКАТА НА БЕЛИЯ ЕСКАДРОН / 43	
ПРОДАВАЧЪТ НА ДЪРВЕНИ СВИРКИ / 45	
КОПАЧИ НА КЛАДЕНЦИ / 46	
ПЛАВНИТЕ КРЪГОВЕ НА ОРЕЛА / 47	
КЪСНА КОСИТБА / 49	
ПОГРЕБЕНИЕТО НА ЛИСТОПАДА / 50	
КВАРТАЛНАТА БИРАРИЯ / 53	
ПЪДПЪДЪЦИТЕ / 54	
ДОБРИЯТ ДУХ НА СТАРОТО ПОРЕЧИЕ / 56	
ФАЙТОН БЕЗ КОЧИЯШ / 59	
НЕБЕСНИТЕ ФАНФАРИ / 60	
РАЗХОДКА С КУЧЕТО / 62	
УРНА / 64	
СТОПАНИНЪТ НА ДАЛМАТИНСКОТО КУЧЕ / 66	
ДНЕВНИК 1989 / 72	
ДРУГИТЕ ЗА ПИСАТЕЛЯ / 79	

КНИГАТА
КАФЕНЕТО НА КЛОУНИТЕ
ОТ ИВАН ДАВИДКОВ
ОФОРМЕНА
ОТ АТАНАС ВАСИЛЕВ
И КОРИГИРАНА
ОТ МАРИЯ МЕРАНЗОВА
СЕ ОТПЕЧАТА
ОТ ИК НОВ ЗЛАТОРОГ
В 500 ЕКЗЕМПЛЯРА
ПРЕЗ МЕСЕЦ СЕПТЕМВРИ
1995 ГОДИНА.
НА КОРИЦАТА –
РЕПРОДУКЦИЯ
ОТ КАРТИНА НА АВТОРА.

ISBN 954-492-088-9